

библиотека
**СВЕТОВНА
КЛАСИКА**

Николай Васильевич Гогол

ПОРВЕСТИ

НИКОЛАЙ ГОГОЛ ПОВЕСТИ

Перевод: Константин Константинов

chitanka.info

РИМ ОТКЪС

Опитай се да погледнеш мълнията, когато, разцепила черните като въглен облаци, затрепти непоносимо с цял потоп от блясък. Такива са очите на жителката на градчето Албано — Анунциата. Всичко в нея напомня ония антични времена, когато мраморът е оживявал и скулптурните длета са блестели. Гъстата смола на косите ѝ се издига на два пръстена в тежка плитка над главата и пада на четири дълги къдрици върху шията. Както и да извърне тя блестящия сняг на лицето си — нейният образ цял се отпечатва в сърцето. Застане ли в профил — профилът ѝ излъчва дивно благородство и красотата на очертанятия, каквито художествената четка никога не е създавала, се хвърля в очи. Обърне ли тила си с прибрани нагоре чудесни коси и покаже отблясалата отзад шия и красотата на никога невиджани досега рамене — и така тя е пак прекрасна. Ала по-чудесно от всичко е, когато погледне направо с очите си в други очи и от това сърцето ти изстива и замира. Нейният плътен глас звънти като мед. Ни една гъвкава пантера не може да се сравни с нея по бързина, по сила и гордост на движенията. Всичко в нея — от раменете до приличните на антична статуя нозе и до последното пръстче на крака ѝ — е венец на творението. Дето и да отиде, тя носи със себе си цяла картина: привечер ли, когато бърза за фонтана с кована медна кана на главата — тя се изпълва с чудната хармония на околната местност; по-леко потъват в далечината чудесните линии на албанските гори, по-синя е дълбочината на римското небе, по-изправен се извишава кипарисът и красавицата на южните дървеса — римската линия, се очертава потънко и по-чисто на небето със своя чадъробразен, почти плаващ във въздуха, връх. И всичко — и самият фонтан, където вече са се струпали по мраморните стъпала една над друга гражданките на Албано, които разговарят със своите силни сребърни гласове, докато водата удря като звънлива елмазена дъга в подложените поредно бакърени чебури, и самият фонтан, и тълпата — всичко това сякаш е

само за нея, за да може по-ярко да се подчертае тържествуващата красота, за да се види как тя предвожда всички, тъй както царицата предвожда своите придворни. В празничен ден ли, когато тъмната галерия от дървета, която води от Албано до Кастело Гандолфо, е изпълнена с празнично пременени хора, когато под здрачените ѝ сводове се мяркат франтове в кадифено облекло с ярки колани и златисти цветя на пухкавите си шапки, когато мулета с полузатворени очи вървят или препускат, като носят живописно върху себе си стройните и снажни албански или фраскатански жени, чиито бели накити по главите блестят отдалеч, или пък съвсем неживописно мъкнат с усилие, като се спъват, някой дълъг, неподвижен англичанин в зеленикава непромокаема мушама, свил нозете си в остър тъгъл, за да не се тътрят по земята, или пък носят художник в блуза, с дървено сандъче на ремък и с хубавичка вандайковска брадичка, а сянката и слънцето играят последователно по цялата група — и тогава, и в тоя празничен ден, с нея е много по-хубаво, отколкото без нея. Тя се откроява цяла, блестяща и искряща сред здрачната тъмнина в дълбочините на галерията. Пурпурният плат на нейната албанска премяна пламва като горящ въглен, докоснат от слънцето. Чуден празник излъчва към всички лицето ѝ. И когато я срещнат, спират като вкаменени: и франтът с цвете на шапката, който възкликва неволно; и англичанинът в зелената мушама, върху чието неподвижно лице се изписва въпросителен знак; и художникът с вандайковска брадичка, който остава по-дълго от всички на едно място и си мисли: „Какъв прекрасен модел би била тя за Диана, за гордата Юнона, за съблазнителните грации и за всички жени, които биха могли да се нарисуват на платно!“ И в същото време мисли още по-дръзко: истински рай ще бъде, ако такова чудо би украсило завинаги неговото скромно ателие!

Ала кой е тоя, чийто поглед се е впил неотразимо подире ѝ? Кой дебне нейните думи, движенията ѝ и движенията на мислите по нейното лице? Двайсет и пет годишен юноша, римски княз, потомък на фамилия, която е била някога честта, гордостта и безславието на средните векове, сега догаряща самотно във великолепен дворец, изпълнен с фрески от Гварчино и Карачи, с потъмняла картинна галерия, с избледнели стъкленици, с лазурни маси и побелял като сняг *maestro di casa*^[1]. Римските улици го видяха наскоро, понесъл своите

черни очи, които хвърляха пламък изпод метнатия през рамото плащ, носът с антична линия, и подчертан от бялото като слонова кост чело и от падналата върху него въздушна копринена къдрица. Той се яви в Рим след петнайсетгодишно отсъствие, яви се като горд юноша, вместо доскорошното дете.

Ала читателят бездруго трябва да знае как се случи всичко това и затуй ние ще споменем набързо историята на неговия още млад живот, вече обилно изпълнен с много силни впечатления. Ранното му детинство мина в Рим; той бе възпитаван според обичая на догарящите римски велможи. За учител, гуверньор, възпитател и всичко, каквото искате, той имаше един абат, строг класик, почитател на писмата на Пиетро Бембо, на съчиненията на Джовани де ла Каза и на пет-шест от песните на Данте, които той четеше само със силни възклицания: *Dio che cosa divina!* и след това, подир два реда: *Diavolo, che divina cosa*^[2], което беше почти цялата му художествена преценка и критика и който насочваше останалия разговор само към броколите и ангинарите, негова любима тема, който знаеше много добре през кое време на годината е най-хубаво да се яде телешко месо, от кой месец трябва да се почва ярешкото, обичаше да побъбри на улицата за всичко това, когато се срещнеше с приятеля си, друг абат, който опъваше много сръчно върху пълните си прасци копринени черни чорапи, като обуваше преди това вълнени, и се пречистваше редовно веднъж в месеца с лекарството *olio di ricino*^[3] в чашка кафе и пълнееше всеки ден и час, както пълнеят всички абати. Естествено, че под такова ръководство младият княз не научи много нещо. Научи само, че латинският език е баща на италианския, че монсиньорите биват три вида — едни с черни чорапи, други с лилави, а трети — такива, каквито са почти кардиналски; научи няколко писма от Пиетро Бембо до тогавашните кардинали, повечето от които бяха поздравителни; знаеше добре улица Корсо, по която се разхождаше заедно с абата, вила Боргезе и още две-три дюкянчета, в които абатът се отбиваше да си купува хартия, пера и енфие, и най-сетне аптеката, откъдето вземаше своето *olio di ricino*. Това беше целият кръгзор от познания на възпитаника. За други земи и държави абатът бе само загатнал с някакви неясни и неуверени думи: че има земя Франция, богата земя, че англичаните са добри търговци и обичат да пътуват, че германците са пияници и че на север има една варварска земя Московия, дето

стават такива жестоки студове, от които човешкият мозък може да се пръсне. По-далеч от тия познания възпитаникът навярно не би отишъл, дори и до двайсет и пет годишната си възраст, ако на стария княз не бе хрумнало изведнъж да промени старата метода на възпитание и да даде на сина си европейско образование, което можеше да се дължи отчасти на влиянието на някаква френска дама, към която той бе почнал отскоро да насочва непрестанно лорнета си във всички театри и разходки, като пъхаше всяка минута брадата си в огромното бяло жабо и поправяше черните къдрици на перуката си. Младият княз беше изпратен в Лука, в университета.

Там през шестгодишното му пребиваване неговият жив италиански темперамент, който дремеше под отегчителния надзор на абата, се разгърна. Излезе, че юношата има жадна за висши наслади душа и наблюдателен ум. Италианският университет, дето науката се влачи скрита в сухи схоластични образи, не задоволяваше новата младеж, която вече бе дочула откъслечно живи загатвания за науката, долетели през Алпите. В Горна Италия все повече се засилваше френското влияние; то идеше тук заедно с модите, винетките, водевилите и напрегнатите произведения на необузданата френска муза, чудовищна, пламенна, но тук-там не без белези на талант. Силното политическо раздвижване на списанията от Юлската революция насам се отрази и тук. Мечтаеха за възвръщането на угасналата италианска слава, гледаха с негодувание омразния бял мундир на австрийския войник. Ала италианската натура, любителка на спокойни наслади, не избухна във въстание, за каквото французинът не би се и замислил, всичко завърши само с непобедимото желание да се отиде в Задалпийската, в същинската Европа. Нейното вечно движение и блясък се мержелееха, примамливо в далечината. Там беше ново, противоположността на италианската старина, там започваше деветнайсетото столетие, европейският живот. Душата на младия княз, мечтаеща за приключения и за широкия свят, се стремеше силно нататък и всеки път, когато виждаше пълната невъзможност за това, обземаше го тежко чувство на тъга: той знаеше непреклонния деспотизъм на стария княз, към когото нямаше сила да се нагажда — когато неочаквано получи писмо от него, в което му се предписваше да замине за Париж, да завърши учението си в тамошния университет, а в Лука да дочака само пристигането на чичо си, за да

тръгне заедно с него. Младият княз подскочи от радост, разцелува всичките си приятели, даде угощение на всички в една остерия извън града и след две седмици беше вече на път със сърце, готово да посрещне с радостен трепет всяко нещо. Когато минаха Симплон, в главата му се мярна приятната мисъл: той е вече отвъд, той е в Европа! Дивата грозота на швейцарските планини, струпани без перспектива, без въздушна далечина, ужасиха донякъде очите му, свикнали с високоспокойната, милваща красота на италианската природа. Но той веднага засия, щом видя европейските градове, великолепните светли хотели, удобствата, предлагани на всеки пътник, който се разполагаше в чужбина както у дома си. Изрядната чистота и блясък — всичко това беше ново за него. В германските градове го учуди донякъде странния строеж в телата на германците, лишени от стройната хармония на красотата, това чувство, което всеки италианец от рождение още носи в гърдите си; също така немският език порази неприятно неговото музикално ухо. Ала пред него беше вече френската граница и сърцето му потрепера. Пърхащите звуци на модния европейски език погалиха нежно слуха му. Със скрито задоволство той ловеше мекия мълвеж на тия звуци, който още от Италия му се струваше някак възвишен, очистен от всички спазмични движения, придружаващи силните езици на южните народи, които не умеят да спазват мярката. Още по-силно впечатление му направиха особеният род жени — леки, пърхащи. Порази го това изчезващо като пара същество с едва очертани леки форми, с мъничко краче, с тъничка въздушна снага, с отзивчиво пламъче в погледа и с леки, почти неизговаряни думи. Той с нетърпение очакваше Париж, населяваше го с кули и с дворци, измислил си бе свой образ за него и със сърдечен трепет видя най-сетне близките белези на столицата: разлепени обяви, грамадни букви, зачестилите дилижанси, омнибуси... най-сетне се занизаха къщата на предградията. И ето той е в Париж, откъснат и потънал в неговата чудовищна външност, поразен от движението, от блясъка на улиците, от безредието на покривите, от гъстотата на комините, от отрупаните без всякаква архитектура купища къщи, облепени сякаш с пъстри парцалчета, с магазини, с грозотата на голите странични стени, с безбройното и смесено множество от златни букви, които се катереха по стените, по прозорците, по покривите и дори по комините и със светлата прозрачност на долните етажи, които бяха само от огледални

стъкла. Ето го Париж, тоя вечно вълнуващ се кратер, водоскок, който изхвърля искри от новости, от просвета, моди, изискан вкус и незначителни, но силни закони, от които нямат сила да се избавят дори самите техни изобличители, великата изложба на всичко, сътворено от майсторството, от изкуството и от всеки талант, скрит в непознатите ъгли на Европа, трепетът и любимата мечта на двайсетгодишния младеж, мястото за размяна и панаирът на Европа! Безсилен да се съсредоточи, той тръгна като замаян из улиците, изпълнени с всякакви хора, избраздени от следите на движещите се омнибуси, като се изумяваше ту от вида на някое кафене, блеснало с неவிждан царски разкош, ту от знаменитите покрити пасажи, дето го оглушаваше глухият шум от няколко хиляди стъпки на гъсто движещата се тълпа, почти цялата от млади хора, дето го ослепяваше трепкащият блясък на магазините, осветени през стъкления таван на галерията, ту се спираше пред обявите, които пъстрееха в милиони екземпляри и се набиваха в очите, като крещяха за 24-те всекидневни представления и за безбройното множество всевъзможни музикални концерти; ту най-сетне съвсем се обърка, когато привечер цялата тая вълшебна купчина пламна при вълшебното газово осветление — всички къщя изведнъж станаха прозрачни, силно осветени отдолу; прозорците и витрините на магазините сякаш изчезнаха, съвсем се загубиха и всичко, което беше вътре в тях, остана просто насред улицата, непазено, като блестеше и се отразяваше в дълбочините на огледалата. *Ma ques e una cosa divina*^[4] — повтаряше живият италианец.

И животът му потече живо, както тече животът на мнозина парижани и на многобройните млади чужденци, които пристигат в Париж. В 9 часа сутринта, скачайки от леглото си, той беше вече във великолепното кафене с модни фрески под стъклена рамка, с таван, потънал в сребро, с броеве от дълги списания и вестници, с благородния прислужник, който минаваше край посетителите, като носеше великолепен сребърен съд за кафе. Там със сибаритска наслада той пиеше своето гъсто кафе от грамадна чаша, възлегнат на еластичния диван, като си спомняше за нисичките, тъмни италиански кафенета с нечист прислужник, който носи неизмити стъклени чаши. После почваше да чете грамадните страници на списанията и си спомняше за хилавите списанийца в Италия, за някакъв си *Diario di Roma, Il Pirato*^[5] и други подобни, дето се печатаха невинни

политически съобщения и анекдоти, едва ли не за Термопилите и за персийския цар Дарий. Тук, напротив, навсякъде личеше буйно перо. Въпроси след въпроси, възражения след възражения — сякаш всеки се ежеше с все сила: един заплашваше с близка промяна в живота и вещаеше разрушаване на държавата; всяко едва забележимо движение и действие на камари или министерства се разрастваше в движение с огромен размах между враждуващите партии и отекваше в списанията едва ли не като отчаян вик. Когато ги четеше, италианецът усещаше дори страх и мислеше, че още утре ще избухне революция, излизаше зашеметен от читалнята и само Париж със своите улици можеше в миг да разсее от главата му цялото това бреме. Трептящият по всички неща блясък на града и пъстрото движение след това тежко четене приличаха сякаш на леки цветчета, цъфнали по ръба на пропаст. Той мигом се отдаваше цял на улицата и ставаше във всяко отношение като другите зяпльовци. Зяпаше пред току-що цъфналите в своята пролет светли, въздушни продавачки, с които бяха изпълнени всички парижки магазини, сякаш строгата външност на мъжете беше неприлична и би била като тъмно петно зад грамадните стъкла. Гледаше как примамливо изискани тънки ръце, измити с всевъзможни сапуни и блестящи, загъваха кесийки с бонбони, като през същото време очите светло и втренчено се взираха в минувачите, как на друго място се очертаваше русокоса главица, живописно наведена, отпуснала дълги ресници над страниците на моден роман, без да забелязва, че около нея са се събрали цяла купчина млади хора, които разглеждат въздушната ѝ снежна шийка и всяко косъмче на главата ѝ и гълтат всеки трепет на гърдите ѝ, причинен от четенето. Зяпаше и пред книжарницата, дето върху хартия с цвят на слонова кост тъмнееха като паяци черни винетки, нахвърляни смело, пламенно, тъй че понякога не можеше да се разбере какво е написано там и странните букви приличаха на йероглифи. Зяпаше и пред една машина, която сама заемаше цял магазин и се движеше зад кристалното стъкло, като въртеше огромен валяк, който разстиляше шоколад. Зяпаше пред дюкяните, дето по цели часове стояха парижките крокодили, пъхнали ръце в джобовете и разтворили уста, дето се червенееше между зеленина грамаден морски рак или се издигаше напълнена с трюфели пуйка с лаконичния надпис: *300 fr.*, и се мяркаха златистите перки и опашки на жълти и червени риби в стъклени вази. Зяпаше и по широките булеварди, които

минаваха царствено през целия тесен Париж, дето сред града се издигаха дървета, високи колкото шестетажни къщи, дето по асфалтовите тротоари се изсипваха чужди тълпи и куп доморасли парижки лъвове и тигри, невинаги вярно описвани в повестите. И като се назяпваше с удоволствие и до насита, отиваше в ресторанта, дето вече отдавна огледалните стени светеха от газа, като отразяваха безброй дами и мъже, които разговаряха шумно около малките масички, пръснати из залата. След вечерята бързаше за театър, като не знаеше само в кой театър да отиде; всеки от тях си имаше своя знаменитост, свой автор, свой актьор. Навсякъде имаше нещо ново. Тук блестеше водевил, жив и лекомислен като самия французин, всеки ден нов, който се създава само за три минути свободно време и който размива от началото до края благодарение на неизчерпаемите прищевки на веселите актьори; там — пламенна драма. И той неволно сравняваше сухата, мършава драматична сцена на Италия, дето повтаряха все същия старик Голдони, когото всички знаеха наизуст, или пък новите комедийки, толкова невинни и наивни, че дори детето би се отегчило от тях; сравняваше тяхната крееща група с това живо, припряно наводнение от драми, дето всичко се ковеше, докато е горещо, дето всеки се страхуваше само да не би неговото ново произведение да е вече изстинало. След като се бе смял, вълнувал и гледал до насита, уморен и смазан от впечатления, той се връщаше къщи и се тръшваше на леглото, което, както се знае, е единственото необходимо нещо за французина в неговата стая: за кабинет, обед и вечерно осветление той използва публичните места. Ала князът не бе забравил да съчетае с това разнообразно зяпане умствените занятия, за които душата му жадуваше нетърпеливо. Той почна да слуша всички знаменити професори. Живата реч, често пъти възторжена, новите гледища и схващания, подчертани от красноречивия професор, бяха неочаквани за младия италианец. Той чувстваше как булото пред очите му почва да пада, как предишните несъзирани неща сега се възправяха пред него в друг, ярък вид и неговите нищожни, придобити от по-рано знания, които у повечето хора обикновено изчезват без всякакво приложение, се пробуждаха и погледнати с други очи, оставаха завинаги в паметта му. Той не пропусна също така да чуе ни един знаменит проповедник, публицист, оратор, споровете в камарите и всичко, с което гръмливо шуми Париж в Европа. Макар че невинаги

имаше достатъчно средства, тъй като старият княз му пращаше пари като на студент, а не като на княз, той все пак успя да бъде навсякъде, да намери достъп до всички знаменитости, за които тръбят европейските вестници, като се повтарят един друг, дори видя лицата на ония модни писатели, от чиито странни произведения беше поразена, заедно с другите, неговата буйна млада душа и в които на всички се струваше, че долавят звуците от още недосегнати струни и неуловими досега прояви на страсти. С една дума животът на италианеца потече нашироко и многостранно се сля с целия грамаден блясък на европейската дейност. Едновременно, в един и същ ден, безгрижно зяпане и тревожно пробуждане, лекомислено занимание на очите и напрегнато — на ума, водевил в театъра, проповедник в черквата, политическа вихрушка на списания и камари, ръкопляскания в аудитории, разтърсващият шум на оркестъра от консерваторията, въздушният блясък на балетната сцена, гръмоленето на уличния шум — какъв исполински живот за двайсетгодишния юноша! Няма похубаво място от Париж; за нищо на света той не би сменил тоя живот. Колко весело и приятно е да живееш в сърцето на Европа, дето дори само да вървиш, се издигаш по-нагоре и се чувстваш като член на великото световно общество! Мяркаше му се дори мисълта да се откаже съвсем от Италия и да остане завинаги в Париж. Сега Италия му се струваше някакъв тъмен, плесенясал кът на Европа, дето бе заглъхнал всякакъв живот и всякакво движение.

Тъй пролетяха четири пламенни години от неговия живот — четири години, твърде важни за юношата, и към техния край вече много неща не му се виждаха такива, каквито бяха по-рано. В много неща той се разочарова. Същият Париж, който вечно привличаше чужденците, вечната страст на парижаните му се струваше вече в много отношения съвсем не онова, което беше преди. Той виждаше как цялата тая многостранност и дейност на неговия живот изчезваше без изводи и плодоносни душевни утайки. Сега в движението на това негово вечно кипене и дейност му се струваше, че има странна недейност. Страшно царство на думите вместо на делата. Той виждаше, че всеки французин сякаш работеше само с пламналата си глава, че това четене на грамадните страници на вестниците поглъщаше целия ден и не оставяше нито един час за практическия живот; че всеки французин се възпитаваше с тоя странен вихър на

книжната, печатарската движеща се политика и още чужд на съсловието, към което принадлежеше, още преди да узнае на дело своите права и отношения, вече влизаше в една или в друга партия, като приемаше горещо и пламенно до сърцето си всички нейни интереси, изправяше се яростно срещу своите противници, без да знае още нито интересите си, нито противниците си... и думата политика най-сетне силно опротивя на италианеца.

Навсякъде, в движението на търговията, на ума, във всичко той виждаше само напрегнатите усилия и стремеж към нови неща. Един се мъчеше да изпреварва друг на всяка цена, макар и за една минута. Търговецът употребяваше целия си капитал само за наредба на магазина си, само за да може чрез блясъка и великолепието му да привлече към себе си множеството. Литературата прибягваше до картинки и печатарски блясък, за да привлече вниманието, което почваше да изстива. Повестите и романите се мъчеха да завладеят читателя с чудноватостта на невиджани страсти, с уродливостта на изключенията у човешката природа. Всичко сякаш се натрапваше нахално само, без да го викаш, като паднала жена, която гони човека нощем из улиците; всичко, едно през друго, протягаше по-горе ръката си като тълпа от досадни просяци, обиколили човека. В самата наука, в нейните въодушевени лекции, достойнството на които не можеше да отрече, той почна сега да съзира навсякъде желание за показ, за хвалба, за самоизтъкване; навсякъде блестящи епизоди, а няма тържествено, величаво течение на цялото. Навсякъде усилие да се вземат незабелязани досега факти и да им се придаде грамадно значение, понякога във вреда на хармонията на цялото, само за да спечелиш за себе си честта на откритието: най-сетне навсякъде почти дръзка увереност, и никъде смирено съзнаване на собственото си незнание. И той си спомни куплета, с който италианецът Алфиери в люто настроение беше укорил французите:

*Tutto fanno, nulla sanno
Tutto sanno, nulla fanno:
Gira volta son Francesi,
Piu gli pesi, men ti danno.*^[6]

Обзе го мъчително настроение. Напразно се опитваше да се забавлява, да се събере с хора, които уважаваше, италианската природа не можа да се приобщи към френския характер. Приятелството се завързваше бързо, но в един ден французинът вече разкриваше себе си до последната черта: на следния ден нямаше вече какво да се узнае от него, не можеха да се поставят въпроси в душата му по-нататък от известна дълбочина, острието на мисълта не се забиваше по-навътре; а чувствата на италианеца бяха премного силни и не можеха да намерят пълен отзвук в тая лека природа. И той откри някаква странна празнота дори в сърцата на ония, които не можеше да не уважава. И най-сетне видя, че въпреки всичките й блестящи черти, благородни пориви, рицарски прояви цялата нация беше нещо бледо, несъвършено, един лек водевил, роден от самата нея. Тя не бе осенена от величественозначителна идея. Навсякъде — загатване на мисли, а нямаше мисли; навсякъде — полустраст, а нямаше страсти; всичко бе недовършено, всичко бе скицирано, нахвърлено на бърза ръка; цялата нация бе блестяща винетка, а не картина на велик майстор.

Дали връхлетялата го внезапна ипохондрия му даде възможност да види всичко в такъв вид, или вътрешното, вярно и свежо чувство на италианец бе причина за това, тъй или иначе Париж с всичкия му блясък и шум скоро стана за него мъчителна пустиня и той неволно избираше най-затънтените отдалечени негови краища. Ходеше само в италианската опера, само там сякаш душата му отпочиваше и звуците на родния език сега се издигаха пред него в цялата си мощ и пълнота. И забравената от него Италия почна да му се мярка по-често отдалеч в някаква примамлива светлина; всеки ден нейните призови ставаха все по-силни и най-сетне той се реши да пише на баща си да му позволи да се върне в Рим, защото не вижда полза да остава повече в Париж. Два месеца не получи никакъв отговор, нито дори обикновените записи, които отдавна трябваше да е получил. Отначало чакаше търпеливо, като знаеше капризния характер на баща си; най-сетне почна да го обзема безпокойство. По няколко пъти в седмицата се отбиваше при своя banker и винаги получаваше един и същ отговор — че от Рим няма никакви известия. В душата му щеше да пламне отчаяние. Парите за издръжка отдавна вече се бяха свършили, отдавна вече той бе сключил заем от bankera, но и тия пари отдавна бяха свършили, отдавна вече той не обядваше, а само закушваше и живееше

криво-ляво на кредит; почваха да го гледат накриво и неприятно — и нямаше никакво известие дори от някой приятел. Сега почувства силно самотността си. В неспокойно очакване скиташе из тоя омръзнал му до смърт град, който през лятото беше още по-непоносим за него; всички чужди тълпи се бяха пръснали по курорти с минерални води, по европейски хотели и пътища. Призракът на пустотата се виждаше навсякъде. Къщите и улиците на Париж бяха непоносими, градините му се измъчваха страшно между къщата, изгаряни от слънцето. Той се спираше като убит над Сена, по тежките тронави мостове, по нейните задушни кейове, като се мъчеше напразно да се разсее с нещо, да се загледа в каквото и да е; безкрайна мъка го гризеше и безименен червей дълбаеше сърцето му. Най-сетне съдбата се смили над него и един ден банкерът му връчи едно писмо. То беше от чичо му, който му съобщаваше, че старият княз вече не е жив, че той може да отиде, за да се разпорежи с наследството, което изисква личното му присъствие, защото е много объркано. В писмото имаше една малка банкнота, която едва стигаше за пътя и за плащане на четвъртината от дълговете. Младият княз не искаше да се бави нито минута, склони как да е банкера да отсрочи дълга и си ангажира място в пощенската карета.

Когато Париж се скри от очите му и свежият въздух на полята го лъхна, от душата му падна сякаш страшна тежест. След две денонощия беше вече в Марсилия, не искаше да почива ни един час и същата вечер се качи на кораба. Средиземно море му се стори родно; то миеше бреговете на неговото отечество и той се ободри само като гледаше неговите безкрайни вълни. Мъчно е да се опише чувството, което го обзе, когато видя първия италиански град — това беше великолепната Генуа! Над нея се издигаха в двойна красота пъстрите камбанарии, черквите на ивици от бял и черен мрамор и целият амфитеатър с много кули, който го обгради изведнъж отвсякъде, когато корабът стигна пристанището. Той никога не бе виждал Генуа. Тая ярка пъстрота на къщите, на черквите и дворците върху прозирния небесен въздух, който блестеше с непостижима синева, беше единствена. Когато слезе на брега, веднага се намери в ония тъмни, чудни, теснички, постлани с плочи улици с една тясна ивичка синьо небе отгоре. Смая го тая теснота между високите огромни къщи, липсата на тропот от карети, триъгълните малки площи и между тях, като тесни коридори, извитите линии на улиците, изпълнени с дюкянчетата на генуезките

майстори на златни и сребърни накити. Живописните дантелени шалове на жените, едва-едва раздвижвани от топлия вятър широко; техният солиден вървеж, звънливият говор из улиците, отворените врати на черквите и мирисът на тамян, който излизаше оттам — всичко това го облягна с нещо далечно, отминало. Той си спомни, че от много години вече не бе ходил на черква, която бе загубила своето чисто и възвишено значение в ония умни земи на Европа, дето бе живял. Влезе тихо и коленичи мълчаливо до великолепните мраморни колони и дълго се моли, без сам да знае за какво — моли се за това, че Италия го бе приела, за това, че го бе осенило желание да се моли, за това, че в душата му беше празнично и тая молитва сигурно беше най-хубавата. С една дума той отнесе със себе си като някаква прекрасна станция Генуа: и в нея получи първата целувка от Италия. Със същото светло чувство видя Ливорно, пустеещата Пиза, Флоренция, която познаваше слабо от по-рано. Тежкият шлифован купол на нейната катедрална черква го погледна величаво, както и тъмните дворци с царствена архитектура и строгото величие на малкия градец. След това се понесе през Апенините, придружаван от все същото светло настроение и когато най-сетне след шестдневно пътуване съзря в ясната далечина върху чистото небе чудесно закръгления купол — о!... колко чувства се струпаха изведнъж в гърдите му! Той не ги разбираше и не можеше да ги предаде: той оглеждаше всяка хълмче и падина. И ето най-сетне *Ponte Molle*, градските порти и ето, прегърна го красавицата на площадите *Piazza del Popolo*, надникна *Monte Pincio* с терасите, стъпалата и хората, които се разхождаха по върховете. Господи! Как затупка сърцето му! Файтонджията го понесе по улица „Корсо“, дето някога крачеше невинен, простодушен с абата, и знаеше само, че латинският език е баща на италианския. Ето пред него изпъкнаха всички сгради, които той знаеше наизуст: *Palazzo Ruspoli* с грамадно кафене, *Piazza Colonna*, *Palazzo Sciarra*, *Palazzo Doria*, най-сетне зави из уличките, толкова ругани от чужденците, тия немногочислени улички, дето се среща само тук-там бръснарско дюкянче с нарисувани над вратата му лилии и дюкянче на шанкар, от вратата на което се показва широкопола кардиналска шапка, или дюкянче за плетене на столове, които се правеха тук, на улицата. Най-сетне каретата спря пред един величав дворец в Брамантовски стил. В голото неприбрано преддверие нямаше никакъв човек. На стълбата го

посрещна немощният *maestro di casa*^[7], защото вратарят с неговия жезъл бе отишъл както обикновено в кафенето, дето прекарваше цялото си време. Старецът изтича да разтвори капациите на прозорците и да освети постепенно старинните величествени зали. Тъжно чувство го обзе — чувство, присъщо на всеки, който пристига след неколкогодишно отсъствие вкъщи, когато всичко, каквото и да е, изглежда още по-старо, още по-празно и когато всеки предмет, познат от детинство, скръбно ти приказва. И колкото по-весели са били свързаните с тоя предмет случаи, толкова по-съкрушителна е скръбта, навявана от него на сърцето. Той мина през дълга редица зали, видя кабинета и спалнята, дето доскоро още старият собственик на двореца заспиваше в креват под балдахин с пискюли и герб и след това отиваше по пантофи и халат в кабинета си, за да изпие чаша магарешко мляко с намерение да напълнее; влезе в тоалетната му стая, дето се бе гиздил с изтънченото усърдие на стара кокотка и оттам тръгваше в каляска с лакеите си, за да се разходи във вила Боргезе, да гледа постоянно с лорнета си някаква англичанка, която също така идваше тук на разходка. По масите и чекмеджетата се виждаха още остатъци от червила, белила и всевъзможни мазилки, с които старецът се бе подмладявал. *Maestro di casa* съобщи, че две седмици преди смъртта си бил твърдо решил да се жени и направил специална консултация с чуждестранни доктори как да поддържа *con onore i doveri di marito*^[8], но че един ден, когато направил две-три посещения на кардинали и на някакъв игумен, се върнал вкъщи уморен, седнал в креслото и умрял като праведник, макар че неговата смърт би била още по-блажена, ако той, по думите на *maestro di casa*, би се сетил да повика две минути преди това своя духовник *il padre Benvenuto*. Младият княз слушаше всичко това разсеяно, без да заема мисълта си с каквото и да е. Като си почина от пътя и от странните впечатления, той се залови да се занимава със своите работи. Смая го тяхната страшна бъркотия. Всичко, от най-малкото до най-голямото, беше в някакъв безсмислен, объркан вид. Четири безкрайни процеса за разрушени дворци и земи във Ферара и Неапол, съвсем пропилен доход за три години напред, дългове и просешка оскъдица посред великолепието — ето какво видя той. Старият княз беше необяснимо съчетание на скъперничество и разкош. Той държеше грамадна прислуга, която не получаваше никакви заплати, нищо освен ливреи, и

се задоволяваше с бакшишите на чужденците, които дохождаха да гледат галерията. Князът имаше наемни ловци, прислуга за трапезарията, лакеи, които язدهа след каляската му, лакеи, които никъде не ходеха и прекарваха по цели дни в близкото кафене или кръчма, като дрънкаха всевъзможни глупости. Той веднага освободи цялата тая тълпа от негодници, всички ловци и остави само стареца *maestro di casa*; ликвидира почти цялата конюшня, като продаде конете, които никога не се използваша; извика адвокати и даде нареждане по своите процеси, та от четири да останат най-много два, зарязвайки другите като съвсем безполезни; реши да ограничи всичките си разходи и да живее със строга икономия. Това не беше мъчно за него, защото вече бе свикнал да се ограничава. Не му беше мъчно също така да се откаже от всякакво общуване със своето съсловие, което впрочем цялото се състоеше от две-три угасващи фамилии, общество, възпитано донякъде с отраженията на френското образование, както и от богаташа банкиер, който събираше около себе си чужденци и непристъпните кардинали, хора необщителни, сухи, които прекарваха времето си уединено в игра на карти *tresette*^[9] със своите камердинери или бръснари с една дума, съвсем се уедини, почна да разглежда Рим и в това отношение заприлича на чужденец, който изпърво е поразен от неговата дребна, небляскава външност, от покритите с петна тъмни къщи и който с недоумение пита, когато минава от уличка в уличка: но де е грамадният древен Рим? И едва след това започва да го опознава, когато малко по малко от тесните улички почва да изниква древният Рим, тук с тъмна арка, там с мраморен корниз, вграден в стената, оттатък с порфирна потъмняла колона, другаде с фронтон посред миризливия рибен пазар, някъде с цяла портика пред не много стара черква и най-сетне далеч, отвъд, дето свършва живият град и се издига като грамада посред хилядолетни бръшляни, алое и открити равнини необятният Колизей, триумфалните арки, остатъците от неизмеримите цезарски дворци, императорските бани, храмове, гробници, пръснати из полето; и вече чужденецът не вижда сегашните тесни негови улици и улички, потънал цял в древния свят: в паметта му изникват колосалните образи на цезарите; ушите му оглушават от виковете и ръкоплясканията на древната тълпа...

Но не само като чужденец, който вярва единствено на Тит Ливий и на Тацит минава набързо край всичко друго, запътен изключително към древността и който би желал в порив на благороден педантизъм да срине целия нов град — не, той намираше, че всичко е еднакво прекрасно: древният свят, който потрепва изпод тъмния архитрав, могъщите средни векове, оставили навсякъде следите от художници-исполини и от великолепната щедрост на папите и най-сетне залепените до тях нови векове със струпаното ново население. Не му се харесваше това тяхно чудно сливане в едно, тия признаци, едновременно на многолюдна столица и на пустиня: дворец, колони, треви, диви храсти, които пълзят по стените, раздвиженият пазар между тъмните, мълчаливи, наведени надолу грамади, живият вик на продавача на риба до портиката, лимонададжията с въздушно украсеното си със зеленина дюкянче пред Пантеона. Харесваше му самата неприветливост на тъмните непочистени улици, липсата на жълти и светли бои по къщите, идилията сред града: стадо кози, което си почива на уличния паваж, викове на хлапетии и някакво невидимо присъствие върху всичко на светла и тържествена тишина, която обгръща човека. Харесваха му тия непрекъснати, внезапни и неочаквани неща, които поразяват в Рим. Като ловец, който излиза сутрин на лов, като някогашен рицар, любител на приключения, той тръгваше да търси все по-нови чудеса и се спираше неволно, когато изведнъж сред незначителната уличка пред него се извисяваше дворец, от който лъхаше строго здрачно величие. Неговите тежки, несъкрусими стени бяха от тъмен травертин, върхът се увенчаваше от великолепно изрязан грамаден корниз, голямата стена беше облицована с мраморни късове, а прозорците гледаха величаво, обременени от разкошната архитектурна украса; или когато неочаквано изведнъж заедно с малък площад изникваше живописен фонтан, който опръскваше сам себе си и своите обезобразени от мъх гранитни стъпала; или когато тъмната мръсна улица завършваше неочаквано с игрива архитектурна декорация на Бернини или с летящ нагоре обелиск, или с черква и манастирска стена, които пламваха под слънчевия блясък на тъмнолазурното небе с черни като въглен кипариси. И колкото по-навътре отиваха улиците, толкова по-често изникваха дворците и архитектурните творения на Браманте, на Боромини, на Сангало, на Дела Порта, на Виньоли, на Бонароти — и

той най-сетне ясно разбра, че само тук, само в Италия се чувства присъствието на архитектурата и нейното строго величие като изкуство. Неговата духовна наслада беше още по-висша, когато биваше във вътрешността на черквата и дворците, дето арките, плоските стълбове и кръглите колони от всевъзможни видове мрамор, смесени с базалтови, лазурни корнизи, с порфир, със злато и старинни камъни се съчетаваха хармонично, подчинени на предварителния замисъл, и над тях се издигаше безсмъртното творение на живописиста. Те бяха най-прекрасни, тия предварително обмислени накити на залите, изпълнени с царско величие и с архитектурен разкош, който навсякъде умееше да се преклони почитателно пред живописиста в тоя плодотворен век, когато художникът е бил едновременно и архитект, и живописец, и дори скулптор. Могъщите творения на четката, които днес вече не се повтарят, се възвисяваха в дрезгавина пред него по потъмнените стени, все още непостижими и недостъпни за подражание. Когато навлизаше и потъваше все повече в съзерцание на красотата им, той чувстваше как явно се развива неговият вкус, залог за който носеше вече в душата си. И пред тоя величествен, прекрасен блясък колко дребен му се показва блясъкът на деветнайсетия век, незначителен, нищожен блясък, годен само за украса на магазините, като изтъква на преден план златарите, майсторите на мебели, тапицерите, дърводелците и още цял куп майстори, блясък, който бе лишил света от рафаеловци, от тициановци, от микеланжеловци и бе принизил изкуството до занаят. Колко незначителен му се стори сега тоя блясък, който поразяваше само на пръв поглед, а после се гледаше съвсем равнодушно — пред тая величава мисъл да се украсят стените с вечните произведения на живописиста, пред тая прекрасна мисъл на собственика на двореца да си достави постоянен предмет за наслада през часовете за почивка от работата и от шумните делнични дреболии, усамотен там, в ъгъла на старинния диван, далеч от всички, впил безмълвно поглед и заедно с погледа навлизащ по-надълбоко с душата си в тайните на живописиста и съзиращ невидимо в тая красота душевните помисли. Защото изкуството възвисява човека, като придава чудно благородство и красота на душевните вълнения. Пред тоя непоклатим, плодотворен блясък, който окръжаваше човека с вълнуващи и възпитаващи душата предмети, колко нищожни му се струваха сегашните дребни накити, унищожавани и изхвърляни всяка

година от неспокойната мода, тая чудновата, невъобразима рожба на деветнайсетия век, пред която биха се поклонили безмълвно мъдреците, тая разрушителка и унищожителка на всичко, което е колосално, величествено и свято. При подобни разсъждения неволно му хрумваше мисълта: тая равнодушна студенина, която обгръща сегашния век, търговската, низка сметка, ранното притъпяване на неуспелите още да се развият чувства не бяха ли причинени от това. От храма бяха изнесени иконите — и храмът вече не беше храм: прилепи и зли духове живеят в него.

Колкото повече се вглеждаше, толкова повече го поразяваше тая необикновена плодотворност на ония векове. И без да ще, той възкликваше: кога и как са успели да направят това! Тая великолепна страна на Рим сякаш израстваше всекидневно пред него. Галерии и галерии, които нямаха край... И там, и в оная черква още е запазено някакво живописно чудо. И там, върху разрушаващата се стена още те смайва фреска, която утре ще изчезне. И отгатък, над извисените мрамори и стълбове, взети от дребните езически храмове, таванът блести с неувяхваща живопис. Всичко това приличаше на скрити златни рудници, покрити с обикновена пръст и познати само на рудокопача. С каква препълнена душа се връщаше той всеки път къщи; колко различно беше това чувство, обвеяно от неспокойната тържественост на тишината, от ония тревожни впечатления, с които безсмислено се изпълваше душата му в Париж, когато се връщаше къщи уморен, отпаднал и рядко имаше сили да направи равносметката им.

Сега му се струваше, че неугледната, потъмняла, измърсена външност на Рим, която чужденците толкова ругаят, още пъ съответства на неговите вътрешни съкровища. След всичко това му бе неприятно да излезе на модна улица с блестящи магазини, с наконтени хора и впрягове — това би било нещо, което разсейва, нещо светотатствено. Повече му харесваше тая скромна тишина на улиците, тоя особен израз на римското население, тоя призрак на осемнайсетия век, който още се мяркаше по улицата ту като черен абат с триъгълна шапка, с черни чорапи и обувки, ту като старинна тъмночервена кардиналска карета с позлатени оси, колела, корнизи и гербове — всичко това някак се съчетаваше със значителността на Рим: тоя жив, небързащ народ, който се разхождаше живописно и спокойно из

улиците, метнал късата си пелерина или куртката си на рамо, без измъчения израз по лицата, който толкова го поразяваше у тружениците и у цялото население на Париж. Тук самата нищета се явяваше в някакъв светъл вид, безгрижна, непознаваща терзания и сълзи, и протягаше нехайно и живописно ръка; живописните полкове на монасите, които минаваха по улиците в дълги бели или черни одежди; нечистата червеникава капуцинска наметка, която неочаквано блясваше под слънцето със своя светлокамилски цвят, най-сетне тоя народ от художници, събрани от всички страни на света, които бяха хвърлили тук тесните парчалчета на европейските облекла и бяха сега в свободни, живописни премени; техните величествени и внушителни бради, взети от портретите на Леонардо да Винчи и Тициан, тъй различни от ония безобразни остри брадички, които французинът преправя и подстригва по пет пъти в месеца. Тук художникът бе почувствал красотата на дългите развени коси и бе им позволил да падат на къдрици. Тук и немецът със своите криви нозе и тромавост на снагата имаше по-значителен израз, с пуснати върху раменете златисти къдрици, драпирани с леките гънки на гръцка блуза или с кадифената премяна, позната под името *cinquecento*^[10], която бяха присвоили само художниците в Рим. По лицата им се отразяваха следи на строго спокойствие и на тих труд. И разговорите и мненията, които се чуваха по улиците, из кафенетата, в кръчмите бяха съвсем противоположни или никак не приличаха на ония, които той бе слушал в градовете на Европа. Тук не се приказваше за спадането на ценните книжа, за разискванията в камарите, за испанските работи: тук се чуваха разговори за откритата наскоро древна статуя, за качеството на живописиста на великите майстори, възникваха спорове и разногласия за изложените произведения на някой нов художник, разсъждения за народните празници и най-сетне частни разговори, в които се разкриваше човекът, разговори, които в Европа се изместваха от досадните обществени разсъждения и политически мнения, отнемащи на човешките лица техния сърдечен израз.

Често той напускаше града, за да разгледа неговите околности, и тогава го поразяваха други чудеса. Прекрасни бяха мълчаливите пустинни римски поля, осеяни с остатъци от древни храмове, поля, които се разстилаха с неизразимо спокойствие наоколо, тук-там пламнали като гъсто злато от слетите жълти цветя, другаде —

блеснали като жарава от нажежени въглени от алените листа на дивия мак. На четирите страни те откриваха четири чудесни гледки: на едната страна се съединяваха направо с кръгозора с рязка равна черта, арките на водопроводите изглеждаха увиснали във въздуха и бяха сякаш залепени на блестящото сребърно небе. От другата страна над полята светеха планини, които не се устремяваха поривисто и грозно както в Тирол или в Швейцария, но съчетани с плаващите линии, се огъваха и понавеждаха, озарени от чудната светлина на въздуха, готови да хвъркнат в небето; в подножието им се точеше дългата аркада на водопроводите, прилична на дълга основа, и върховете на планините изглеждаха като въздушно продължение на някакво чудно здание, а небето над тях беше вече не сребърно, но с неизразимия цвят на пролетен люляк. От третата страна — тия поля се увенчаваха също с планини, които се възвисяваха вече по-близо и по-високо, като изпъкваха по-силно със своите предни редове и с леки издатини постепенно изчезваха в далечината. Тънкият син въздух ги обвиваше с чудно преливане на най-различни цветове; и през това въздушно-синкаво покривало блестяха едва забележимите къщи и вили на Фраскати, някъде и леко засегнати от слънцето, другаде чезнещи в светла мъгла на едва мяркащите се като прах далечни храсталаци. Когато пък неочаквано се обръщаше назад, той виждаше четвъртата страна: полята свършваха със самия Рим. Ясно и рязко блестяха ъглите и линиите на къщата, закръглеността на кубетата, статуите на Йоан Латрански и величественият купол на „Свети Петър“, който, колкото човек се отдалечава от него, толкова повече се възвисява и най-сетне остава да господства сам върху целия полукръгозор, когато градът вече не се вижда. Още повече обичаше той да гледа тия поля от терасата на някоя вила във Фраскати или Албано в часа на залеза. Тогава те приличаха на безкрайно море, сияещо и издигнато над тъмните перила на терасата; падините и линиите изчезваха в светлината, която ги обгръщаше. Изпърво те изглеждаха още зеленикави и тук-там сред тях се виждаха пръснати гробници и арки, после в многоцветните отсенки на светлината изпъкваха вече със светъл жълтеникав цвят и почти покриваха древните останки и най-сетне ставаха все по-пурпурни, като поглъщаха дори неизмеримия купол и се сливаха в гъст малинов цвят и само блестящата в далечината златна ивица на морето ги отделяше от пурпурния като тях кръгозор. Никъде и никога не му се бе случвало

да види как полето също като небе се превръща в пламък. Изпълнен с неизразимо възхищение, той стоеше дълго пред тая гледка, а после вече стоеше просто без да се възхищава, забравил всичко, когато дори слънцето се скриваше, когато кръгзорът угасваше бързо и още по-бързо угасваха потъмнелите мигом поля, когато вечерта разстиляше навсякъде своя тъмен образ, а над развалините се издигаха като искрящи фонтани светулки и тромавото крилато насекомо, което хвърчеше изправено като човек, познато под името дявол, се удряше глупаво в очите му. Едва тогава той чувстваше, че настъпилата хладина на южната нощ го пронизва цял и бързаше към градските улици, за да не заболее от южна треска.

Тъй минаваше животът му в съзерцание на природата, на изкуствата и на старините. Сред тоя живот повече от всякога той почувства желание да проникне по-надълбоко в историята на Италия, която познаваше досега само по откъси и епизоди, настоящето му се струваше непълно без нея и той почна жадно да преглежда архивите, летописите и бележките. Сега той можеше да ги чете не така, както италианецът, който не излиза от къщи и потъва цял телом и духом в прочетените събития, без да вижда зад окръжаващите го лица и произшествия масата на цялото — сега той можеше да оглежда всичко спокойно, като през ватикански прозорец. Пребиваването му извън Италия с шума и движението на действащите народи и държави беше за него строга проверка на всички изводи, придаваше многостранност и способност на погледа му да обхване всичко. Сега, като четеше, той все повече и едновременно с това все по-безпристрастно се поразяваше от величието и блясъка на отминалата епоха на Италия. Смайваше го такава бързо и разнообразно развитие на човека в такъв тесен ъгъл на земята, такава мощно движение на всичките сили. Той виждаше как тук всеки човек кипи, как всеки град приказва със своя реч, как всеки град има цели тонове история; как тук бяха възникнали всички образи и видове на гражданство и на управление; размирните републики на силните, непокорни характери и пълновластните деспоти сред тях; цял град на царствени търговци, оплетен с тайните правителствени нишки, под сянката на единната власт на дожа; повиканите чуждестранци между туземците жители; силния натиск и отпор в недрата на незначително градче; почти приказния блясък на херцози и монарси на мънички земи; меценати, покровители и

гонители; цяла редица велики хора, които се бяха сблъскали в едно и също време; лира, пергел, меч и палитра; храмове, които се издигаха посред битки и вълнения; вражда, кървава мъст, великодушни черти и безброй романтични произшествия в частния живот сред политическия обществен вихър и изумителната връзка между тях: такова смайващо разкриване на всички страни от политическия и частен живот, такова пробуждане на всички елементи на човека в толкова тесен обем, което другаде ставаше само частично и върху големи пространства! И всичко това бе изчезнало и отминало наведнъж. Замряло като угаснала лава и изхвърлено дори от паметта на Европа като непотребна вехтория. Никъде, дори в списанията клетата Италия не показва своето развенчано чело, лишена от политическо значение, а ведно с това и от влияние върху света.

„И нима — мислеше той — славата ѝ никога не ще възкръсне? Нима няма начини да се възвърне нейният предишен блясък?“ И си спомни онова време, когато в университета в Лука бълнуваше за възстановяване на нейната предишна слава, как това беше любимата мисъл на младежта, как когато се черпеха, те добродушно и простосърдечно мечтаеха за това. И сега той видя колко късогледа беше младежта и колко късогледни биват политиците, които укоряват народа, че е безгрижен и ленив. Сега той усети със смущение великия пръст, който чертаеше отгоре световните събития. Той бе призовал от същата среда преследвания от нея гражданин, бедния генуезец^[11], който сам уби своето отечество, като посочи на света една непозната земя и други широки пътища. Разтвори се световният кръгзор, движенията в Европа закипяха с огромен размах, тръгнаха около света кораби, като размърдаха могъщите северни сили. Празно остана Средиземно море, пренебрегнатата Италия се видя на пясък, като изсъхнало речно корито. Възпря се Венеция, отразила в адриатическите вълни своите угаснали дворци, и сърцето на чужденеца се разкъсва от скръб, когато клюмналият гондолиер го влачи под пустинните стени и разрушените перила на занемелите мраморни балкони. Онемяла е Ферара и плаши човека с дивата мрачност на своя херцогски дворец. По цялата шир на Италия гледат като в пустиня нейните наведени кули и архитектурни чудеса, озовали се сред равнодушни към тях поколения. В шумящите някога улици се разнася звънливо ехо и бедният италиански файтон спира до мръсната

остерия, настанена във великолепен дворец. Италия се озовава в просешко вретиче и парчетата потъмняла царствена премяна висят по нея като прашни дрипи.

В порив на душевна скръб той беше готов дори да пролива сълзи. Но една утешителна, величава мисъл нахлуваше сама в душата му и с някакво друго висше чувство той усещаше, че Италия не е умряла, че нейното неотразимо вечно господство се чувства над целия свят, че над нея вечно лъха великият ѝ гений, който още в самото начало бе поставил в гърдите ѝ свързана с нея съдбата на Европа, бе внесъл кръста в тъмните европейски гори, беше заловил с куката на гражданина в далечните краища на тия гори техния див човек, гения, който за пръв път тук пламна в световната търговия, в хитрата политика и в сложността на гражданските пружини и се издигна след това с целия блясък на своя ум, увенча челото си със светия венец на поезията и когато политическото влияние на Италия почна вече да изчезва, той се разгърна на света със своите тържествени чудеса — изкуствата, които подариха на човека непознати наслади и божествени чувства, каквито дотогава не бяха се издигнали от дълбините на душата му. А когато и векът на изкуството изчезна и потъналите в сметки хора охладняха към него, той лъха и се носи над света с извиващите ридания на музиката и по бреговете на Сена, на Нева, на Темза, на Москва, на Средиземно и Черно море, по стените на Алжир и в далечните, доскоро още диви острови, се чуват възторжените ръкопляскания на звънкогласните певци. Най-сетне той и днес господства страшно в света дори със своята старост и разрушение: тия величави архитектурни чудеса останаха само призраци, за да укоряват Европа за нейния китайски дребнав разкош и за това извършено като че в игра накъсване на мисълта. И самото това чудно струпване на отминали светове, и прелестта на тяхното съчетаване с вечно цъфтящата природа — всичко съществува, за да събужда света, та северният жител да може понякога да вижда като насън тоя Юг, мечтата за него да го откъсва от средата на студения живот, изпълнен със занятия и пресушаващ душата, да го откъсва оттам, като блесне неочаквано пред него с отнасяща го в далечината перспектива, с колизейската лунна нощ, с прекрасно умиращата Венеция, с невидимия небесен блясък и с топлите целувки на чудесния въздух, за да може той поне веднъж в живота си да бъде прекрасен човек...

В такава тържествена минута той се примиряваше с разрушението на своето отечество и тогава виждаше във всичко зародишите на вечния живот, на винаги по-доброто бъдеще, което вечният творец непрекъснато приготвя за света. В такива минути дори много често се замисляше за днешното значение на римския народ. Той виждаше в него още ненааченат материал. Досега тоя народ нито веднъж не бе играл роля в блестящата епоха на Италия. Папите и аристократичните домове бяха отбелязали имената си по страниците на историята, но народът оставаше незабелязан. Ходът на раздвижените вътре и извън него интереси не го бе увличал. Образованието не бе го засегнало и не бе предизвикало да избухнат като вихър скритите в него сили. В неговата природа имаше нещо детски благородно. Това беше гордостта, че носиш римско име, поради която гордост жителите на една част от града, смятайки се за наследници на древните квирити, никога не встъпваха в брачен съюз с другите. Това бяха чертите на характера му, смес от добродушие и страсти, които показваха неговата светла същина: римлянинът никога не забравяше нито злото, нито доброто, той е или добър, или зъл, или разточителен, или скъперник, у него добродетелите и пороците са в своите самородни видове и не са смесени в някакви неопределени образи, както у образования човек, у когото всички малки страсти са донякъде под върховното господство на егоизма. Тая невъздържаност и устремът му да се разгърне и да пропилее всичко, каквото има — проява на силните народи, — всичко това имаше значение за него. Тая светла непресторена веселост, която другите народи нямат вече: навсякъде, дето бе живял, му се струваше, че искаха да забавляват народите; тук, напротив, народът сам се забавлява. Той сам иска да участва, него насила трябва да го сдържаш през карнавала; всичко, което е посъбрал през годината, е готов да прахоса през тая седмица и половина, ще даде всичко, за да се премени: ще се облече като клоун, като жена, като поет, като доктор, като граф, дрънка глупости и чете лекции на оня, който слуша, и на другия, който не слуша, и тая веселост върти като вихрушка всички, от четирийсетгодишния до хлапето; и последният самотен бедняк, който няма какво да облече, обръща дрехата си наопаки, нацапва лицето си с въглен и тича нататък в пъстрата тълпа. И неговата веселост е от характера му; това не е пиянска веселост, същият тоя народ ще освирка, ако срещне на улицата

някой пиян. После, чертите на вродения художествен инстинкт и чувство: той бе видял как една проста жена посочваше на художника грешка в неговата картина, виждаше как се проявяваше неволно това чувство в живописните дрехи, в черковните украшения, как в Дженсано хората постилаха улиците с килими от цветя, как пъстрите листца на цветята се превръщаха в багри и сенки, как върху каменната настилка се изписваха рисунки, кардиналски гербове, портретът на папата, вензели, птици, зверове и арабески. Как срещу Великден продавачите на хранителни продукти, пицикаролите, нареждаха своите дюкянчета: свинските бутове, саламите, белите стъкла, лимоните и листата се превръщаха в мозайка и ставаха като таван; питите пармезан и други сирена, наредени една върху друга, образуваха колони, лоените свещи ставаха ресни на мозаичната завеса, която драпираше вътрешните стени; от бялата като сняг мас се отливаха цели статуи, исторически групи с християнско и библейско съдържание, които смаяният зрител смяташе за алабастрови — цялото дюкянче се превръщаше в светъл храм, блеснало от позлатени звезди, осветено изкусно от повесени кандилца и отразяващо в огледалата безкрайни купчини яйца. За всичко това беше потребно да имаш вкус и *пицикароло* правеше туй не от съображения за печалба, а за да се порадват другите и самият той. Най-сетне това беше народ, в който живее чувството на собствено достойнство: тук той е *il popolo*^[12], а не сган, и крие в своята същина основните начала от времето на първите квирити; не можеха да го прельстят дори тълпите от пристигащи чужденци, развратители на недейните нации, създаващи по кръчмите и пътищата най-презряната класа хора, от които пътникът често прави преценката си за целия народ. Дори безсмислицата на правителствените постановления, тоя несвързан куп от всевъзможна закони, създадени през всички времена и отношения и неунищожени досега, между които има едикти от времето на старата римска република — всичко това не е изкоренило в народа високото му чувство за справедливост. Той порицава оня, който иска несправедливо да получи облаги, освирква ковчега на покойника, но се впряга великодушно в колесницата, която вози тялото на обичан от рода човек. Самите постъпки на духовенството, често пъти съблазнителни, които другаде биха причинили разврат, на него почти не действат: той съумява да отдели религията от лицемерните ѝ служители и не се е

заразил от студената мисъл на безверието. Най-сетне, дори нуждата и бедността, неизбежен дял на застояла държава, не го насочват към мрачни злодейства; той е весел и понася всичко и само в романите и повестите коли по улиците. Всичко това му показваше стихията за тоя силен, непокътнат народ, за който сякаш се готвеше някакво бъдещо поприще. Европейската просвета като че умишлено не бе го досегнала и не бе забила в гърдите му своето студено усъвършенстване. И неговото духовно правителство, тоя странен оцелял призрак от миналите времена, бе останал сякаш за да запази народа от чуждо влияние, за да не може никой от честолюбивите му съседи да посегне на неговата личност, за да може още неговото гордо народностно чувство, да се таи в тишината. Освен това тук в Рим не се усещаше нещо, което е умряло; в самите развалини и във великолепната бедност на Рим нямаше онова мъчително пронизващо чувство, което неволно обзема човека, съзерцаващ паметниците на умираща нация. Тук имаше противоположно чувство: светло, тържествено спокойствие. И всеки път, когато премисляше всичко това, князът, без да ще, се отдаваше на размисли и почваше да подозира някакво тайнствено значение в думите „вечният Рим“.

Като последица от всичко това той се мъчеше да опознае все повече своя народ. Той го следеше по улиците, в кафенетата, всяко от които имаше свои посетители: в едно — антиквари, в друго — стрелци и ловци, в трето — кардиналски слуги, в четвърто — художници, в пето цялата римска младеж и римските франтове; следеше го в остериите, в чисто римските кръчми, дето не отиват чужденци, дето римският *nobile*^[13] сяда понякога с миненте и компания, сваля горните си дрехи и вратовръзките през горещите дни; наблюдаваше го в извънградските живописни неугледни ханчета с празни прозорци без стъкла, дето римляните отиваха по цели фамилии и компании да обядват или според техните думи, *far allegria*^[14]. Той сядаше и обядваше заедно с тях, на драго сърце се намесваше в разговора, като много често се учудваше на простия здрав смисъл и на живата оригиналност в разказите на обикновените неграмотни граждани. Но повече от всякъде другаде можеше да опознава народа по време на церемониите и празненствата, когато из цялото население на Рим излиза на повърхността и изведнъж се показват безброй неподозирани дотогава красавици — красавици, чиито образи се мяркат само по

барелефите и в древните антологични стихотворения. Тия открити погледи, алабастрови рамене, смолисти коси, вдигнати по хиляди различни начини на главата или отметнати назад, живописно пронизани целите със златна стрела, ръцете, гордият вървеж — навред черти и напомняния за сериозна класическа красота, а не за леката прелест на грациозни жени. Тук жените изглеждаха като зданията в Италия: или дворци, или колибки, или красавици, или грозотии; нямаше среда, между тях нямаше хубавички. Той им се радваше, както се радваше в някоя прекрасна поема на стиховете, които изпъкваха сред другите и предизвикваха в душата му освежителен трепет.

Но скоро към тия наслади се прибави и едно чувство, което обяви силна борба на всички останали — чувство, издигнало от дъното на душата му силни човешки страсти, които избухнаха в демократичен бунт срещу висшето самовластие на душата: той видя Анунциата. И ето, по тоя начин стигнахме най-сетне до светлия образ, който озари началото на нашата повест.

Беше през времето на карнавала.

— Днес няма да ида на Корсо — каза господарят на своя *maestro di casa*, като излизаше от къщи. — Карнавалът ме отегчава, повече ми харесват летните празници и шествия...

— Та мигар това е карнавал? — рече старецът. — Това е карнавал на децата. Аз помня карнавала, когато по цялото Корсо нямаше ни една карета и из улиците цяла нощ бумтеше музика, когато живописци, архитекти и скулптори измисляха цели групи, цели истории, когато народът — князът разбира, нали: целият народ, всички, всички: златарите, рамкаджиите, майсторите на мозайка, прекрасните жени, всички госпожи, всички *nobili*, всички, всички, всички... о, *quanta allegria*^[15]. Ако е за карнавал, тогава беше карнавал, а що за карнавал е сега? Хе! — каза старецът и сви рамене, после пак каза — Хе! — и пак сви рамене и сетне рече: — *E una porcheria*^[16]

След това *maestro di casa* направи в душевен порив един необикновено силен жест с ръка, но се усмири, като видя, че князът отдавна го нямаше. Той беше вече на улицата. Не искаше да участва в карнавала, затова не бе взел със себе си нито маска, нито желязна мрежица за лицето и като метна плаща си, искаше само да се промъкне през Корсо към другата половина на града. Ала народната тълпа беше

много гъста. Едва се промъкна между двама души, когато отгоре го угостиха с брашно; един пъстър арлекин, пробягвайки край него със своята коломбина, го удари по рамото с кречеталка; конфети и китки цветя засипваха очите му, почнаха да дрънкат на ушите му от две страни; от едната страна някакъв граф, а от другата — медик, който му четеше дълга лекция за това, какво има в неговото стомашно черво. Той нямаше сили да се промъкне между тях, защото народната тълпа се бе увеличила; редицата екипажи, която не можеше вече да се движи, спря. Вниманието на тълпата бе привлечено от един смелчак, който крачеше на кокили наравно с къщята, като всяка минута рискуваше да се събори и да намери смъртта си върху каменната настилка. Но той сякаш не се безпокоеше за това. Той мъкнеше на раменете си едно чучело на великан, като го придържаше с едната си ръка, а в другата държеше написан на хартия сонет, с принадлежна към него хартиена опашка, каквито са опашките на хвърчилата, и викаше с все сила: *Ecco il gran poeta morto! Ecco il suo sonetto colla coda* (Ето един велик умрял поет! Ето неговия сонет с опашка.)^[17] Тоя смелчак беше тъй сгъстил тълпата около себе си, че князът едва можеше да си поеме дъх. Найсетне цялата тълпа тръгна напред след мъртвия поет; редицата екипажи се раздвижи, от което той много се зарадва, макар че народното движение бе свалило шапката му, която сега той се втурна да вдигне. Като взе шапката си, той едновременно вдигна очите си и се вкамени: пред него стоеше невиджана красавица. Беше в бляскава премяна от Албано редом с други две също прекрасни жени, но които в сравнение с нея бяха като нощта пред деня. Това беше някакво необикновено чудо. Всичко трябваше да угасне пред тоя блясък. Когато човек я погледнеше, ставаше ясно защо италианските поети сравняват красавиците със слънцето. Това беше именно слънце, пълна красота. Всичко, което беше пръснато и блестеше поотделно във всички красавици по света, всичко бе събрано тук заедно. Когато човек погледнеше нейните гърди и бюст, ставаше очевидно какво липсва в гърдите и бюстовете на другите красавици. Пред нейните гъсти, блестящи коси всички други коси биха изглеждали редки и безцветни. Нейните ръце бяха създадени, за да превърнат човека в художник — като художник той би ги гледал вечно, без да посмее да поеме дъх. Пред нейните нозе нозете на англичанките, германките, францужойките и жените от всички други нации биха били като

трески; единствени само древните ваятели биха запазили в своите статуи високата идея на тяхната красота. Това беше пълна красота, създадена за да ослепи всички еднакво! Тук не бе необходимо да имаш някакъв особен вкус; тук трябваше да се съчетаят всички вкусове, всички трябваше да паднат ничком; и вярващият, и невярващият биха се склонили пред нея като пред внезапна поява на божество. Той видя, че всички, колкото хора бяха там, се загледаха, че по лицата на жените се изписа неволно смайване смесено с наслада, и те повтаряха *O, bella*^[18]. Всичко, което беше тук, сякаш се бе превърнало в художник и гледаше втренчено само нея. Но по лицето на красавицата бе изписано само внимание към карнавала; тя гледаше единствено множеството и маските, без да забелязва обърнатите към нея очи, и едва слушаше изправените зад нея мъже в кадифени куртки, навярно роднини. Князът почна да разпитва хората наоколо коя и отде е тая чудна красавица. Но отвсякъде вместо отговор свиваха рамене, като придружаваха това с жест и с думите: „Не зная, навярно е чужденка.“^[19] Неподвижен, със затаен дъх той я изпиваше с очи. Найсетне красавицата изви към него своите открити очи, но веднага се смути и отвърна поглед. Сепна го някакъв вик: грамадна талига бе спряла пред него. Групата маски и розови блузи, натоварени в нея, го повикаха по име, почнаха да го обсипват с брашно, като придружаваха това с дълго възклицание: „Ууу...“ И в един миг той бе обсипан от глава до пети с бял прах под гръмливия смях на всички наобиколили го съседи. Цял побелял като сняг, дори с бели ресници, князът хукна към къщи, за да се преоблече.

Докато изтича до къщи, докато успее да се преоблече, остана само час и половина до *Ave Maria*^[20]. От Корсо се връщаха празни карети: ония, които бяха по-рано в тях, сега се бяха преместили на балконите, за да гледат оттам тълпата, която не преставаше да се движи в очакване на конното надбягване. На завоя към Корсо той срещна една талига, пълна с мъже в куртки и със сияещи жени с цветни венци по главите, с дайрета и тимпани в ръце. Изглеждаше, че талигата се връща весело къщи, страните ѝ бяха накичени с гирлянди, спиците и наплатите на колелата — обвити със зелени вейки. Сърцето му замръзна, когато видя, че сред жените в колата седеше поразилата го красавица. Лицето ѝ блестеше озарено от смях. Талигата отлетя бързо с виковете и песни. Първият му порив бе да хукне подире ѝ, но

един огромен керван от музиканти му прегради пътя: возеха на шест колела една цигулка със страхотна големина. Един човек беше възседнал грифа, друг, който вървеше отстрана, стържеше с грамаден лък четирите въжета, обтегнати по нея като струни. Навярно цигулката струваше много труд, пари и време. Пред нея вървеше грамаден барабан. Тълпа от народ и хлапета се натискаше след музикалния керван и шествието завършваше с познатия в Рим по своята дебелина пицикароло, който носеше една тръбичка за клизма, висока колкото камбанария. Когато улицата се очисти от кервана, князът видя, че беше глупаво и късно да тича след талигата, а освен това бе неизвестно по кой път беше тръгнала тя. Но не можеше да се откаже от мисълта да я търси. Във въображението му пърхаше тоя сияещ смях и отворената уста с чудесните редици зъби. „Това е блясък на мълния, а не жена — повтаряше си той и в същото време добавяше с гордост: Тя е римлянка. Такава жена може да се роди само в Рим. Аз непременно трябва да я видя. Искам да я видя не за да я любя, не, бих искал само да я гледам, да я гледам цялата, да гледам очите ѝ, да гледам ръцете ѝ, пръстите ѝ, разкошните коси. Не да я целувам, бих искал само да я гледам. Защо не? Тъй би трябвало да бъде, това е законът на природата, тя няма право да скрие и да отнесе своята красота. Пълната красота е дадена на света, за да може всеки да я вижда и да запази навеки в сърцето си мисълта за нея. Ако тя беше само просто прекрасна, а не такова върховно съвършенство, би имала право да принадлежи само на едного, той би могъл да я отнесе в пустинята, да я скрие от света. Но пълната красота трябва да бъде видима за всички. Нима архитектът строи великолепен храм в тясна уличка? Не, той го поставя на открит площад, за да може човек да го огледа от всички страни и да му се учудва. Мигар затова е запален светилникът, каза божественият учител, за да бъде скрит и поставен под масата? Не, светилникът е запален, за да стои на масата, за да го виждат всички, за да се движат всички в неговата светлина. Не, аз непременно трябва да я видя.“ Тъй разсъждаваше князът и след това дълго премисляше и избираше всички начини, за да може да постигне това — и най-сетне, изглежда, се спря на един начин и без да се бави, веднага тръгна към една от ония далечни улици, каквито има много в Рим, дето няма дори кардиналски дворец с поставени украсени гербове върху дървени овални щитове, дето се вижда номер над всеки прозорец и врата на

тясната къщица, дето каменната настилка се изгърбва, дето от чужденците ще надникне само някой хаймана немски художник със сгъваемо столче и с бои, а така също и някой козел, изостанал от минаващото стадо и спрял се да погледне с учудване каква е тая улица, която никога не е виждал. Тук звънливо ехти глъчката на римлянките: отвсякъде, от всички прозорци се разнасят гласове и разговори. Тук всичко е откровено и минувачът може да узнае напълно всички домашни тайни; дори майката и дъщерята не разговарят иначе помежду си, а само като надвесят главите си над улицата; тук не се виждат никакви мъже. Щом се съмне, вече се отваря един прозорец и през него се надвесва съора Сусана, сетне от друг прозорец се показва съора Грация, като надява фустата си. После отваря прозореца съора Нана. След това излиза съора Лучия, която реши с гребен косите си. Най-сетне съора Чечилия подава ръка през прозореца, за да вземе простряното на въженцето бельо, което веднага бива наказано, защото дълго не е позволило да го вземат, наказва го със омачкване, хвърляне на пода и с думите: *che bestia*^[21]. Тук всичко е живо, всичко кипи: от прозореца хвърчи обувка, събута от крака, към немирникасин или към козела, който се е приближил до кошничката, дето лежи дете на една годинка, почва да го души и навел глава, се кани да му обясни какво значат рогата. Тук няма нищо неизвестно, всичко е известно. Синьорите знаят всякакви неща: каква забрадка си е купила съора Джудита, кой ще има за обед риба, кой е любовникът на Барбаруча, кой капуцин най-добре изповядва. Само от време на време се обажда мъжът, който обикновено стои на улицата, облакътен на стената с къса луличка между зъбите и който смята за необходимо, щом чуе за капуцин, да прибави късата фразичка: „Всички са мошеници“, след което продължава пак да пуска дим през носа си. Тук не минава никаква карета освен друсащата двуколка, запрегната с муле, донесла брашно на хлебаря, и сънливото магаре, едва домъкнало коша с броколи въпреки всички подканвания на хлапетата, които задяваха с камъни неговите нечувствителни хълбоци. Тук нямаше никакви магазини освен дюкянчето, дето се продава хляб, въжета и стъклени бутилки и тъмното тесничко кафене на самия ъгъл на улицата, известно под името „Аврора“ отдето се виждаше непрекъснато излизаният прислужник, който разнасяше на синьорите в малки железни кафеничета кафе или шоколад с козе мляко. Тук къщята

принадлежаха на двама-трима, а понякога и на четирима собственици, от които само единият имаше пожизнено право, друг владееше един етаж и имаше право да получава от него доходи само две години, след което според завещанието тоя етаж трябва да мине от него на *padre Vincenzo* за десет години, от когото обаче искаше да го отърве някакъв роднина на предишната фамилия, който живееше във Фраскати и вече своевременно бе завел процес. Имаше и такива собственици, които владееха един прозорец в една къща и други два в друга и получаваха заедно с брата си по половината доход от прозорец, за който впрочем неизправният квартирант не плащаше нищо — с една дума предмети за неизчерпаеми процеси и доходи на адвокатите и куриалите, с които е пълен Рим. В по-голямата си част дамите, за които току-що споменахме — всички, както първокласните, удостоени с пълните си имена, така и всичките Тети, Тути, Нани, не се занимаваха с нищо; те бяха съпруги: на адвокат, на куриал, на дребен търговец, на носач, на хамалин, а най-често на гражданин без всякаква работа, който знаеше само красиво да се драпира с не много здрав плащ.

Много от синьорите бяха модели на живописци. Тук имаше всички видове модели. Когато имаха пари, те прекарваха времето си весело в остериите заедно със съпрузите си и с цели компании, ако нямаха пари — не се отегчаваха и гледаха през прозореца. Сега улицата беше по-тиха от друг път, защото някои бяха отишли сред множеството на Корсо. Князът се приближи до старата врата на една къщурка, която цяла беше надупчена, тъй че самият господар дълго пъхаше ключа в дупките, докато попаднеше в истинската. Той вече щеше да хване халката на вратата, когато неочаквано чу:

— Съор принчипе иска да види Пепе?

Той вдигна глава: от третия етаж надничаше съора Тута.

— Каква крясла! — каза от насрещния прозорец съора Сусана. — Принчипе може би съвсем не е дошъл да види Пепе.

— Разбира се, за да види Пепе, не е ли тъй, княже? За да види Пепе, нали, княже? За да види Пепе?

— Какъв ти Пепе, какъв ти Пепе! — продължаваше съора Сусана, като размахваше двете си ръце — Князът ще седне сега да ти мисли за Пепе! Сега е време за карнавала. Князът ще тръгне с каляска заедно със своята братовчедка, маркиза Монтели, заедно с приятели, за

да хвърлят цветя, ще излязат въвн от града *far allegria*. Какъв ти Пепе! Какъв ти Пепе!

Князът се смая от тия подробности за прекарване на времето си; но нямаше защо да се смайва, тъй като съора Сусана знаеше всичко.

— Не, любезни мои синьори — рече князът, — аз наистина искам да видя Пепе.

На това отговори синьора Грация, която отдавна се бе навела от прозорчето на втория етаж и слушаше. Тя отговори, като цъкна леко с език и завъртя пръст — обикновения отрицателен знак на римлянките — и след това добави:

— Не е вкъщи.

— Но може би вие знаете де е отишъл?

— Ех! Де е отишъл! — повтори съора Грация, като приведе глава към рамото си. — Може да е в остерията, на площада при фонтана, сигурно някой го е повикал, отишъл е някъде, *chi lo sa* (кой го знае)!

— Ако принчипе иска да му каже нещо — поде от насрещния прозорец Барбаруча, като закопчаваше в същото време обичата на ухото си — нека каже на мен, аз ще му го предам.

„Е, не“ — помисли си князът и благодари за тая готовност. В това време от пресечната уличка се показа грамаден измърсен нос, увиснал като секира над устните, които също се показваха заедно с цялото лице. Беше самият Пепе.

— Ето го Пепе! — извика съора Сусана.

— Ето, Пепе иде, *sior principe* — извика живо от прозореца синьора Грация.

— Иде, иде Пепе! — прозвъня чак от ъгъла на улицата синьора Чечилия.

— Принчипе, принчипе! Ето го Пепе, ето го Пепе (*ecco Peppe, ecco Peppe*)! — викаха на улицата хлапетата.

— Виждам, виждам — рече князът, оглушен от тоя силен вик.

— Ето ме, *eccellenza*^[22]. Ето! — каза Пепе, като сне шапка.

Както личеше, той вече бе успял да опита карнавала. Някъде отстрана здравата го бяха посипали с брашно. Цялата му страна и гърбът му бяха съвсем побелели, шапката му бе изпомачкана и цялото му лице набито с бели петна. Пепе беше забележителен с това, че през целия си живот остана със своето умалително име Пепе. До Джузепе той не можа да стигне, макар да бе побелял. Той произхождаше дори

от добро семейство, от богат род, но му бяха взели последната къщурка със съд. Навремето баща му, човек горе-долу като самия Пепе, макар и да се наричаше sior Джовани, бе изял последния си имот и Пепе влачеше сега живота си като мнозина други, тоест както се случеше: ту неочаквано се наемаше като слуга у някой чужденец, ту ставаше разсилен на адвокат, ту чистеше ателието на някой художник, ту пазеше лозе или вила и според това се променяше непрекъснато и облеклото му. Понякога Пепе се явяваше на улицата с кръгла шапка и в широк сюртук, понякога в тесничка горна дреха, цепната на две-три места, с такива тесни ръкави, че дългите му ръце се подаваха оттам като метли. Понякога на краката му се мъдреха попски чорапи и обувца, друг път се показваше в такъв костюм, че мъчно можеше да се разбере какъв е, още повече че всичко беше облечено съвсем не както се полага: някой път просто можеше да се помисли, че вместо панталон е надянал на нозете си куртка, като я е събрал и вързал някак отзад. Той беше най-драговолният изпълнител на всевъзможни поръчения и често пъти съвсем безкористно мъкнеше някакви вехтории, които му даваха дамите от неговата улица да ги продава, пергаментни книги на обеднял абат или на антиквар, картина на някой художник; минаваше сутрин при абатите да вземе панталоните и обувките им за почистване вкъщи и после забравяше да ги занесе на определеното време от излишно желание да послужи на някой трети човек и абатите оставаха арестувани цял ден без обувки и панталони. Често му падаха доста пари, но с парите той се разпореждаше по римски, тоест от тях никога не оставаше нещо за следния ден, не защото ги харчеше за себе си или ги изяждаше, а защото всичко отиваше за лотарията, на която беше страшен любител. Едва ли имаше номер, неопитан от него. Всяко незначително всекидневно произшествие имаше за него важно значение. Ако му се случеше да намери на улицата някаква дреболия, той веднага се справяше с гадателната книга, какъв номер има там намереното, та веднага да вземе билет с тоя номер от лотарията. Веднъж му се присъни, че сатаната, който и без това кой знае защо му се присънваше в началото на всяка пролет — че сатаната го е помъкнал за носа по покривите на всички къщи, като се почне от черквата „Свети Игнатий“, после по цялото Корсо, а след това из уличката *Tre Ladroni*^[23], сетне по *Via della stamperia*^[24] и най-сетне спря до самата *Trinita*^[25] на стълбата, като

повтаряше: На ти тебе, Пепе, дето се моли за свети Панкратий: билетът ти няма да спечели.

Тоя сън предизвика големи разговори между съора Чечилия, съора Сусана и почти цялата улица, но Пепе го разреши посвоему: веднага изтича при гадателната книга, узна, че дяволът значи — 13-и номер, носът — 24-и, свети Панкратий — 30-и, и същата заран взе и трите тия номера. След това събра трите номера, излезе 67, взе си и 67. Както обикновено и четирите номера пропаднаха. Друг път му се случи да се скара с един лозар, с дебелия римлянин съор Рафаел Томачели. Господ ги знае за какво се бяха скарали, но викаха толкова силно, правеха такива жестове с ръце, че накара и двамата побледнях — ужасен признак, при който обикновено всички жени надничат със страх от прозорците и минувачът-пешак се отстранява по-надалеч, белег, че работата стига най-сетне до ножове. И наистина дебелият Томачели пхна вече ръката си в кожения кончов, който стягаше дебелия му прасец, за да измъкна от там ножа и рече: — Чакай, сега ще ти кажа аз, телешка главо! Когато неочаквано Пепе плесна челото си с ръка и побягна от бойното поле. — Той си спомни, че досега нито веднъж не беше купувал билет на телешка глава; намери номера, който отговаря на телешка глава, изтича в дюкянчето за лотарийни билети, така че всички, които се бяха приготвили да гледат кървавата сцена, се смаяха от тази неочаквана постъпка и самият Рафаел Томачели, като пхна обратно ножа в кончова, дълго време не знаеше какво да прави и най-сетне каза: *Che uomo curioso!* (Какъв странен човек)! Пепе не се смущаваше че билетите губеха й пропадаха. Той беше твърдо уверен, че ще стане богат и затова, когато минаваше покрай дюкяните, почти винаги питаше колко струва всяка вещ. Веднъж, като научи, че се продава една голяма къща, той се отби нарочно да поприказва с продавача. А когато ония, които го познаваха, почнаха да му се смеят, той отговори много простодушно: „Че защо се смеете, на какво се смеете? Та аз не искам да я купя сега, а по-късно, след време, когато ще имам пари. В това няма нищо особено... Всеки трябва да си спечели богатство, за да го остави после на децата си, на черквата, на бедните, на разни други неща... *chi lo sa!*“ Князът отдавна го знаеше, дори някога Пепе беше взет от баща му за прислужник в трапезарията и бързо бе изпъден, защото за един месец изтърка ливреята си и

изхвърли през прозореца всички тоалетни принадлежности на стария княз, като без да ще ги беше бутнал с лакът.

— Слушай, Пепе — рече князът.

— Какво иска да заповяда *eccellenza*? — каза Пепе, изправен, гологлав. — Князът само трябва да каже: „Пепе!“ и аз — „Ето ме!“ След това князът само да каже: „Слушай Пепе!“ и аз: *Ecco te eccellenza!*^[26]

— Пепе, ти трябва да ми направиш една услуга...

При тия думи князът погледна наоколо си и видя, че всички съори Грации, съори Сусани, Барбаручи, Тети, Тути — всички, колкото бяха там, се надвесиха любопитни от прозорците, а клетата съора Чечилия едва ли не се изтърси цяла на улицата.

„Работата е лоша!“ — помисли князът.

— Хайде, Пепе, да вървим, ела след мен.

Като каза това, той тръгна, а след него Пепе с наведена глава и разговарящ сам със себе си: „Ех! Жените затова са любопитни, защото са жени, защото са любопитни.“

Дълго вървяха те от една улица на друга, всеки потънал в своите размисли. Ето какво мислеше Пепе: „Князът сигурно ще му даде някаква поръчка и може би важна, защото не иска да я каже пред всички; значи ще му даде хубав подарък или пари. Ако князът му даде пари, какво да прави с тях. Да ги даде ли на съор Сервилио, съдържателя на кафенето, комуто отдавна дължи? Защото съор Сервилио още първата неделя на поста бездруго ще си поиска парите, защото съор Сервилио е вложил всичките си пари в чудовищната цигулка, която три месеца е работил собственоръчно за карнавала, за да се разходи с нея из всички улици, и сега навярно съор Сервилио дълго време ще яде вместо печено на шиш яре само броколи, варени във вода, докато събере отново пари за кафе. Или пък да не плаща на съор Сервилио, а вместо това да го покани на обяд в остерията, защото съор Сервилио е *il vero Romano*^[27] и заради предложената му чест ще се съгласи да потърпи за дълга, а лотарията непременно ще почне от втората седмица на постите. Само че по какъв начин да запази дотогава парите, как да ги задържи, така че да не научат нито Джакомо, нито майстор Петручио, точиларят, които непременно ще му поискат заем, защото Джакомо е заложил на евреите в гетото всичките си дрехи, а майстор Петручио също е заложил на евреите в гетото

цялото си облекло и е скъсал роклята и последната забрадка на жена си, когато се бе облякъл като жена... Как да стане, че да не им даде заем?“ Ето за какво мислеше Пепе.

А князът ето какво мислеше: „Пепе може да намери и да научи името, де живее, отде е и коя е тази красавица. Първо, той познава всички и затова повече от всеки друг път може да срещне в множеството свои приятели, може да разузнае чрез тях, може да надникне във всички кафенета и остерии, може дори да заговори, без да събуди със своята фигура подозрение у някого. И макар че понякога е бърбица и разсеяна глава, но ако го обвържеш с честната дума на истински римлянин, ще запази всичко в тайна.“

Тъй мислеше князът, минавайки от една улица в друга и най-сетне се спря, когато видя, че отдавна бе минал моста, отдавна вече беше в Транстеверската част на Рим, отдавна възлиза по стръмнината и наблизо е вече черквата *San Pietro in Montorio*. За да не стои на пътя, той се изкачи на площадката, от която се откриваше целият Рим, и като се обърна към Пепе, каза:

— Слушай, Пепе, ще ти поискам една услуга.

— Какво иска *eccellenza*? — рече отново Пепе.

Ала сега князът погледна Рим и се спря: пред него в чудна сияеща панорама изпъкна вечният град. Цялата светла грамада от къщи, черкви, кубета, остри върхове беше силно осветена от блясъка на залязващото слънце. Едно след друго изпъкнаха на групи или поотделно къщи, покриви, статуи, въздушни тераси и галерии; там пъстрееше и трептеше множеството тънки върхове на камбанарии и кубета заедно с причудливо изкованите железни фенери, оттатък изцяло изникваше тъмен дворец; другаде — плоският купол на Пантеона; отвъд — гиздавият връх на Антониновската колона с капитела и статуята на апостол Павел; още по-надясно се възвисяваха върховете на capitoлийските здания с конете и статуите; още по-надясно, над бляскавото множество къщи и покриви, се издигаше величествено и строго с цялата си тъмна шир Колизейската грамада; там — пак трепетното множество от стени, от тераси и куполи, облени с ослепителния блясък на слънцето. И над цялата тая искряща маса тъмнееха в далечината със своята черна зеленина върховете на каменните дъбове във вилите на Людовиковци, на Медичите и като стадо стояха над тях във въздуха куполообразните върхове на

римските пинии, издигнати върху тънките стебла. Надлъж по цялата тая картина се извисяваха и синееха прозрачни планини, бели като въздух и потънали в някакъв фосфорен блясък. Нито със слово, нито с четка можеше да се предаде чудната хармония и съчетание на всички планове от тая картина. Въздухът беше толкова чист и прозрачен, че и най-малката чертица на далечните здания личеше ясно и всичко изглеждаше толкова близо, сякаш можеше да се хване с ръка. И последният дребен архитектурен орнамент, гиздавият накит на корниза — всичко се очертаваше в непостижима чистота. В това време се чуха топовен изстрел и далечен, слят вик на народното множество — знак, че вече бяха преминали конете без ездачи, с които завършваше денят на карнавала. Слънцето слизаше все по-ниско към земята: неговият блясък върху цялата архитектурна маса бе станал още по-ален и пламтящ, градът стана още по-жив и по-близък; още повече почерняха линиите, още по-сини и фосфорни станаха планините, още потържествен и по-хубав — готовият да угасне небесен въздух... Боже, каква гледка! Князът, погълнат от нея, забрави и себе си, и красотата на Анунциата, и тайнствената съдба на своя народ, и всичко в света.

[1] Домоуправител. ↑

[2] Боже какво божествено нещо!... По дяволите, какво божествено нещо! ↑

[3] Рициново масло. ↑

[4] Но това е божествено нещо! ↑

[5] „Римски всекидневник“, „Пират“. ↑

[6] Всичко вършат, нищо не знаят, всичко знаят, нищо не вършат; французите са развейпрах, колкото повече им отмерваш, толкова по-малко ти дават срещу това. ↑

[7] Домоуправител (итал.). ↑

[8] С чест съпружеските задължения. ↑

[9] Нещо като игра на глупак. ↑

[10] XVI век. ↑

[11] Христофор Колумб. ↑

[12] Народ. ↑

[13] Знатен човек, дворянин. ↑

[14] Да се веселят. ↑

[15] О, какво веселие. ↑

[16] Само свинщина. ↑

[17] В италианската поезия има един род стихотворения, познати под името сонет с опашка (son la coda), когато мисълта не е могла да се вмести и води след себе си прибавка често по-дълга от самия сонет. ↑

[18] Каква красавица. ↑

[19] Римляните наричат всички, които не живеят в Рим, чужденци (forestieri), макар да живеят само на десет мили от града. ↑

[20] Католическа молитва, което тук значи вечерна камбана. ↑

[21] Какво животно. ↑

[22] Ваше сиятелство. ↑

[23] Трима разбойници. ↑

[24] Улицата на печатарите. ↑

[25] Троица. ↑

[26] Ето ме, ваше сиятелство. ↑

[27] Истински римляни. ↑

ТАРАС БУЛБА

I

— Я се обърни, сине! Ех, какъв си ми смешен! Какви са тези попски подрасници по вас? И така ли ходят всички в академията?

С такива думи старият Булба посрещна двамата си сина, които се учеха в киевската бурса и бяха дошли в къщи при баща си.

Синовете му току-що бяха слезли от конете. Това бяха двама яки момци, които още гледаха изпод вежди като наскоро завършили семинаристи. Силните им здрави лица бяха покрити с първия мъх, който още не беше докоснат от бръснач. Те бяха много смутени от такова посрещане и стояха неподвижно, свели очи към земята.

— Чакайте, чакайте! Я да ви разгледам хубавичко — продължаваше той, като ги обръщаше, — какви дълги свитки^[1]! Какви свитки! Такива свитки не е имало още по света. Я да потича някой от вас, да видя няма ли да плюсне на земята, като се замотае в полите.

— Не се смей, не се смей, татко! — каза най-сетне повъзрастният.

— Виж го ти, хубостника! А защо да не се смея?

— Ей тъй, макар че си ми баща, но ако се смееш, бога ми, ще те напердаша!

— Ах ти, келеш! Как, баща си?... — каза Тарас Булба и отстъпи с учудване няколко крачки назад.

— Макар и баща. За обида не гледам и не зачитам никого.

— Че как искаш да се биеш с мен? Нима с юмруци?

— Та с каквото и да е.

— Е, хайде с юмруци! — каза Булба, като засукваше ръкави. — Ще видя що за човек си в юмруците!

И баща и син вместо здрависване след дългата раздяла започнаха да се налагат един друг и в хълбоците, и в кръста, и по гърдите, като ту отстъпваха и се оглеждаха, ту настъпваха отново.

— Вижете, добри хора, оглупял е старият! Съвсем е изкуфял! — казваше тяхната бледна, слабичка и добра майка, застанала на прага и още неуспяла да прегърне своите ненагледни деца. — Децата си

дойдоха в къщи, повече от година не сме ги виждали, а той бог знай какво е намислил: да се бие с юмруци!

— Ама той славно се бие! — казваше Булба, като спря. — Бога ми, хубаво! — продължаваше той, като се оправяше. — Така че можеше дори и да не го опитвам. Добър казак ще бъде! Е, здравей, синко! Дай да се разцелуваме! — И баща и син започнаха да се целуват. — Добре, синко! Така налагай всекиго, както мене млати; никому не премълчавай! А все пак смешна ти е премяната: каква е тази връвчица, дете виси тука? А ти бе, дръвник, какво си скръстил ръце? — обърна се той към по-младия. — Защо ти, кучи сине, не ме налагаш?

— Друго не можа да измислиш! — казваше майката, като прегръщаше в това време по-младия. — Откъде ти скимна рождено дете баща си да бие. Пък и до това ли му е сега: детето е малко, толкова път е пропътувало, уморено е. (Това дете беше на двадесет години и тъкмо един сажан високо.) Сега би трябвало да си почине и да си похапне нещо, а той го кара да се бие!

— Ех, галеник си ти, както виждам! — рече Булба. — Не слушай, синко, майка си: тя е жена, тя нищо не знае. Какво е вашето галене? Вашето галене — равното поле и бързият кон: това ви е галенето! А виждате ли ей тази сабя! Това ви е майката! Всичко това, с което тъпчат главите ви, е празна работа; и академията, и тези книжки, буквари и философия — всичко това кой го знае какво е, плюя аз на всичко това! — Тук Булба изтърси такава думичка, каквато дори не е за печатане. — А ето, по-хубаво ще е още следната седмица да ви изпратя в Запорожието. Ето къде е науката, истинската наука! Там ви е училището; само там ще се научите на ум и разум.

— И само една седмица ли ще си бъдате у дома? — казваше жално, със сълзи на очите сухичката старица-майка. — Няма да могат и да си поотдъхнат, бедните; няма да могат и родната си стряха да видят и аз не ще мога да им се нарадвам!

— Стига, стига си вила, старо! Казакът не е роден да се занимава с жени. Да беше ги скрила под полата си, та да ги мътиш като кокоши яйца. Хайде, хайде, донасяй на софрата всичко, каквото има. Няма нужда от мекици, меденки, кифли и други глупости; домъкни ни целия овен и козята лой, мед четиридесетгодишен! И повечко водка, но не с

измишльотини, не със стафиди и с разни джунджурии, а чиста, пенлива водка, що кипи и съска като побесняла.

Булба поведе синовете си в горницата, откъдето пъргаво избягаха две красиви момичета прислужнички с червени мъниста, които почистваха стаята. Те, както изглежда, се изплашиха от пристигането на младите господари, които не обичаха да прощават никому, или пък просто искаха да спазят своя женски обичай: да извикат и да хукнат презглава, като видят мъж, а след това, силно засрамени, дълго да се крият с ръкав. Горницата беше наредена по вкуса на онези времена, живи следи за които бяха останали само в приказките и народните песни, непети вече из Украйна от брадати стари слепци, пригласяни от тихото дрънкане на бандурата сред наобиколилия ги народ — по вкуса на онези бранни, трудни времена, когато из Украйна започнаха да се разиграват борбите за унията. Всичко беше чисто, измазано с цветна глина. По стените — саби, бичове, мрежи за птици, серкмета и пушки, изкусно украсен рог за барут, златна конска юзда и спъвайки със сребърни плочници. Прозорците на горницата бяха мънички, с кръгли, мъждукащи стъкла, които сега се срещат само в старинните църкви, през които никак не можеше да се гледа, освен да се вдигне подвижното стъкло. Около прозорците и вратите имаше червени шарки. На полиците по ъглите имаше стомни, бутилки и шишета от зелено и синьо стъкло, гравирани сребърни бокали, разни златни чаши: венециански, турски, черкезки, стигнали до горницата на Булба по различни пътища през трета и четвърта ръка, нещо твърде обикновено през тези юначни времена. Брестови скамейки около цялата горница; голяма маса под иконите в парадния ъгъл; широка печка с крила, с издатини и вдлъбнатини, покрити с цветни, пъстри плочки — всичко това беше съвсем познато на двамата наши юнаци, крито всяка година си идваха пеша за ваканцията, пеша, защото още нямаха коне, пък и не беше обичай да се позволява на учениците да яздят. Те имаха само дълги перчеми, които можеше да опъне всеки въоръжен казак. Чак след завършването Булба им изпрати от своето хергеле чифт млади жребци.

По случай идването на синовете си Булба нареди да повикат всички стотници и всички полкови чинове, които бяха налице, и когато дойдоха двама от тях и есаулът Дмитро Товкач, неговият стар другар, той веднага представи синовете си:

— Ето, вижте какви юнаци! Скоро ще ги изпратят в Сечта.

Гостите поздравиха и Булба, и двамата момци и им казаха, че хубаво ще направят и че няма по-добра наука за млад човек от Запорожката сеч.

— Е, панове братя, да сядат всеки, кой където обича, на трапезата. Хайде, синчета! Да пийнем най-напред водка! — казваше така Булба. — Боже благослови! Бъдете здрави, синчета; и ти, Остап, и ти, Андрий! Дай боже винаги да успявате на война! Да биете неверниците, и турците да биете, и татарчугите да биете; когато и ляхите започнат да се бъркат нещо във вярата ни, и ляхите да биете. Хайде, давайте си чашката. Какво, хубава ли е водката? А как е по латински водка? Туйто, сине, глупави са били латинците: та те и не са знаели, че на света има и водка. Как го викаха този, дето латински стихове е писал? Не съм грамотен твърде, та и затова не зная: Хораций ли, как беше?

„Глей го ти татко! — помисли си по-големият син Остап. — Всичко знае, старото му куче, а още се преструва.“

— Мисля, че архимандритът не ви е давал и да помиришете водка — продължаваше Тарас. — Ама признайте си, синчета, здравата са ви налагали с брезови и сурови вишневи пръчки по гърба и по всичко, каквото има казакът. А може би, тъй като вие твърде сте се вразумили, може и с камшици да са ви пердашили? Навярно не само в събота, налагали са ви и в сряда, и в четвъртък?

— Излишно е, татко, да се спомня за онова, което е било — отговори хладнокръвно Остап, — което е било, то е минало!

— Нека сега се опитат! — каза Андрий. — Нека сега някой само да ме закачи. Нека само да се мерне сега някоя татарчуга, ще види какво е казашката сабя!

— Добре, синко! Бога ми, добре! Щом е така, и аз ще тръгна с вас! Бога ми, ще тръгна. Какъв дявол ще чакам тук да стана земеделец, въртокъщник, да гледам овце и свине, да се завирам в женските поли? Загубена е тая: аз съм казак, не искам! Какво от туй, че няма война? Ще дойда с вас на Запорожието, ей тъй, да се поразходя. Бога ми, ще дойда! — И старият Булба се горещеше малко по малко, горещеше се, най-сетне съвсем се разсърди, стана от софрата и като се наперчи, тупна с крак. — Още утре тръгваме! Защо да отлагаме! Какъв враг ще чакаме тука? За какво ни е тази къща? Защо ни е всичко това? Защо ни

са тези гърнета? — Като каза това, той започна да удря и да хвърля гърнетата и шишетата.

Клетата старица, привикнала вече с тези постъпки на мъжа си, гледаше тъжно, седнала на пейката. Тя не смееше нищо да каже, но като чу това страшно за нея решение, не можа да сдържи сълзите си; погледна децата си, с които я заплашваше такава скорошна раздяла, и никой не би могъл да опише цялата безмълвна сила на скръбта ѝ, която сякаш тръпнеше в очите ѝ и в трепетно свитите ѝ устни.

Булба беше страшно упорит. Това беше един от онези характери, които можеха да се създадат само през тежкия XV век в полускитническата част на Европа, когато цялата първобитна Южна Русия, изоставена от своите князе, беше опустошена и изгорена от бесните пристъпи на монголските хищници; когато, лишен от дом и покрив, човек ставаше смел; когато сред пожарища, пред лицето на страшни съседи и постоянна опасност, той се заселваше и привикваше да ги гледа право в очите, забравил какво е страх на света; когато боен пламък обхващаше старинно миролюбивия славянски дух и се зароди казачеството — този широк, разпасан размах на руската природа, и когато всички поречия, бродове, брежни наклони и удобни места се осейваха с казаци, на които и броя никой не знаеше, и техните смели другари имаха право да отговарят на султана, пожелал да научи за тяхната численост: „Кой ги знай! У нас те са пръснати по цялата степ: дете байрак, там и казак.“ (Дето има малко хълмче, там вече ще се намери и казак.) Това наистина беше необикновена проява на руската сила: нея я изтръгна из народната гръд огнивото на бедите. Вместо предишните владения, малки градчета, пълни с кучкари и ловци, вместо враждуващи и търгуващи с градчетата малки князе възникнаха страшни селища, чифлици и махали, свързани от обща опасност и омраза против нехристиянските хищници. Известно е вече на всички от историята как тяхната постоянна борба и неспокоен живот спасиха Европа от бесните набези, грозящи да я катурнат. Полските крале, оказали се вместо феодалните князе властелини на тези просторни земи, макар отдалечени и слаби, разбраха значението на казаците и изгодите от такъв боеви войнишки живот. Те ги насърчаваха и ласкаеха тази тяхна склонност. Под тяхната далечна власт хетманите, избрани от самите казаци, преобразуваха тези махали и чифлици в полкове и уредени окръзи. Това не беше събрана, строева войска, никой не би

могъл да я види; но в случай на война и общо движение за осем дни, не повече, всеки се явяваше на кон, напълно въоръжен, получаващ само един десетак заплата от краля, и за две седмици се събираше толкова войска, колкото не можеха да съберат никакви редовни набори. След свършване на похода воинът отиваше на ливадите и нивите на днепровските бродове, ловеше риба, търгуваше, вареше бира и беше свободен казак. Тогавашните чужденци справедливо се учудваха на неговите необикновени способности. Нямаше занаят, който да не го знаеше казакът: да направи вино, да измайстори талига, да стрие барут, да извърши коваческа, железарска работа и в добавка към всичко това да гуляе до провала, да пие, както само руснакът знае — всичко това му идеше отръпки. Освен редовно записаните казаци, които се смятаха за задължени да се явяват през време на война, винаги можеше, когато потрябваше, да се съберат цели тълпи доброволци; стигаше само есаулите да минат по пазарищата и площадите на всички села и селища и да извикат из цяло гърло, изправили се на талигата: „Ей вие, винари и зидари, стига сте варили бира и сте се въргаляли по печките, стига сте хранили мухите с тлъстите си тела! Ставайте, за да спечелите рицарска слава и чест! Вие, орачи, сеячи, овчари и женкари! Стига сте ходили след ралото да цапате своите жълти ботуши, да се прибирате при женичките си и да си губите рицарската сила! Време е да спечелите казашка слава!“

И тези думи бяха като искри, паднали на сухо дърво. Орачът счупваше ралото, зидари и пивовари захвърляха своите каци и разбиваха бъчвите си, занаятчията и търговецът запращаха по дявола и занаят, и дюкян, чупеха гърнета у дома си — и всички яхваха конете. С една дума, тук руският характер получи могъщ размах, здрав външен вид.

Тарас беше от старите кореняци полковници: целият беше създаден за военни тревоги и се отличаваше с груба откритост на нрава си. Тогава влиянието на Полша започна вече да се предава на руското дворянство. Мнозина възприемаха полските обичаи, разкош, наемаха великолепни прислуги, соколджии, ловци, устройваха обеда, създаваха свити. Тарас не обичаше това. Той обичаше простия казашки живот и се скара с онези от другарите си, които клоняха на варшавска страна, като ги наричаше роби на полските панове. Вечно неспокоен, той се смяташе за законен защитник на православието. Ходеше на своя

глава по селата, в които се оплакваша от притеснението на арендатори и от нови прибавки на мита върху всеки комин. Сам със своите казаци устройваше съд и имаше за правило, че в три случая винаги трябва да се хване за сабята, а именно: когато комисарите не уважаваха старейшините и стояха пред тях с шапки; когато се присмиваха над православието и не зачитаха обичаите на прадедите и най-сетне, когато враговете бяха неверници и турци, против които той във всички случаи смяташе за позволено да вдигне оръжие за слава на християнството.

Сега той отнапред се радваше при мисълта, как ще се яви с двамата си сина в Сечта и ще каже: „На, вижте какви юначаги съм ви довел!“ Как ще ги представи на всички стари, калени в битките другари; как ще погледа първите им подвизи във военната наука и пиянствуването, което също тачеше като едно от главните достойнства на рицаря. Отначало искаше да ги изпрати сами; но при вида на тяхната свежест, ръст и могъща следния ден той реши да отиде с тях, макар че го правеше само от упоритост. Той вече се разпореждаше и даваше заповеди, избираше коне и сбруи за младите си синове, надникваше и в конюшните, и в хамбарите, определи слугите, които утре трябва да тръгнат с тях. На есаула Товкач предаде властта си заедно със строга заповед да се яви веднага с целия полк, ако само изпрати някаква вест из Сечта. Макар и да беше малко пийнал и главата му още да беше замаяна от пиянството, нищо не забрави. Дори заповяда веднага да напоят конете и да им сложат в яслите едра и хубава пшеница и се върна в къщи, уморен от грижи.

— Хайде, деца, сега трябва да спим, а утре ще правим каквото бог даде. Не ни оправяй леглата! Не ни трябва легла. Ще спим на двора.

Нощта току-що бе обгърнала небето, но Булба винаги лягаше рано. Той се изтегна на килима, покри се с овчи кожух, защото нощният въздух беше доста хладничък и защото Булба обичаше да се завие по-топличко, когато си беше в къщи. Той скоро захърка и след него подхвана целият двор; всичко, което лежеше в разните му ъгли, захърка и запя; най-напред заспа пазачът, защото повече от всички се напи по случай пристигането на младите господари.

Само клетата майка не спеше. Тя се наведе над главите на свидните свои синове, легнали един до друг; решеше с гребен младите им, небрежно разхвърляни къдри и ги мокреше със сълзи; тя цялата ги

гледаше, гледаше ги с всички чувства, цялата се превърна на зрение и не можеше да ми се нагледа. Тя ги беше откърмила със собствената си гръд, тя ги беше отгледала, отхранила ги беше — и само за миг ги вижда пред себе си. „Синове мои, мили мои синове! Какво ще стане с вас? Какво ви чака?“ — казваше тя и сълзите спираха в бръчките, които бяха изменили хубавото ѝ някога лице. Наистина тя беше за съжаление като всяка жена през този героичен век. Тя само един миг живя с любов, само в първия пламък на страстта, само в първия пламък на младостта, и вече суровият ѝ съблазнител я оставяше заради сабята, заради другари, заради пиянствуване. Тя виждаше мъжа си по два-три дни в годината и после няколко години за него нищо не се чуваше. Пък и живот беше това? Тя търпеше оскърбления, дори побои, тя е видяла ласки само по милост, тя беше някакво чудно същество в това сборище от неженени рицари, на които гуляйджийското Запорожие нахвърляше своя 'суров колорит. Младост без наслаждения се мярна пред нея и нейните прекрасни свежи бузи и гърди без целувки прецъфтяха и се покриха с преждевременни бръчки. Цялата любов, всичките чувства, всичко нежно и страстно в жената — всичко у нея се превърна в майчинско чувство. С жар, със страст, със сълзи, като степна чайка се виеше тя над децата си. Синовете, нейните мили синове ще ѝ вземат, ще ги вземат, за да не ги види никога вече! Кой знае, може би още в първия бой някой татарин ще им отсече главите и тя няма да знае къде лежат захвърлени телата им, които ще бъдат разкъсани от хищни птици; а за всяка тяхна капка кръв тя цяла би се дала. Като ридаше, тя гледаше в очите им, когато всесилният сън беше започнал да ги притваря, и си мислеше: „Дано пък, като се събуди, Булба да отсрочи за ден-два заминаването; може би той намисли това бързо пътуване, защото беше много пиян.“

Месецът отдавна вече озаряваше от високото небе целия двор, пълен със спящи, гъстия върбалак и високия буренак, в които беше потънал стоборът, що обкръжаваше двора. Тя все седеше до главите на своите мили синове, като за минута не сваляше от тях очи и не мислеше за сън. И конете, като почувствуваха, че се разсъмва, легнаха на тревата и престанаха да ядат; горните листа на върбите започнаха да шушнат и лека-полека шушнещата струя се спусна по тях чак додолу. Майката престоя до разсъмване, никак не беше уморена и вътрешно желаше нощта да продължи колкото се може повече. Откъм степта се

понесе звънко цвилене на жребче; червени ивици ясно се откरोиха на небето.

Булба изведнъж се събуди и скочи. Той много добре помнеше всичко, което беше заповядал вчера.

— Ей, момчета, стига сте спали! Време е, време е! Напойте конете! А къде е старата? (Така обикновено наричаше той жена си.) По-живо ни пригответи за ядене, старо: дълъг път ни чака.

Клетата старица, лишена от последната надежда, омърлушено се потътри към къщи. Между това, докато ти със сълзи на очи готвеше всичко за закуска, Булба раздаваше своите заповеди, застояваше се в конюшната и сам избираше за децата си най-хубави накити.

Семинаристите изведнъж се преобрази: вместо предишните изцапани ботуши се явиха червени сахтиянови със сребърни подкови; шалвари, широки като Черно море, с хиляди дипли и гънки, бяха пристегнати със златни учкури; към учкура бяха привързани дълги ремъци с пискюлчета и разни други заврънкулки за лула. Ален казакин от ярко като огън сукно беше запасан с шарен пояс; инкрустирани турски пищови бяха затъкнати на пояса им; сабята дрънкаше в краката. Лицата им, малко загорели още, сякаш бяха разхубавели и побелели; младите черни мустаци сега някак по-ясно очертаваха белината им и здравия силен цвят на младостта; те бяха хубави под черните овнешки калпаци със златни върхове. Клетата майка! Като ги видя, и дума не можа да продума и сълзите спряха на очите ѝ.

— Е, синове, всичко е готово! Няма какво да се мотаем! — каза най-сетне Булба. — Сега по християнски обичай всички преди тръгването трябва да седнем.

Всички седнаха, без да се изключват дори и слугите, застанали почтително на вратите.

— Сега, майко, благослови децата си! — каза Булба. — Моли бога да се бият храбро, винаги да защищават честта лицарска^[2], винаги да държат за Христовата вяра, ако не — по-добре да загинат, та и помен да не остане от тях! Приближете, деца, до майка си: майчината молитва и по вода, и по суша спасява.

Майката, слаба като майка, ги прегърна, извади две малки икони и ги окачи с плач на шиите им.

— Нека да ви пази... божията майка... Не забравяйте, синчета, майка си... пратете макар и думичка за себе си... — Повече тя не можа

да говори.

— Е, деца, да тръгваме! — каза Булба.

До стълбите стояха оседланите коне. Булба се метна на своя Чорт, който се отдръпна бясно, почувствувал върху гърба си двайсетпудовата тежест, защото Булба беше извънредно тежък и пълен.

Когато майката видя, че и синовете ѝ вече се качиха на конете, тя се хвърли към по-малкия, на чието лице бе изразена повече нежност; тя го хвана за стремето, прилепи се до седлото му и с отчаяние в очите не го изпущаше от ръцете си. Двама яки казаци я взеха грижливо и я отнесоха в къщи. Но когато те излязоха из портите, с цялата лекота на дива коза, неприсъща на годините ѝ, тя изтича до вратата, с необикновена сила спря коня и прегърна едного от синовете си с някаква луда, безчувствена страст; пак я отведоха.

Младите казаци язدهа смутени и възпираха сълзите си, понеже се бояха от баща си, който, от своя страна, също беше малко смутен, макар и да се мъчеше да не показва това. Денят беше сив; зеленината блестеше ярко; птиците цвърчаха някак разногласно. Като отминаха, те погледнаха назад; чифликът им като че ли потъна в земята, над земята се виждаха само два комина от тяхната скромна къщичка и върховете на дърветата, по клоните на които са се катерили като катерици; пред тях още се простираше само далечната ливада, по която те можеха да си припомнят цялата история на своя живот, от годините, когато се търкаляха по нейната росна трева, до годините, когато причакваха в нея черновежда казачка, страхливо прекосяваща я със своите млади, пъргави крачка. Ето, само геранилото над кладенеца с привързаното на върха колело от талига стърчи самотно в небето; равнината, която преминаха, отдалеч вече изглежда като планина, всичко закри. Прощавайте и детство, и игри, и всичко, и всичко!

[1] Горна дреха у южните руси. — Б.а. ↑

[2] Рицарска. — Б.а. ↑

II

Тримата конници пътуваха мълчаливо. Старият Тарас мислеше за миналото: пред него минаваше младостта му, годините му, неговите изживени години, за които казакът почти винаги плаче, защото му се иска целият му живот да бъде младост. Той мислеше кого ли от своите предишни другари ще срещне в Сечта. Пресмяташе кои са умрели вече, кои още живеят. Една сълза бавно се кръгеше на зеницата му и неговата побеляла глава се отпусна печално.

Синовете му бяха заети с други мисли. Но трябва по-надълго да разкажа за неговите синове. На дванадесет години ги дадох в Киевската академия, защото всички почтени сановници от онова време смятаха за необходимо да дадат възпитание на децата си, макар че после съвсем забравяха за него. Тогава, както всички, които постъпваха в бурсата, те бяха диви, възпитани на свобода, и там вече обикновено малко се пооглаждаха и получаваха нещо общо, което ги правеше да си приличат един на друг. По-големият, Остап, започна своето поприще с това, че още първата година избяга. Върнаха го, набиха го здравата и насила го накараха да учи. Четири пъти той закопава буквара си в земята и четири пъти, като го набиваха жестоко, му купуваха нов. Няма съмнение, че щеше да го направи и пети път, ако баща му не беше му обещал тържествено, че ще го остави цели двадесет години манастирски послушник, и се закле предварително, че няма никога да види Запорожието, ако не изучи в академията всички науки. Интересно е, че това го говореше самият Тарас Булба, който ненавиждаше всяка, ученост и както вече видяхме, съветваше децата си никак да не се занимават с нея. Оттогава Остап с необикновено усърдие седна над отегчителната книга и скоро се нареди сред най-добрите. Тогавашното учение нямаше нищо общо с живота: тези схоластически, граматически, риторически и логически тънкости никога не се докосваха до времето, никога не се прилагаха и не се повтаряха в живота. Тези, които ги изучаваха, в нищо не можеха да приложат своите познания, макар и по-малко схоластически. Самите

учени бяха по-невежи от другите, защото изобщо бяха съвсем отдалечени от опита. При това републиканското устройство на бурсата, това ужасно множество млади, яки, здрави хора, всичко това трябваше да им внуши дейност, съвсем различна от техните учебни занятия. Понякога лошите условия, понякога честите наказания с глад, понякога многото потребности, които се събуждаха у свежия, здрав, силен юноша, всичко това, съединено, пораждаше онази предприемчивост, която после се развиваше в Запорожието. Гладната бурса скиташе из улиците на Киев и караше всички да бъдат предпазливи. Търговките, седнали на пазара, винаги закриваха с ръце, като орлици рожбите си, своите банички, гевреци, тиквени семки, щом само зърнеха минаващ бурсак. Консултът, който по длъжност трябваше да наглежда подчинените му другари, имаше такива страшни джобове на шалварите си, че можеше да побере там цялото дюкянче на зазъпалата се търговка. Тези бурсащи образуваха съвсем отделен свят: във висшите кръгове, състоящи се от полски и руски дворяни, тях не ги допускаха. Дори воеводата Адам Кисел, въпреки че покровителствуваше академията, не ги въвеждаше в обществото и заповядваше да ги държат по-строго. Впрочем това поръчение беше съвсем излишно, защото ректорът и преподавателите монаси не жалеха пръчките и камшиците и често по тяхна заповед ликторите така жестоко набиваха своите консули, че няколко седмици те почесваха шалварите си. За много от тях това беше съвсем дребна работа и им се струваше малко по-силно от пиперлия водка, на други най-сетне силно им омръзваха такива непрестанни загарвания и те избягваха в Запорожието, ако успяваха да намерят пътя и ако не ги залавяха. Въпреки че започна с голямо усърдие да учи логика и дори богословие, Остап Булба никак не можеше да се отърве от неумолимите пръчки. Естествено всичко това трябваше да закали някак неговия характер и да му придаде твърдост, с каквато казаците винаги са се отличавали. Остап винаги беше смятан за един от най-добрите другари. Той рядко предводителствуваше другите в дръзки предприятия — да оберат чужда овощна или зеленчукова градина, но затова пък винаги беше един от първите, които тръгваха под знамето на някой предприемчив бурсак, и никога, в никакъв случай не издаваше другарите си; никакви пръчки и камшици не бяха в състояние да го накарат да направи това. Той беше суров към други подбуждения освен към война и шумен

гуляй; в краен случай поне за друго той и не мислеше. Беше добър дотолкова, доколкото беше възможно при такъв характер и през онова време. Душевно беше трогнат от сълзите на клетата си майка и само това го смущаваше и го караше да навежда замислен глава.

По-малкият му брат Андрий беше с малко по-живи чувства и някак си по-развити. Той се учеше на драго сърце и без усилия, с каквито обикновено започваше тежкият и силен характер. Беше понаходчив от брат си, често се явяваше предводител на доста опасни предприятия и понякога с помощта на своя изобретателен ум успяваше да изклинчи от наказанията, докато брат му Остап, отхвърлил всяко покровителство, сваляше дрехата си и лягаше на пода, без и да помисли да се моли за помилване. Той също така кипеше от, жажда за подвиг, но заедно с нея душата му беше достъпна и за други чувства. Нуждата от любов избухна в него буйно, когато навърши осемнадесет години; жената все по-често започна да се явява в горещите му мечти; като слушаше философските диспути, той я виждаше всеки момент свежа, черноока, нежна. Пред него непрекъснато се мяркаха нейните блестящи, твърди гърди, нейната нежна, прекрасна, цяла разголена ръка; самата ѝ рокля, прилепнала към нейното девствено и при това силно тяло, дишаше в мечтите му с някакво неизразимо сладострастие. Той грижливо скриваше от другарите си тези движения на страстната си юношеска душа, защото в тогавашния век беше срамно и безчестно за казака да мисли за жена и любов, преди да е опитал боя. Изобщо през последните години той по-рядко ставаше предводител на някоя тайфа, но по-често бродеше сам в някое затънтено кътче на Киев, потънало във вишневи градини, сред ниските къщурки, загледани примамливо към улицата. Понякога поемаше и из аристократическата улица, в сегашния стар Киев, където живееха малорусийските и полските дворяни и където къщите бяха построени с известно своенравие. Веднъж, като зяпаше, върху му връхлетя каретата на някакъв полски пан и седящият на капрата колар със страхотни мустаци здравата го шибна с камшика. Младият бурсак кипна: с безумна смелост той хвана с могъщата си ръка задното колело и спря каретата. Но понеже се страхуваше от разпавии, коларят шибна конете, те хукнаха и Андрий, който за щастие успя да си пусне ръката, плюсна с лице в калта. Звънък и хармоничен смях се чу над него. Той повдигна очи и видя на прозореца такава красавица, каквато от

рождение не беше виждал: черноока и бяла като сняг, озарена с руменината на утринното слънце. Тя се смееше от сърце и смехът придаваше бляскава сила на нейната ослепителна красота. Той се слиса.

Гледаше я съвсем смаян, като изтриваше разсеяно калта от лицето си, която още повече се размазваше. Коя ли ще да е тази красавица? Той искаше да узнае от слугите, които, пъстро накичени, стояха стълпени на вратата около свирещ млад бандурист. Но слугите подхванаха смеха, като видяха изцапаната му муцуна, и не го удостоиха с отговор. Най-сетне той узна, че това била дъщерята на пристигналия за малко време ковненски воевода. През следната нощ със свойствената само на бурсаците дързост той се провря през стобора в градината, покатери се на дървото, което простираше клоните си върху самия покрив на къщата; от дървото се прехвърли на покрива и през комина на камината се изтърси право в спалнята на красавицата, която в това време седеше пред свещта и сваляше от ушите си скъпите обици. Прекрасната полякиня така се изплаши, като видя пред себе си непознат човек, че не можа да продума нито дума; но като забеляза, че бурсакът стоеше с наведени очи и от плахост не смееше да си помръдне ръката, когато в неговото лице позна същия, който плъсна пред очите ѝ на улицата, отново я напуши смях. При това в чертите на Андрий нямаше нищо страшно: той беше много красив. Тя от душа се смя и дълго се забавлява с него. Красавицата беше вятърничава като всяка полякиня: но очите ѝ, очи чудесни, пронизващо-ясни, хвърляха поглед, дълъг като постоянство. Бурсакът не можеше да помръдне ръка и беше свързан като в торба, когато дъщерята на воеводата смело го приближи, надяна на главата му своята блестяща диадема, закачи на устните му обичите си и му нахлузи прозрачната си муселинена шемизетка с фестони, обшити със злато. Тя го труфеше и правеше с него хиляди различни глупости с разглезеността на дете, с каквато се отличават вятърничавите полякини и която още повече смути бедния бурсак. Той представляваше смешна фигура, разтворил уста и загледан неподвижно в нейните ослепителни очи. Някакъв шум до вратата, който се чу в това време, я изплаши. Тя му каза да се скрие под кревата и чак когато вълнението и мина, повика своята прислужница, една пленена татарка, и ѝ заповяда да го

изведе внимателно в градината и оттам да го изпрати през оградата. Но този път нашият бурсак не мина така щастливо през оградата.

Събудилият се пазач го цапардоса здраво през краката и събралата се прислуга още дълго го налага на улицата, докато бързите му крака не го спасиха. След това беше много опасно да минава край къщата, защото воеводата имаше многобройна прислуга. Той я срещна още веднъж в църквата: тя го забеляза и твърде приятно му се усмихна като на стар познат. Той я видя пътем още веднъж и скоро след това ковненският воевода си замина и вместо прекрасната черноока полякиня от прозореца гледаше някакво тлъсто лице. Ето за какво мислеше Андрий, навел глава и устремил очи в гривата на своя кон.

А между това степта отдавна вече ги бе приела в своите зелени обятия и високата трева наоколо ги бе скрила и само черните казашки калпаци се мяркаха между нейните класове.

— Е, е, е! Какво млъкнахте така, момчета? — каза най-сетне Булба, като се сепна от своята замисленост. — Като някакви калугери! Хайде, по дяволите всички мисли! Захапете лулите, да запушим, да пришпорим конете, та да литнем тъй, че и птица да не може да ни стигне!

И казаците, като се приведоха на конете, изчезнаха в тревата. Вече и черните калпаци не можеха да се видят; само струята на стъпканата трева показваше следата от бързия им бяг.

Слънцето отдавна беше погледнало от проясненото небе и със своите животворни топли лъчи бе заляло степта. Всичко смутно и сънно в душата на казаците отлетя за миг; сърцата им трепнаха като птици.

Колкото повече пътуваха, толкова по-красива ставаше степта. Тогава целият Юг, цялото това пространство, което съставлява сегашна Новорусия, до самото Черно море, беше зелена, девствена пустиня. Никога плуг не беше минавал по безкрайните вълни на дивите растения. Само конете, скрити в тях като в гора, ги тъпчеха. Нищо в природата не можеше да бъде по-хубаво. Цялата земна повърхност представляваше златнозелен океан, напръскан с милиони различни цветя. През тънките, високи стебла на тревата прозираха гълбови, сини и лилави цветчета; жълтият прецип се подаваше отгоре със своя пирамидален връх; бялата детелина с чадърести шапчици пъстрееше на повърхността; попаднал, бог знае откъде, пшеничен клас се

наливаше сред гъстата трева. Под техните тънки стебла сновяха яребици, изпънали шиите си. Въздухът беше изпълнен с хиляди птичи цвърчения. В небето неподвижно стояха ястреби, разперили крила и устремили неподвижно очи в тревата. Крякане на преминаващи встрани от облака диви гъски отекваше бог знае в какво далечно езеро. От тревата с отмерени размахвания се издигаше чайка и се къпеше волно в сините вълни на въздуха. Ето я, тя изчезна във висината и само една черна точка се мярка. Ето че се обърна с крилете си и блесна пред слънцето... Дявол да ви вземе, степи, колко сте хубави!...

Нашите пътници спираха само за няколко минути да се наобядват, при което пътуващите с тях десетина казаци слизаха от конете, отвързваха дървените бъкелчета с водка и кратуните, които употребяваха вместо съдове. Ядяха само хляб със сланина или колачета, изпиваха по една чашка, колкото да се подкрепят, защото Тарас Булба никога не позволяваше да се напиват при пътуване, и продължаваха пътя си до мръкване. Вечер цялата степ се променяше. Цялото пъстро пространство се обхващаше от последните ярки слънчеви отблясъци и постепенно тъмнееше, тъй че се виждаше как сянката пробягваше по него и тя ставаше тъмнозелена; подемаха се все по гъсти изпарения, всяко цветче, всяка тревичка изпущаше амбра и цялата степ благоухаеше. По тъмносиньото небе като с исполинска четка бяха намацани широки ивици от розово злато; тук-там се белееха на парцали леки и прозрачни облаци и най-свеж, обаятелен като морски вълни ветрец се люлееше слабо по връхчетата на тревата и едва се докосваше до бузите. Цялата музика, която звучеше денем, затихваше и се сменяше с друга. Пъстрите лалугери изпълзяваха от дупките си, изправяха се на задните си крачета и огласяха степта с подсвирквания. Цвъртенето на щурците се усиливаше. Понякога от някое усамотено езеро се чуваше крякане на лебед, което отекваше във въздуха като сребро. Пътниците се спираха сред полето, избираха си място за спане, напалваха огън и поставяха над него котел, в който си варяха просеник; парата се отделяше и се виеше във въздуха. Като се навечеряха, казаците лягаха да спят и пущаха в тревата спънатите си коне. Те се натръшкваха върху свитките си. Право към тях гледаха нощните звезди. Те слушаха целия безброен мир на насекомите, които палнеха тревата, всичките им трясъци, пискания и цвърчения — всичко това се носеше звучно сред нощта, проясняваше се в свежия

въздух и приспиваше задрямалия слух. Ако някой от тях се повдигнеше и ставаше за малко, пред очите му се откриваше степта, осеяна с блестящите искри на светулките. Понякога нощното небе се озаряваше в разни места от далечното зарево на подпалената по ливади и реки суха тръстика и тъмната върволица от лебеди, летящи на север, изведнъж се осветяваше със сребърнорозова светлина и тогава изглеждаше, като че ли по тъмното небе летят червени кърпи.

Пътниците пътуваха без всякакви приключения. Никъде не срещнаха дървета, все същата безкрайна, волна, прекрасна степ. Навремени само встрани се синееха върхарите на далечна гора, проточена по бреговете на Днепър. Само един път Тарас посочи на синовете си далече сред тревата малка, чернееща се точка:

— Гледайте, деца, ей де препуска един татарин! Мъничката глава с мустаци втреничи отдалече право към тях тесничките си очи, подуши въздуха като ловджийско куче и изчезна като сърна, щом видя, че казаците са тринадесет души.

— Хайде, деца, опитайте се да настигнете татарина! Хич и не се опитвайте — никога няма да го уловите: конят му е по-бърз от моя Чорт.

Обаче Булба взе предохранителни мерки, понеже се опасяваше да няма някъде засада. Те препускаха към малка рекичка, наречена Татарка, вливаща се в Днепър, спуснаха се във водата с конете си и дълго плуваха по нея, за да скрият следите си, и тогава вече, като излязоха на брега, продължиха пътя си.

Три дни след това те бяха вече недалеч от мястото, което беше предмет на тяхното пътуване. Въздухът изведнъж стана прохладен; те почувствуваха близостта на Днепър. Ето той се мярка в далечината и като тъмна ивица се отдели от хоризонта. От студените му вълни лъхаше хлад и той се разстилаше все по-близо и по-близо, докато най-сетне обхвана половината от цялата повърхност на земята. Тук беше оная част от Днепър, където той, дотогава спиран от прагове, се втурваше най-сетне свободно и шумеше като море, разлял се на воля; където захвърлените по средата му острови още повече го изтласкваха из бреговете и вълните му се разливаха широко по земята, без да срещат ни скали, ни възвишения. Казаците слязоха от конете си, качиха се на сала и след тричасово плуване бяха вече на брега на остров Хортица, където тогава беше Сечта, така често променяща своя

стан. Тълпа народ се караше на брега със салджиите. Казаците стегнаха конете си. Тарас се напери, стегна по-здраво пояса си и гордо прокара ръка по мустаците си. Младите му синове също се огледаха от глава до пети с някакъв страх и неопределено удоволствие и всички заедно влязоха в предселището, което се намиреше на половин верста от Сечта. При влизането ги оглушиха петдесет ковашки чука, удрящи в двадесет и пет ковачници, покрити с чимове и заровени в земята. Силни кожари седяха на улицата под стрехите на вратите и мачкаха с яките си ръце волски кожи. Сергиджиите седяха под навесите си с купчини кремъци, огнива и барут. Арменец беше накачил скъпи кърпи. Татарин въртеше овнешки шишчета с тесто. Евреин, подал напред глава, точеше водка от една бъчва. Но първият, който им попадна насреща, беше запорожец, заспал по средата на пътя, разперил ръце и крака. Тарас Булба не можа да не се спре и да не му се полюбува.

— Ех, как важно се е разположил! Брей, каква хубава фигура! — казваше той, спрял коня.

Наистина това беше доста силна картина: запорожецът се беше разположил насред пътя като лъв. Отметнатият му гордо перчем заемаше половин аршин земя. Шалварите му от алено скъпо сукно бяха изцапани с катран, за да покаже пълното си презрение към тях. Като му се полюбува, Булба продължи да се промъква нататък по тясната улица, задръстена от занаятчиите, които на самите места упражняваха занаята си, и хора от всички народности, изпълнили това предселище на Сечта, което приличаше на панаир и което обличаше и хранеше Сечта, умееща само да гуляе и да гърми с пушките.

Най-сетне те минаха предселището и видяха няколко разпръснати колиби, покрити с чимове или по татарски с кече. В други бяха курдисани топове. Никъде не се виждаше ограда или онези нисички къщурки със стрехи на ниски дървени стълбчета, каквито имаше в предселището. Неголям насип с дървени рогатини, непазени положително от никого, показваха страшно безгрижие. Няколко яки запорожци, които лежах с лули в уста на самия път, ги погледнаха твърде равнодушно и не се помръднаха от местата си. Тарас премина предпазливо със синовете си между тях и каза:

— Здравейте, попове!

— Здравейте и вие! — отговориха запорожците. Навсякъде по цялото поле, на живописни купчини пъстрееха хора. По мургавите им

лица се виждаше, че всички те бяха закалени в битки, че са опитали всички несгоди. Ето я, това е Сечта! Ето гнездото, откъдето излизат всички, горди и силни като лъвовете! Ето откъде се разлива свободата и казачеството по цяла Украйна!

Пътниците излязоха на широк площад, където обикновено се събираше съветът. На голяма обърната бъчва седеше запорожец без риза; той я държеше в ръцете си и кърпеше бавно дупките ѝ. Пак им препречи пътя цяла тълпа музиканти, по средата на която играеше млад запорожец с юнашки накривен калпак и с вдигнати ръце. Той само викаше:

— По-ситно свирете, музиканти! Тома, не жали водката за православните християни!

И Тома, със синина под окото, наливаше безброй пъти на всеки желаещ грамадна чаша. Около младия запорожец четирима стари ситнеха с крака, подмятаха се вихрено настрана, почти върху главите на музикантите, и изведнъж, снишени, се носеха клечешком и удряха бързо и силно със своите сребърни подкови здраво утъпканата земя. Земята тътнеше глухо наоколо и далече във въздуха се разнасяха украински гопаци и тропаци, излизащи изпод звънките подкови на ботушите. Но един най-живо от всички се провикваше и летеше след другите в играта. Перчемът му се развяваше на вятъра, цяла беше открита силната му гръд; той беше навлякъл топъл зимен кожух и пот като из ведро се лееше от него.

— Та барем кожуха хвърли! — каза най-сетне Тарас. — Виж как прежуря.

— Не може — викаше запорожецът.

— Защо?

— Не може; такъв ми е характерът: каквото сваля, пропивам го.

А отдавна вече нямаше шапка юнакът, ни колан на кафтана, ни везана кърпа; всичко отиде, дето му беше мястото. Тълпата растеше, към играещите се присъединяваха други и невъзможно беше да се гледа без вътрешно вълнение как всички играеха най-волната, най-лудешката игра, каквато някога е виждал светът и която заради своите силни изобретатели е наречена казачок.

— Ех, ако не бях на кон! — извика Тарас. — Подхванал бих, наистина подхванал бих играта!

А между това сред народа започнаха да се срещат и уважавани заради заслугите им от цялата Сеч беловласи, стари перчеми, бивали неведнъж старейшини. Тарас скоро срещна много познати лица. Остап и Андрий слушаха само приветствия: „О, ти ли си, Печерица! Здравей, Козолуп!“, „Откъде те носи господ, Тарасе?“, „Ти как си попаднал тука, Долото?“, „Здрасти, Кирдюг! Здравсти, Густий! Мислил ли съм, че ще те видя, Ремен?“ И героите, събрали се от целия волен мир на Източна Русия, се целуваха взаимно и тогава заваляха въпроси: „А как е Касян? Как е Бородавка? Как е Колопер? Как е Пидсишок?“ И Тарас Булба само чуваше в отговор, че Бородавка е обесен в Толопан, че на Колопера смъкнали кожата под Кизикирмен, че главата на Пидсишок е била посолена в бъчва и изпратена чак в Цариград. Наведе глава старият Булба и рече замислено:

— Добри казаци бяха!

III

Около една седмица вече Тарас Булба живееше със синовете си в Сечта. Остап и Андрий малко се занимаваха с военно обучение. Сечта не обичаше да се измъчва с военни упражнения и да си губи времето; в нея младежта се учеше и възпитаваше само от опит, в разгара на самите битки, които затова бяха почти непрекъснати. Казаците смятаха за отегчително да се занимават в промеждутъците с изучаването на каквато и да е дисциплина освен може би стрелба в цел, рядко надпрепусквания и преследване на дивеч из степите и ливадите; всичкото останало време прекарваха в гуляене — признак на широк размах на душевната свобода. Цялата Сеч представляваше необикновено явление. Това беше някакво непрекъснато пиршество, бал, започнал шумно и изгубил своя край. Някои се занимаваха със занаятчийство, други държаха дюкянчета и търгуваха; но по-голямата част гуляеше от сутрин до вечер, ако в джобовете дрънкаше възможност и спечеленото богатство не бе минало още в ръцете на търгаши и кръчмари. Това общо пиршество имаше в себе си нещо омагьосващо. То не беше сборище на пияници, които се напиваха от скръб, но беше просто бясна разпуснатост на веселбата. Всеки, пристигнал тук, забравяше и захвърляше всичко, което дотогава го е занимавало. Той, може да се каже, плюеше на своето минало и безгрижно се отдаваше на свободата и обществото на също такива гуляйджии, какъвто беше и самият той, които нямаха ни близки, ни кът, ни семейство освен волното небе и вечния пир на своята душа. Това предизвикваше онова бясно веселие, което от никакъв друг източник не можеше да се роди. Разказите и дрънканиците сред струпаната тълпа, която почиваше лениво на земята, често бяха толкова смешни и дишаха такава сила на живия разказ, че човек трябваше да има хладнокръвната външност на запорожеца, за да запази спокойно изражение на лицето, без да мръдне дори с мустак — остра черта, с която и досега се отличава от своите братя южнякът русин. Веселието беше шумно, пияно, но въпреки туй това не беше

черна кръчма, където мрачно изкривените черти на веселието караха човек да се самозабрави; това беше тесен кръг от училищни другари. Разликата беше само в това, че вместо да седят над книгите и вместо да слушат изтърканите тълкувания на учителя, те устройваха нападения с пет хиляди коне; вместо ливада, където играят на топка, те имаха незапазени, безгрижни граници, близо до които татаринът показваше пъргавата си глава и неподвижно, сурово гледаше турчин със зелената си чалма. Разликата беше тази, че вместо насилническата воля, която ги събираше в училището, те сами скъсваха с бащи и майки и бягаха от родните си домове; че тук бяха тези, на които около врата вече се мотаеше въжето и които вместо бледа смърт виждаха живота в целия му размах; че тук бяха тези, които по благороден обичай не можеха да задържат в джоба си нито копейка; че тук бяха тези, които дотогава смятаха десетачката за богатство, на които по милостта на арендаторите-чифути можеше да обърнеш джобовете без всякакво опасение, че ще изтърсиш нещо. Тук бяха всички бурсаци, неизтърпели академическите пръчки и ненаучили в училището нито една буква; но заедно с тях бяха и тези, които знаеха какво е това Хораций, Цицерон и римската република. Тук бяха много от онези офицери, които след това се отличиха в кралските войски; тук бяха много образovali се опитни партизани, които имаха благородното убеждение да мислят, че е все едно къде ще воюват, само да воюват, защото неприлично е за благородния човек да не се бие. Имаше и мнозина такива, които бяха дошли на Сечта, за да казват после, че са били на Сечта и са вече закалени рицари. Но кого ли нямаше тук? Тази чудна република беше именно една необходимост за времето. Любители на военния живот, на златните бокали, на скъпите брокатени дрехи, дукати и реали през всяко време можеха да намерят тук работа. Само обожателите на жените не можеха да намерят тук нищо, защото дори в предселището на Сечта ое смееше да се покаже ни една жена.

На Остап и Андрий се виждаше много чудно, че при тях в Сечта идваше народ и един поне да ги запиташе: откъде са тези хора, кои са и как се казват? Те идеха тук, като че ли се връщаха в своя собствен дом, от който само преди час са излезли. Дошлият се явяваше само при кошевоя, който обикновено казваше:

— Здравей! Какво, вярваш ли в Христа?

— Вярвам! — отговаряше дошлият.

— Ив светата Троица ли?

— Вярвам!

— И на църква ходиш ли?

— Ходя!

— Я се прекръсти!

Дошлият се кръстеше.

— Е, добре — отговаряше кошевойт, — върви в която си щеш дружина.

С това се свършваше цялата церемония. И цялата Сеч се молеше в една църква и беше готова да я защитава до последна капка кръв, макар че не искаше и да чуе за пост и въздържание. Само подбужданите от силно скъперничество чифути, арменци и татари се осмеляваха да живеят и да търгуват в предселището, защото запорожците никога не обичаха да се пазарят, а колкото пари изваждаше ръката им от джоба, толкова и плащаха. Впрочем участта на тези сребролюбиви търгаши беше много жалка. Те приличаха на онези, които се заселваха в полите на Везувий, защото щом запорожците останеха без пари, смелчаците разбиваха дюкянчетата им и всичко задигаха даром. Сечта се състоеше от над шестдесет дружини, които много приличаха на отделни независими републики, а още повече на училище за момчета, които живееха изцяло наготово. Никой не купуваше и не държеше нищо у себе си: всичко беше в ръцете на дружинния атаман, когото поради това обикновено наричаха татко. Той държеше парите, дрехите, всичките провизии: саламатата^[1], кашата и дори топливото; на него даваха парите си за по-сигурно. Нарядко избухваха свади между дружините; в такива случаи работата тутакси стигаше до бой. Дружините изпълваха площада и се налагаха с юмруци, докато едните не надделеяха и не вземеха връх, и тогава се започваше гуляй. Такава беше тази Сеч, която имаше толкова примамки за младите хора.

С целия плам на юношеските си души Остап и Андрий се хвърлиха в това пируващо море и забравиха в миг и бащин дом, и бурса, и всичко, което преди вълнуваше душите им, и се предадоха на новия живот. Всичко ги интересуваше: гуляйджийските обичаи на Сечта и не много сложната управа и закони, които понякога им изглеждаха даже твърде строги сред такава своеволна република. Ако някой казак се провинеше в кражба, ако откраднеше някоя дреболия,

това вече се смяташе позорно за цялото казачество: него, като безчестник, го привързваха на позорния стълб и слагаха при нозете му сопа, с която всеки минаващ бе длъжен да му нанесе удар, докато по този начин не го пребиваха до смърт. Който не си плащаше на длъжника, го привързваха с верига към топа, дето беше длъжен да седи дотогава, докато някой от другарите му не се реши да го откупи, като му заплащаше дълга. Но най-силно впечатление на Андрий направи страшното наказание за убийство. Пред очите му изкопаха яма, спуснаха там живия убиец и върху него сложиха ковчега с тялото на убития от него и после и двамата ги засипаха с пръст. Дълго след това страшният обред на наказанието му се привиждаше и все си представяше този живо закопан човек заедно с ужасния ковчег.

Скоро казаците започнаха да гледат с добро око на двамата млади казаци. Често заедно с други другари от своята дружина, а понякога и с цялата дружина, и със съседните дружини излизаха в степите на лов за безброй всевъзможни степни птици, елени и кози или пък отиваха на езерата, реките и притоците, определени по жребие на всяка дружина, да хвърлят мрежи и да мъкнат богат улов за продоволствие на цялата своя дружина. Макар че тук нямаше наука, с която се изпитва казакът, те вече се отличаваха от другите млади със своята открита смелост и похватност във всичко. Бойко и точно стреляха в целта, преплуваха Днепър срещу течението — нещо, за което новакът тържествено се приемаше в казашките кръгове.

Но старият Тарас им готвеше друга дейност. На него не му беше присърце такъв празен живот — истински дела искаше той. Все размисляше как да вдигне Сечта на смело предприятие, където рицарят би имал възможност да се прояви както трябва. Най-сетне един ден той отиде при кошевойа и му рече направо:

— Е, кошевой, не е ли време да се поразходят запорожците?

— Няма къде да се разходят — отговори кошевойа, като извади от устата малката си лула и плюна настрана.

— Как да няма къде? Можем да идем срещу Турцията или срещу Татарщината.

— Не може нито срещу Турцията, нито срещу Татарщината — отговори кошевойа и захапа пак хладнокръвно лулата си.

— Как да не може?

— Така. Обещахме на султана мир.

— Ама той е неверник: и бог, и Светото писание казват да се бият неверниците.

— Нямаме право. Ако не се бяхме клели в нашата вяра, можеше и да бъде възможно; а сега не, не може.

— Как да не може? Какво приказваш ти: нямаме право? Ето, аз имам двама сина, двама млади момци. Още нито Веднъж не са били на война — ни единият, ни другият, а ти казваш: нямаме право; а ти казваш: не трябва да отиват запорожците.

— Е, не може така.

— Тъй, значи, може да се губи напразно казашката сила, може човек да загине като куче, без добро дело, та ни отечеството, ни цялата християнска вяра да няма никаква полза. Защо тогава живеем, за какъв дявол живеем? Обясни ми го ти това. Ти си умен човек, не току-тъй те избрах за кошевой: обясни ми, защо живеем ние?

Кошевойт не отговори на това запитване. Той беше упорит казак. Помълча малко и след това рече:

— А война все пак няма да има.

— Значи, няма да има война? — попита пак Тарас.

— Не.

— Няма защо и да се мисли за това, а?

— Няма защо и да се мисли за това.

„Почакай ти, дяволски юмрук! — рече си Булба. — Аз ще те науча тебе!“ — И реши да си отмъсти на кошевой.

Като поприказва с този, с онзи, той ги напи и пияните казаци, неколцина на брой, хукнаха право към площада, където към един стълб бяха привързани литаврите, които обикновено биеха за събиране на съвета. Като не намериха бухалките, които винаги се пазеха у барабанчика, те грабнаха по една цепеница и започнаха да ги блъскат. На сигнала пръв дотича барабанчикът, висок човек, само с едно око, но и то страшно сънливо.

— Кой смее да бие литаврите? — завика той.

— Мълчи! Вземи си бухалките и удрай, когато ти заповядват! — отговориха пийналите старейшини.

Барабанчикът измъкна тутакси от джоба бухалките, които беше взел със себе си, тъй като много добре знаеше как могат да завършат подобни случки. Литаврите гръмнаха и скоро на площада започнаха като стършели да се сбират черните тумби на запорожците. Всички

застанаха в кръг и след третия сигнал най-сетне дойдоха и старейшините: кошевойт с боздуган в ръка, знак на неговото достойнство, съдията с войсковия печат, писарят с мастилница и есаулът с жезъл. Кошевойт и старейшините свалиха калпаци и започнаха да се покланят на всички страни към казаците, които стояха гордо, подпрели ръце на хълбоците.

— Какво значи това събрание? Какво искате, панове? — каза кошевойт. Глъчката и ругатните не му Дадоха да говори.

— Остави боздугана! Веднага остави боздугана, дяволски сине! Не те искаме вече! — викаха из тълпата казаците.

Някои от трезвите дружини поискаха, както изглеждаше, да се възпротивят; но дружините, и пияни, и трезви, размахаха юмруците. Виковете и шумът се сляха.

Кошевойт искаше да говори, но като знаеше, че разярената, необузdana тълпа може за това да го набие до смърт, както винаги ставаше в такива случаи, поклони се много ниско, сложи боздугана и се скри в тълпата.

— Заповядвате ли и на нас, панове, да сложим знаците на достойнството? — казаха съдията, писарят и есаулът и се готвеха да сложат мастилницата, войсковия печат и жезъла.

— Не, вие останете! — завикаха от тълпата. — Ние искахме да изгоним само кошевой, защото той е жена, а на нас ни трябва мъж за кошевой.

— Кого ще изберем сега за кошевой? — попитаха старейшините.

— Кукубенко да изберем! — викаше една част.

— Не искаме Кукубенко! — викаше друга. — Малък е още, устата му мирише на мляко.

— Шило да бъде атаман! — викаха едни. — Шило да стане кошевой!

— С шило в гърба да те ръгнат! — викаше сърдито тълпата. — Какъв казак е той, щом краде, кучият му син, като татарин? На дяволите в торбата този пияница Шило!

— Бородатий, Бородатий да направим кошевой!

— Не искаме Бородатий! Да върви на нивата си Бородатий!

— Викайте Кирдюг! — пошепна Тарас Булба на неколцина.

— Кирдюг! Кирдюг! — викаше тълпата. — Бородатий, Бородатий! Кирдюг! Кирдюг! Шило! По дяволите Шило! Кирдюг!

Всички кандидати, като чуеха да се произнасят имената им, веднага излизаха от тълпата, за да не дадат никакъв повод да се мисли, че сами са помагали в избора.

— Кирдюг! Кирдюг! — чуваше се още по-силно. — Бородатий! Работата стигна до юмруци и Кирдюг възтържествува.

— Тичайте за Кирдюг! — завикаха.

Десетина казаци тутакси се отделиха от тълпата; някои от тях едва се държаха на краката си — до такава степен бяха успели да се насмучат, и тръгнаха право при Кирдюг, за да му съобщят за неговото избиране.

Кирдюг, макар вече стар, но умен казак, отдавна седеше в лагера си и като че нищо не знаеше за онова, което ставаше.

— Какво, панове, какво ви трябва? — попита той.

— Върви, избрах те за кошевой!...

— Имайте милост, панове! — каза Кирдюг. — За такава чест ли съм! Къде мога да бъда кошевой? Та аз и ум нямам за такава длъжност. Не се ли намери по-добър в цялата войска?

— Върви, на тебе казват! — викаха запорожците. Двама от тях го хванаха под ръце и колкото и да се опираше той с крака, най-сетне беше домъкнат на площада, придружаван от псувни, от блъскания с юмруци отзад, с тласъци и увещания: — Не се дърпай, дяволски сине! Приеми честта, куче, когато ти я дават!

По този начин Кирдюг беше въведен в казашкия кръг.

— Какво, панове? — провикнаха се към целия народ тези, които го доведоха. — Съгласни ли сте този казак да ви бъде кошевой?

— Всички сме съгласни! — завика тълпата и от вика дълго гърмя цялото поле.

Един от старейшините взе боздугана и го поднесе на новоизбрания кошевой. Кирдюг, както беше обичай, тутакси отказа. Старейшината го поднесе втори път. Кирдюг отказа и втория път и чак третия път вече взе боздугана. Одобрителен вик се понесе над цялата тълпа и отново цялото поле прокълтя от казашкия вик. Тогава из средата на народа излязоха четирима най-стари, белокуси и беломустакати казаци (твърде стари в Сечта нямаше, защото никой от запорожците не умираше от своя смърт), всеки от тях взе шепя пръст, която по това време беше станала на кал от валелия дъжд, и я сложиха върху главата му. Калната пръст се стече от главата му, спусна се по

мустаците и по бузите и цялото му лице се изцапа с кал. Но Кирдюг стоеше, не се помръдваше от мястото си и благодареше на казаците за оказаната му чест.

По такъв начин беше завършен шумният избор, от който не се знаеше дали друг някой беше толкова зарадван, както беше зарадван Булба: с това той си отмъсти на предишния кошевой; пък и Кирдюг беше стар негов другар и беше участвувал с него в едни и същи сухопътни и морски походи, дето деляха несгодите и трудностите на бойния живот. Тълпата тутакси се разотиде да отпразнува избора и се започна гуляй, какъвто още Остап и Андрий не бяха виждали дотогава. Кръчмите бяха разбити; медовината, водката и бирата се разграбваха просто така, без пари. Кръчмарите бяха благодарни и на това, че сами останаха живи и здрави. Цялата нощ премина във викове и песни, славеци подвизите. И изгрелият месец дълго още гледаше тълпите музиканти, които минаваха по улиците с бандури, тъпани, кръгли балалайки, и църковните псалтове, които държаха в Сечта, за да пеят в църквата и да възхваляват запорожките подвизи. Най-сетне пиянството и умората започнаха да оборват здравите глави. И се виждаше как ту на едно, ту на друго място, някой казак падаше на земята. Как другар, прегърнал другаря си, разчувствуван и дори заплакан, се въргаше заедно с него. Там е налягала накуп цяла тълпа; там друг гледаше как по-удобно да легне и лягаше направо върху някой пън. Последният, който беше по-як, още пелтечеше нещо несвързано; най-сетне и него събори пияната сила, падна и той — и заспа цялата Сеч.

[1] Саламата — рядка каша. ↑

IV

А на другия ден Тарас Булба вече се съвещаващ, С новия кошевой кога да се вдигнат запорожците за някоя работа. Кошевойт беше умен и хитър казака познаваше добре запорожците и изпърво каза:

— Не може клетва да се престъпи, никак не може. — А после, като помълча, добави: — Нищо, може; клетвата няма да престъпим, а все нещичко ще измислим. Нека само народът да се събере и не защото аз съм заповядал, а просто по своя воля. Вие там знаете как да се направи това. А ние със старейшините тутакси ще се притечем на площада, като че нищо не знаем.

Не измина и един час след техния разговор, и литаврите гръмнаха. Изведнъж се намериха пияни и неразумни казаци. Милион казашки калпаци изведнъж се изсипаха на площада. Вдигна се врява: „Кой?... Защо?... По каква работа свикват хората?“ Никой Не отговаряше. Най-после тук и там почна да се чува: „Напрасно се губи казашката сила: няма война!... Старейшините са се разплули до един, очите им са затлъстели! Види се, няма правда на света!“ Другите казаци отпърво слушаха, а после и те почнаха да говорят: „Така си е, никаква правда няма на света!“ Старейшините изглеждаха учудени от такива думи. Най-сетне кошевойт излезе напред и каза:

— Позволете ми, панове запорожци, да кажа реч!

— Казвай!

— В разсъждение на това сега става дума, благородни панове, но вие може би по-добре го знаете, че мнозина запорожци изпозадлъжняха по кръчмите на чифутите и на своите братя толкова, че и дяволът не им хваща вяра. После пак в разсъждение на това ще стане дума, че има много такива момчета, които още не са виждали какво е война, а млад човек, което сами вие знаете, панове, не може без война. Какъв запорожец ще стане, ако нито веднъж не е налагал неверниците?

„Харно приказва“ — помисли си Булба.

— Впрочем не мислете, панове, че аз ви казвам това, за да развалим мира: да пази господ! Аз само току-тъй го казвам. Отгоре на това имаме храм божи, грехота е да се рече какъв е: ето от толкова години вече с божия милост съществува Сечта, а и досега не само отвън черквата, но дори и иконите са без всякакви накити. Барем да беше се сетил някой със сребърна риза да ги обкове! Те получиха само онова, което някои казаци им подариха със завещанията си. Пък и даровете бяха сиромашки, защото още приживе пропиха почти всичко. Това го казвам не за да започнем война с неверниците: ние сме обещали на султана мир и голям грях бихме си навлекли, защото сме се клели в закона си.

„Каква каша взе да бърка той?“ — рече си Булба.

— Както виждате, панове, война не можем да започнем. Рицарската чест не ни позволява. А според моя беден ум ето какво мисля аз: да пуснем само младите с лодки, нека поодраскат малко анадолските брегове. Как мислите, панове?

— Води ни, води ни всички! — завика отвсякъде тълпата. — За вярата сме готови главите си да сложим!

Кошевоят се уплаши; той никак не искаше да повдига цялото Запорожие: нарушението на мира му се виждаше в този случай неправа работа.

— Позволете ми, панове, още една реч да кажа!

— Стига! — викаха запорожците. — По-добро от това няма да кажеш!

— Щом е така, нека и така да бъде. Аз съм слуга на вашата воля. То се знае, и от писанието е известно, че глас народен е глас божи. Не може да се измисли нищо по-умно от онова, което целият народ измисли. Само че ето какво: то се знае, панове; че султанът няма да остави без наказание удоволствието на юнаците. А ние през това време трябва да бъдем готови и силите ни трябва да бъдат пресни, за да не се боим от никого. А през време на отсъствието ни и татарчугите може да ни нападнат: те, турските кучета, открито не се хвърлят и на стопанина в къщи не смеят да налитат, а отзад могат да те ухапят, и то лошо да те ухапят. Па щом е такава работата, правичката да си кажем, ние и толкова лодки нямаме приготвени, па и барут в такова количество нямаме, за да могат всичките да идат. Пък аз, от моя страна, както обичате, аз съм слуга на вашата воля.

Хитрият кошевой млъкна. Казаците почнаха да <се уговарят, дружинните атамани да се съвещават; пияни, за щастие, имаше малко и затова склониха да послушат благоразумния съвет.

Тозчас неколцина души минаха на отсрещния бряг на Днепър във войсковата съкровищница, където в непристъпни потайни места под водата и тръстиката бе скрита войсковата хазна и част от плячкосаното неприятелско оръжие. Всички други се спуснаха към ладиите, да ги прегледат и да ги приготвят за път. В един миг брегът се задръсти от хора. Дойдоха няколко дърводелци с брадви в ръце. Стари, загорели, с широки рамене и яки крака запорожци, едни с подивели мустаци, други черномустакати, запретнали шалвари, стояха до колене във водата и теглеха към брега ладиите с дебело въже. Други влачеха готови сухи греди и всякакви дървета. Тук обковаваха с дъски ладия; там, преобърнали я с дъното нагоре, я запушваха с кълчища и я засмоляваха; там привързваха по краищата на други ладии според казашкия обичай дълги тръстикови фашины, та ладиите да не потънат от морските вълни; по-нататък по цялото крайбрежие накладоха огньовете и топяха в медни казани смола за заливане на ладиите. Постари и патили учеха младите. Чукане и вик бе се вдигнал наоколо; цял като жив, се люлееше и движеше брегът.

В това време към брега приближаваше голям сал. Купчината народ, която стоеше на него, още отдалече махаше с ръце. Това бяха казаци с окъсани свитки. Окърпеното облекло — мнозина нямаха нищо друго освен риза и къса лула в зъбите — показваше, че те или току-що са избягнали някоя беда, или толкова са гуляли, че са пропили всичко, каквото са имали на гърба. От тяхната среда се отдели и застана напред един казак, нисък, на около петдесет години. Той викаше и махаше с ръка повече от другите, но от чукането и глъчката на работниците думите му не се чуваха.

— Какво носите? — запита кошевойт, когато салът свърна към брега. Всичките работници, като оставиха работата и вдигнаха брадви и длета, гледаха в очакване.

— Нещастие! — викаше от сала нисичкият казак.

— Какво?

— Ще ми позволите ли, панове запорожци, дума да кажа?

— Казвай!

— Или може би искате събрание да събирате?

— Казвай, всички сме тук.

Всичкият народ се навали на един куп.

— Нима вие не сте чули нищо какво става в хетманската земя?

— А какво? — запита един от дружинните атамани.

— Какво ли? Види се, че татаринът ви е запушил ушите с памук, та не сте чули нищо.

— Ама казвай, какво става там?

— Па такава на, че и родихме се, и кръстихме се, а такава нещо още не бяхме видели.

— Та казвай де, какво става, кучи сине! — извика един от тълпата, изгубил, изглежда, търпение.

— Такова време настана, че и светите църкви не са сега наши.

— Как не са наши?

— Сега чифутите са ги наели. Ако не заплатим първо на чифутите, и литургия не може да се отслужи.

— Какви ги дрънкаш ти?

— И ако кучият му чифутин не сложи белег с нечистата си ръка на светия великденски хляб, то не може и да се освети.

— Лъже той, панове братя, не е възможно нечистият чифутин да тури белег на светия великденски хляб!

— Слушайте!... Та само това ли има да ви казвам: и католишките попове се разхождат сега из цялата Украйна с таратайки. То нищо, че с таратайки, лошото е, че вече не впрягат коне, а православни християни. Слушайте! И друго още ще ви разправа: казват, че чифутките вече си шият фусти от свещенически одежди. Ето какви работи стават из Украйна, панове! А вие си седите тук на Запорожие, гуляете си, па, види се, и татаринът толкова ви е уплашил, че нямате вече ни очи, ни уши — нищо нямате, та и не чувате какво става по света.

— Стой, стой — прекъсна го кошевойт, който дотогава стоеше с очи, наведени към земята, както и всички запорожци, които във важни работи никога не се отдаваха на първия порив, но мълчаха и между това в тишината събираха страшната сила на своето негодувание.

— Стой! И аз дума ще кажа. А вие какво — да се пръждосвате по дяволите макар! Какво правихте вие сами? Саби ли нямате, що ли? Как допуснахте вие такава беззаконие?

— Ех, как допуснахме такова беззаконие! А да ви видехме вас, когато само поляците бяха петдесет хиляди! Па и защо да си кривим душата? Кучета излязоха и между нашите — приеха им вярата.

— А хетманът ви, а полковниците какво правеха?

— Полковниците такива работи направиха, дето на никого от нас да не дава господ!

— Какво?

— Ами такова, че сега хетманът лежи във Варшава, изпечен в меден сандък, а на полковниците ръцете и главите разнасят по панаирите, та ги показват на народа. Ето какво направиха полковниците!

Цялата тълпа се разлюля. Изпърво по целия бряг се разнесе мълчание като онова, което настава пред свирепа буря, а после изведнъж се подеха речи и целият бряг заговори:

— Как! Чифутите да наемат християнските църкви! Католишките попове да впрягат в окови православните християни! Как! Да допуснем на Руска земя такива мъки от проклетите друговерци! Така да се отнасят с полковниците и с хетмана! Няма да го бъде това, няма да го бъде!

Такива думи прелитаха навсякъде. Зашумяха запорожците и усетиха силите си. Това вече не бяха вълнения на лекомислен народ: сега се вълнуваха все тежки и здрави характери, които мъчно се нажежаваха, но като се нажежеха, упорито и дълго пазеха в себе си вътрешната жар.

— Да се обесят всички чифути! — раздаде се от тълпата. — Та да не шият на своите чифутки фусти от свещенически одежди! Да не турят белези на светите великденски хлябове! Да ги издавим тези проклети поганци до един в Днепър!

Тези думи, произнесени от някого сред тълпата, като светкавици полетяха по всичките глави и тълпата се втурна към предселището с желание да изколи всичките евреи.

Горките синове Израилеви, изгубили и без това нищожния си дух, се криеха в празни бъчви от ракия, в пеци и дори се завираха под фустите на своите чифутки, но казаците ги намираха навсякъде.

— Ясновелможни панове! — викаше един висок и дълъг като върлина евреин, проврял измежду своите другари жалката си муцуна, изкривена от страх. — Ясновелможни панове, дайте само една дума да

кажем, само една дума. Ние такова нещо ще ви кажем, което никога не сте чули, толкова важно, че не може да се каже колко е важно!

— Е, нека кажат — рече Булба, който винаги обичаше да изслуша обвиняемия.

— Светли панове! — рече евреинът. — Такива панове още никога не са виждани, бога ми, никога! Такива харни, добри и храбри не е имало още на света!... — Гласът му премираше и трепереше от страх. — Как можем ние да мислим за запорожците нещо лошо! Ония, които арендаторствуват в Украйна, съвсем не са наши! Бога ми, не са наши! Те не са никакви евреи: те дявол ги знае какви са. Такива са, че само да ги заплюеш и да ги оставиш! Ей ги, и тези ще кажат същото. Не е ли истина, Шлемо, или ти, Шмульо?

— Бога ми, истина е! — отговориха от тълпата Шлемо и Шмул, в изпокъсани дрехи, и двамата бледи като платно.

— Никога още — продължаваше дългият евреин — не сме се сдушвали с душманите, а католиците не искаме и да знаем: дяволът да им се присъни! Ние със запорожците сме като родни братя...

— Какво? Запорожците да са ви братя? — каза един от тълпата. — Няма да дочакате това, проклети юди! Да ги хвърлим в Днепър, панове! Всичките поганци да ги издавим!

Тези думи бяха като сигнал. Сграбчиха евреите и започнаха да ги цамбуркат във водата. Жален вик се разнесе от всички страни, но суровите запорожци само се смееха, като гледаха как се размахваха във въздуха еврейските крака с пантофи и чорапи. Клетият оратор, който сам навлече на главата си тая беда, се измъкна от кафтана, за който го бяха хванали, по една •пъстра тясна антерия, хвана Булба за краката и го молеше с жаловит глас:

— Велики господарю, ясновелможни пане! Познавах и брат ви, покойния Дорош! Воин беше за украса на цялото рицарство. Аз му дадох осемстотин жълтици, когато му дотрябваха, за да се откупи от турски плен.

— Ти познаваше брат ми? — попита Тарас.

— Бога ми, познавах го! Великодушен пан беше.

— А тебе как те викат?

— Янкел.

— Добре — каза Тарас и после, като помисли, обърна се към казаците и рече така:

— Да се обеси този чифутин, винаги ще имаме време, когато ни потрябва, а засега дайте го на мене. — Като каза това, Тарас го поведе към колите си, до които стояха неговите казаци. — Хайде, свирай се под колата, лежи там и не шавай, а вие, братлета, не пущайте чифутина.

Като каза това, той отиде на площада, защото там; отдавна вече се събираше цялата тълпа. Мигом всички напуснаха брега и приготвяването на лодките, защото сега ги чакаше сухопътен, а не морски поход и не кораби и казашки лодки, а им дотрябваха коли и коне. Сега вече всички искаха да отидат на поход, и стари, и млади; всички, по съвета на всички старейшини, дружинни атамани, кошевоя и по волята на цялата запорожка войска, решиха да идат право в Полша, да отмъстят за всичките злини и за гаврата над вярата и казашката слава, да плякосат градовете, да опожарят селищата и нивята, да разнесат славата си далече по степта. Всички започнаха да се стягат и въоръжават. Кошевоят порасна с цял аршин. Той вече не беше онзи плах изпълнител на прищевки на един свободен народ; той бе неограничен повелител, деспот, който умееше само да заповядва. Всички своеволни и гуляйджийи рицари стройно стояха в редици, почтително навели глави, без да смеят да вдигнат очи, когато кошевоят даваше заповеди; той ги даваше тихо, без да вика и бърза, бавно като стар, дълбоко опитен в работата си казак, който не за пръв път изпълняваше разумно замислените подвизи.

— Огледайте се, добре се огледайте! — Така говореше той. — Нагласете коли и катраници, изпитайте оръжието. Не вземайте много дрехи: по една риза и по два чифта шалвари за всеки казак, по гърне саламата и чукано просо — никой нищо друго да не взема! В колите ще има всичко, каквото трябва. По чифт коне да има за всеки казак! И да се вземат по двесте чифта волове, защото ще потрябват волове по някои бродове и мочурливи места. А най-вече пазете ред, панове. Аз знам, че има между вас такива, които, щом даде господ някаква плячка, отведнъж вземат да дерат за навуца кадифе и скъпи атлази за партенки. Не се зазяпвайте по всяка фуста, вземайте само оръжие, ако ви падне хубаво, и жълтици или сребро, защото те лесно могат да се носят и ще ви дотрябват при всеки случай. И още отнапред ви казвам, панове: ако някой се напие в поход, никакъв съд няма да има за него — ще заповядам да го вържат за шията до колите като куче, който и да е

той, дори и най-храбрият казак от цялата войска; без погребение да го кълват птиците, защото пияница в поход не е достоен за християнско погребение. Младите за всичко да слушат по-старите! Ако шибне куршум или драсне някого сабя по главата или някъде другаде, не отдавайте голямо значение на такава работа: насипете барут в чаша пърцуца, на един дъх я изпийте и всичко ще мине, дори треска не ще има; а на рана, ако не е много голяма, сложете земя, като я замесите най-напред с плюнка на ръка, и раната ще заздравее. Хайде сега на работа, на работа, момчета, но не бързайте, хубавичко изпилвайте работата!

Така говореше кошевойт и щом свърши той своята реч, всички казаци тутакси се заловиха за работа. Цялата Сеч отрезня и никъде не можеше да се намери нито един пиян, като че ли никога не е имало такива между казаците... Едни правеха наплати за колелата и сменяха осите на колите; други товареха чували с Храни, трети товареха оръжие; докарваха коне и волове. От всички страни се разнасяше конски тропот, стрелба от изпробване на пушките, звънтене на саби, мучене на биволи, скриптене на премествани коли, разговори, високи провиквания и съскания. И скоро далече-далече по цялото поле се проточи казашкият табор. И много трябваше да тича онзи, който би поискал да изтича от главата до опашката на обоза. В малката дървена църква свещеникът отслужи молебен, поръси всички със светена вода; всички целуваха кръста. Когато обозът тръгна и се проточи из Сечта, всички запорожци обърнаха глави назад.

— Сбогом, майко! — казаха те почти в един глас. — Нека те пази бог от всяка беда!

Като минаваше предселището, Тарас Булба видя, че неговото еврейче, Янкел, беше нагласило вече сергия с навес и продаваше кремъци, пунгии, барут и всякакви бойни потреби, необходими за път, дори колачета и хляб.

„Гледай го, дяволския му чифутин!“ — помисли си Тарас, доближи с коня и му рече:

— Какво стоиш тук, глупако? Или искаш да те застрелят като врабче?

В отговор на това Янкел дойде по-близо до него, направи с ръце някакъв знак, като че ли искаше да му каже нещо потайно, и рече:

— Мълчете си, пане, и никому не казвайте: между казашките коли има и една моя; возя всякакви работи, потребни за казаците, и в пътя ще доставям различни неща на такава евтина цена, на каквата още нито един евреин не е продавал. Бога ми, така е; бога ми, така е.

Сви рамене Тарас, учуди се на пъргавата еврейска натура и си тръгна към обоза.

V

Не след дълго целият полски югозапад настръхна от страх. Навсякъде се пръснаха слухове: „Запорожци!... Запорожци се появиха!...“ Всички, които можеха да се спасят, се спасяваха. Всички се вдигаха и разбягваха според обичая на онзи нестроен, безгрижен век, когато не градяха нито крепости, нито замъци и човек как да е си построяваше временно сламено жилище. Всеки си мислеше: „Що си губя труд и пари за къща, когато и без туй тя ще бъде съсипана от някое татарско нападение!“ Всички се разтревожиха: един сменяше волове и рала за кон и пушка и отиваше в полковете; друг се криеше, като откарваше добитъка си и отнасяше всичко, каквото можеше да отнесе. Понякога се случваха по пътя и такива, които с оръжие срещаха гостите, но повече имаше такива, които от по-напред избягваха. Всички знаеха колко е трудно човек да има работа с буйната и войнствена тълпа, известна с името запорожка войска, която във външното си своеволно безредие криеше ред, предвиден за военно време. Конниците караха, без да пресилват и загорещяват конете си, пешаците вървяха трезво зад колите и цялата войска се движеше само нощем и почиваше денем, като избираше за това пусти, незаселени места и гори, които тогава още бяха в изобилие. Напред бяха изпращани разузнавачи и куриери, за да узнават и проучват къде какво и как се върши. И често пъти в местата, където най-малко ги очакваха, те изведнъж се появяваха — и тогава всичко се прощаваше с живота: пожари обгръщаха селата; добитък и коне, които не се вземаха за войската, тутакси се избиваха на място. Сякаш отиваха на гуляй, а не на поход. Косата на човек настръхва сега от онези страшни прояви на свирепост през оня полудив век, които запорожците оставиха навсякъде. Избити кърмачета, отрязани гърди на жени, кожа, съдрана до коленете от краката на освободените — накъсо казано, с лихвите заплащаха казаците предишните си дългове. Игуменът на един манастир, научил за тяхното идване, изпрати двоица калугери, за да им кажат, че те се държат не така, както трябва, че между запорожците и

правителството има съгласие, че те нарушават своето задължение към краля, а заедно с това и всяко народно право.

— Кажи на владиката от мене и от всички запорожци — каза кошевойт — той да не се бои от нищо. Засега казаците само разпалват лулите си.

И след малко величественият манастир беше обгърнат от стихийен пожар и неговите огромни готически прозорци навъсено гледаха през разделящите се огнени вълни. Избягалите тълпи от калугери, евреи, жени изведнъж увеличиха населението на онези градове, където имаше поне малка надежда в гарнизона и градското опълчение. Закъснялата помощ от правителството, която биваше изпращана от време на време и се състоеше от малки полкове, или не можеше да ги намери, или пък се плашеше, обръщаше гръб още при първата среща и бягаше със своите буйни коне. Случваше се и така, че мнозина от кралските военачалници, които дотогава тържествуваха в битките, се решаваха да съединят силите си и да застанат срещу запорожците. И най-вече тук се изпитваха младите казаци, на които не бяха по сърце грабежите, сребролюбието и слабият неприятел и горяха от желание да се покажат пред по-старите, да си премерят силите в двубоя с някой боен самохвалко лях, който се перчеше на горделив кон, разпуснал по вятъра ръкавите на наметалото си. Обучението беше забавно, те вече се сдобиха с много конски такъми, скъпи саби и пушки. В един месец възмъжали и съвсем преродили се, току-що оперените пилци станаха мъже; чертите на лицата им, в които досега се четеше някаква младежка мекота, сега станаха сурови и силни. А на стария Тарас му беше драго да гледа, че и двамата му сина бяха едни от първите. На Остап сякаш от самата съдба беше предречен пътят на битките и трудното умение да се извършват военните работи. Нито веднъж не бе се забърквал и не бе се смущавал при никакъв случай, с хладнокръвие, почти неестествено за двадесет и две годишен младеж, той в един миг можеше да схване цялата опасност и цялото положение на нещата, тутакси можеше да намери начин как да се отклони от нея, но да се отклони така, че после по-сигурно да я надвие. Вече с изпитана увереност почнаха да се отбелязват сега неговите движения и в тях не можеше да не бъдат забелязани наклонности на бъдещ началник. Сила лъхаше от тялото му и рицарските му качества вече добиха широката сила на лъвски качества.

— Този след време ще бъде добър полковник! — говореше старият Тарас. — Бога ми, ще бъде добър полковник, и то такъв, че и баща си ще да надмине!

Андрей цял се захласна в очарователната музика на куршумите и мечовете. Той не знаеше какво значи да обмислиш или да пресметнеш, или да премериш предварително своите и чуждите сили. Луда нега и захлас виждаше той в битките: нещо пиршествено съзираше той в онези минути, когато се разпалва на човека главата, пред очите всичко се мярка и премята, хвърчат глави, на земята се сгромолясват коне, а той лети като пиян сред съсъка на куршумите, блясъка на сабите и на всички нанася удари, и не усеща нанесените на него. Неведнъж бащата се чудеше и на Андрей, като виждаше как той, подбуден само от разпалено увлечение, се хвърляше на онова, на което никога не би се решил хладнокръвен и разумен човек, и само с лудия си напор правеше такива чудеса, на които не можеше да не се учудват свикналите с битки стари казаци. Чудеше се старият Тарас и думаше:

— И този е добър, да го не вземат мътните! Не е като Остап, но също е добър, добър воин е!

Войската реши да тръгне направо към град Дубно, гдето, според както се носеха слухове, имаше много пари и богати жители. Походът бе извършен в един ден и половина и запорожците се появиха пред града.

Жителите решиха да се защищават с последни сили и докрай и искаха по-добре да умрат на площадите и улиците пред своите прагове, отколкото да пуснат неприятеля в къщите си. Висок вал от пръст заобикаляше града; дето валът беше по-нисък, там се подаваше каменна стена или къща, в която беше настанена батарея, или най-сетне дъбов стобор. Гарнизонът беше силен и чувствуваше важността на своето дело. Запорожците разпалено се покатериха на вала, но бяха посрещнати от силен картеч. Еснафите и градските жители, види се, също не искаха да останат настрана и на тълпи стояха на градския вал. В очите им се четеше отчаяна съпротива; жените също решиха да участвуват и върху главите на запорожците полетяха камъни, бъчви, гърнета вряла смола и най-сетне чували с пясък, които заслепяваха очите им. Запорожците не обичаха да имат работа с крепости; не им беше работа да водят обсади. Кошевойт заповяда да отстъпят и каза:

— Нищо, панове братя, ние ще отстъпим; но да стана мръсен татарин, а не християнин, ако ние пуснем от града макар един човек! Нека всички изпукат от глад, кучета недни!

Като отстъпи, войската обкръжи целия град и от нямане работа се зае да опустошава околностите, като опожаряваше околните села, кръстци от неприбрано жито и пускаше конете си из нивята, още незасегнати от сърп, гдето като напук се люлееха пълни класове, плод на необикновено изобилие, с каквото тази година щедро бяха дарени земеделците. С ужас гледаха от града как се унищожаваша средствата за тяхното съществуване. А между това запорожците, като обкръжиха целия град със своите коли на две редици, се разположиха също както и в Сечта на дружини, пушеха лулите си, разменяха си плячкосаното оръжие, играеха на прескочикобила, на чифт-тек и с убийствено хладнокръвие поглеждаха града. Нощем запалваха огньовете; във всяка дружина готвачи варяха каша в огромни медни казани; до огньовете, които горяха през цялата нощ, стоеше безсънна стража. Но скоро запорожците почнаха малко по малко да се отегчават от бездействието и продължителното въздържание, което не се придружаваше от никаква работа.

Кошевойт дори заповяда да се удвои винената порция, което понякога се случваше във войската, ако нямаше трудни подвизи и движения. На младите и особено на синовете на Тарас Булба не се харесваше такъв живот. Андрий явно се отегчаваше.

— Неразбрана глава си — говореше му Тарас. — Търпи, казаче, атаман ще станеш. Не е още добър воин онзи, който не загуби дух при сериозна работа, а онзи е добър воин, който и в бездействието не се отегчава, който всичко може да изтърпи и каквото да му правиш, той все пак ще настои на своето.

Но не могат да се погодят буен младеж и стар човек: различни са техните натури и с разни очи те гледат на една и съща работа.

А между туй пристигна и Тарасовият полк, доведен от Товкач; с него бяха още двама есаули, писари други полкови чиновци; всички казаки наброяваха над четири хиляди. Имаше между тях и множество доброволци, които сами се вдигнаха по своя воля, без всякакво повикване, щом чуха каква е работата. Есаулите донесоха на Тарасовите синове благословия от старата им майка и на всекиго по една кипарисова иконка от Межигорския киевски манастир. Дватамата

братя си сложиха своите иконки и неволно се замислиха, като си спомниха за старата си майка. Какво ли им отрежда и предсказва тази благословия? Дали това е благословия за победа над врага и после за весело завръщане в татковината с плячка и слава за вечните песни на бандуристите, или пък... Но не е известна бъдещето и стои пред човека като повдигналата се от блатата есенна мъгла, лудо хвърчат из нея нагоре и надолу птици и порят с криле, без да могат да се разпознаят една друга, гълъбицата не вижда ястреба, ястребът не вижда гълъбицата и никоя от тези птици не знае колко далече хвърчи тя от своята гибел...

Остап вече се зае със своята работа и отдавна отиде при дружините. Андрий пък, без да знае сам защо, чувствуваше някакъв задух в сърцето. Казаците вече бяха вечеряли. Вечерта отдавна бе изгаснала, чудната юлска нощ обгърна въздуха; но той все не се прибираще при дружините, не лягаше да спи и неволно гледаше цялата намираща се пред него картина. На небето с тънък и остър блясък мигаха безброй звезди.

Полето надалече беше заето от разхвърляните по него коли със смазани висящи катраници, с различна покъщнина и храни, взети от неприятеля. До колите, под колите и по-настрана от колите — навсякъде се виждаха запорожци, нашироко разположени върху тревата. Те всички спяха в картинни положения: някой беше сложил под главата си чувал, друг калпак, трети просто използуваше хълбока на другаря си. Сабя, пушка кремъклийка, лула с къса чибучка, с медни пулове, железни процепи и огниво бяха неотлъчно при всеки казак. Тежките волове, свили крака под себе си, лежаха като големи белезникави маси и отдалече наподобяваха сиви камъни, разхвърляни по надолицата на полето. От всички страни из тревата почна да се разнася вече дебелото хъркане на заспалата войска, на което със звънливо цвилене отговаряха от полето жребци, които негодуваха заради свързаните си крака. А между туй в красотата на юлската нощ се намеси нещо величествено и страшно. Това бяха зарева от догарящите в далечината околности. На едно място пламъкът спокойно и величествено се стелеше по небето; на друго, срещнал нещо запалително, изведнъж избухваше като вихър, съскаше и летеше нагоре, под самите звезди, и откъснатите от него огнени парцали угасваха в дълбочините на небето. Там опожарен черен манастир

стоеше страшно, като навъсен картезиански калугер, и показваше при всяко избухване на пламъка мрачното си величие; там гореше манастирска градина: сякаш се чуваше как шепнеха дърветата, като се завиваха в дим, и когато избухваше пламък, той изведнъж осветяваше с фосфорична, лилавоогнена светлина кичури узрели сливи или превръщаше в чисто злато тук-таме жълтеещите се круши и пак там, сред тях, се чернееше, увиснало върху някоя стена на сградата или върху някой клон на дърво, тялото на клетник евреин или калугер, което изчезваше в огъня заедно със сградата. Над пламъците в далечината се виеха птици, приличащи на купчина тъмни, дребни кръстчета върху огненото поле. Обсаденият град като че ли бе заспал. И върховете, и стрехите, и оградата, и стените му тихо отражаваха отблясъците ма далечните пожарища. Андрий обиколи казашките редици. Огньовете, пред които седяха пазачите, всекиминутно се готвеха да изгаснат и самите пазачи спяха, хапнали си здравата саламата и галушки с големия си казашки апетит. Той малко се почуди на такова безгрижие, като си помисли: „Добре, че няма наблизно никакъв силен неприятел и няма от кого да се опасяваме.“ Най-сетне и самият той наближи една от колите, качи се на нея и легна по гръб, като сложи под главата си сключените си отзад ръце; но не можеше да заспи и дълго гледаше небето; то цялото беше открито пред него; въздухът беше чист и прозрачен. Гъсто осеяните звезди, които образуваха Кумовата слама и на полегат пояс преминаваха небето, цели блестяха от светлина. От време на време Андрий като че ли се унасяше и някаква лека мъгла на дрямка за миг затуляше пред него небето и после то пак се очистваше и отново се провиждаше.

В това време му се привидя, че пред него се мярна някакво чудновато човешко лице. Като помисли, че това е просто сънен унес, който тутакси трябва да изчезне, той широко отвори очи и видя, че пред него наистина се навежда нечие измършавяло, изсъхнало лице и го гледа право в очите. Дълга и черна като въглен коса, неприбрана и разчорлена, се подаваше изпод тъмното, хвърлено върху главата наметало; и чудноватият блясък на погледа, и мъртвешката мургавина на лицето, което изпъкваше с остри черти, го накараха по-скоро да помисли, че това е призрак. Той Неволно хвана пищова си и проговори почти разтреперано:

— Кой си ти? Ако си нечист дух, махни се от очите ми; ако пък си жив човек, не си случил време за шегуване — ще те убия с един изстрел.

В отговор на това привидението тури пръст на устните си и сякаш го молеше да мълчи. Той отпусна ръката си и почна да се вглежда в него по-внимателно. По дългата коса, по шията и полуоголените мургави гърди той видя, че е жена. Но тя не беше тукашна. Цялото ѝ лице беше мургаво, изпито от боледуване; широки скули силно изпъкваха над хлътналите под тях бузи; тесни очи се издигаха с дъгообразен израз Нагоре. Колкото по-внимателно се вглеждаше в чертите ѝ, толкова повече намираше в тях нещо познато. Най-сетне не изтърпя и попита:

— Кажы, коя си? Струва ми се, като че ли те познавам или съм те виждал някъде?

— Преди две години в Киев.

— Преди две години... в Киев... — повтори Андрий, като се мъчеше да събере всичко, което бе оцеляло в паметта му от предишния живот в бурсата. Той я погледна втренчено още един път и изведнъж извика с висок глас:

— Ти си татарката! Слугинята на пани, дъщерята на воеводата...

— Ш-ш-ш! — проговори татарката, като склучи умолително ръце, цяла разтреперана, с обърната назад глава, за да види дали не се е събудил някой от силното провикване на Андрий.

— Кажы, кажы, защо, как си попаднала тук? — говореше Андрий, почти захласнат, с шепот, който се прекъсваше всекиминутно от вътрешно вълнение. — Къде е пани? Жива ли е още?

— Тя е тук, в града.

— В града — проговори той, едва неизвикал пак, и почувствува, че всичката кръв изведнъж нахлу към сърцето му. — Защо е в града?

— Защото старият пан е в града: има вече година и половина, откак е воевода в Дубно.

— И какво, омъжена ли е тя? Та казвай де, колко си чудна! Сега тя какво?...

— Два дни нищо не е яла.

— Как?...

— Никой от градските жители отдавна няма късче хляб, всичките ядат само земя.

Андрей се вкамени.

— Пани те видяла от градския вал заедно със запорожците. Тя ми каза: „Иди, кажи на рицаря: ако ме помни, да дойде при мене; ако ме не помни, да ми даде комат хляб за старата ми майка, защото не искам да видя как умира майка ми пред моите очи. Нека по-добре да умра аз по-напред, а тя след мене. Моли го, прегърни го за коленете и краката, и той има стара майка, заради нея да даде хляб!“

Различни чувства се пробудиха и пламнаха в младите гърди на казака.

— Но как си попаднала тук? Как си дошла?

— През подземния ход.

— Нима има подземен ход?

— Има.

— Къде?

— Няма ли да издадеш, рицарю?

— Кълна се в светия кръст!

— Като се спуснеш по яра и прегазиш водата, там, където е тръстиката.

— И води чак до града?

— Право в градския манастир.

— Хайде, да вървим веднага!

— Но, за Христа и света Богородица, парче хляб!

— Добре, ще ти дам. Стой тук до колата или по-добре легни в нея: никой няма да те види, всички спят; аз ей сега ще се върна.

И той отиде при колите, където се пазеха запасите на неговата дружина. Сърцето му туптеше. Всичко, което бе преживяно и бе заглушено от сегашните казашки походи, от суровия воински живот, всичко изплува изведнъж на повърхността и задуши от своя страна настоящето. Пак изплува пред него като из тъмна морска бездна гордата жена; пак проблеснаха в паметта му хубавите ръце, очите, засмените уста, гъстата тъмноорехова коса, разстлана на къдрици по гърдите, и всичките пъргави, стройно съчетани части на моминската снага. Не, те не бяха изгаснали, нито изчезнали в неговите гърди, а временно бяха разместени, за да дадат място на други могъщи вълнения; но често, често смущаваха дълбокия сън на младия казак и често се събуждаше той, и лежеше на леглото си безсънен, без да може да проумее причината за това.

Той вървеше, а сърцето му туптеше все по-силно само при мисълта, че скоро пак ще я види, и трепереха младите му колене. Като стигна колите, той съвсем забрави защо е дошъл, вдигна ръка и дълго три челото си, за да си припомни какво трябва да прави. Най-сетне се стресна и силно се уплаши: дойде му на ум, че тя умира от глад. Той се спусна към колата и взе няколко големи черни хляба; но веднага си помисли: не е ли тази храна, годна за здрав, невзискателен запорожец, груба и неподходяща за нейното нежно телосложение? Тогава си спомни, че кошевойт вчера се караше на готвачите, дето изведнъж са сварили всичкото елдово брашно на саламата, когато то трябваше да стигне най-малко за три пъти. С пълна увереност, че ще намери предостатъчно саламата в казаните, той извади походното казанче на баща си и отиде при техния дружинен готвач, заспал край двата десетметрови казана, под които още тлееше огън. Надникна в тях и се изуми, като видя, че и двата са празни. Трябваше да имат нечовешки сили, за да изядат всичко това, още повече че в тяхната дружина се наброяваха по-малко хора, отколкото в другите. Той надникна и в казаните на другите дружини — никъде нищо. Неволно му дойде наум поговорката: „Запорожците са като деца: ако е малко — изяждат го, ако е много — пак нищо не остава“. Какво да прави? Струваше му се обаче, че имаше някъде в колата на бащиния му полк чувал с бял хляб, който намериха, като ограбиха манастирската фурна. Той отиде право при колата на баща си, но там вече го нямаше: Остап бе го сложил под главата си и опънал се на земята, огласяше с хъркането си цялото поле. Андрий сграбчи чувала с едната си ръка и го дръпна така, че главата на Остап падна на земята, а самият той скочи сънен и седна със затворени очи и извика силно:

— Дръжте го, дръжте го, дяволския лях! Хванете коня, коня хванете!

— Млъкни, ще те убия! — извика уплашен Андрий, като му замахна с чувала.

Но Остап и без това вече не продължи да вика, спотаи се и така почна да хърка, че от дишането му се люлееше тревата, на която лежеше. Андрий плахо се озърна наоколо, за да види не е ли събудило някого от казаците бълнуването на Остап. Наистина една перчемлия глава се повдигна в най-близката дружина, погледна и скоро пак се

долепи до земята. Изчакал две-три минути, той най-сетне тръгна с товара си. Татарката лежеше и едвам дишаше.

— Ставай, да вървим! Всички спят, не бой се! Можеш ли да носиш поне един от тези хлябове, ако не бих могъл да ги взема всичките?

Като рече това, той натовари на гърба си чувалите, смъкна, като минаваше покрай една кола, още един чувал с просо, взе в ръце дори ония хлябове, които искаше да даде на татарката да ги носи, и като се понагърби малко под тежестта им, храбро тръгна между редовете на заспалите запорожци.

— Андрий! — каза старият Булба, когато той минаваше покрай него. Сърцето му замря, той се спря и цял разтреперан, тихо каза:

— Какво?

— С тебе има жена! Бога ми, ще те напердаша, ако стана. Жените няма да те доведат до добро!

Като каза това, той си подпря главата на лакътя и взе внимателно да разглежда завитата с покривало татарка.

Андрий стоеше ни жив, ни мъртъв и не смееше да погледне в лицето баща си. А когато повдигна очи, видя, че старият Булба вече спеше, сложил глава на дланта си.

Той се прекръсти. Страхът отведнъж изчезна от сърцето му още по-скоро, отколкото беше нахлул. А когато се обърна да погледне татарката, тя стоеше пред него като тъмна гранитна статуя, цяла обвита с наметалото, и блясъкът на далечния пожар озари само нейните очи, изцъклени като на мъртвец. Той я дръпна за ръкава и двамата тръгнаха заедно, като час по час се обръщаха назад и най-после се спуснаха в долчинката по нанадолнището — почти яр, който в някои места го наричат мочурища, — в дъното на който лениво пълзеше рекичка, обрасла с острица и осеяна с ботруни. Като се спуснаха в тоя дол, те се скриха съвсем от цялото поле, заето от запорожкия лагер. Поне когато се обърна назад, Андрий видя стръмнина, която се издигаше като стена нагоре, по-високо от човешки бой; на върха ѝ се люлееха няколко стебълца полски тревы и над тях се издигаше в небето месечината като наклонен сърп от чисто святкащо злато. Долетял от степта ветрец показваше, че вече малко време остава до съмване. Но никъде не се чуваше далечното кукуригане на петел: нито в града, нито в разорените околности отдавна не бе останал ни

един петел. По една греда те преминаха рекичката, зад която се виеше отсрещният бряг, който изглеждаше по-висок и беше много стръмен. Изглеждаше, че в това беше естествената здрава и надеждна част на гравската крепост, та и пръстеният вал бе по-нисък, и гарнизонът не се виждаше зад него. Но затова пък по-нататък, се издигаше дебелата манастирска стена. Стръмният бряг бе обрасъл с бурен и в малката долчинка между него и рекичката растеше тръстика почти на човешки бой. На върха се виждаха колове от плет, които сочеха, че тук някога е имало градина; отпреде — широки листа на лапад; зад него стърчеше лобода, див трънлив бодилец и слънчоглед, който най-високо от всички възнасяше глава. Тук татарката си изу пантофите и тръгна боса, като предпазливо повдигаше дрехите си, защото мястото беше мочурливо и пълно с вода. Като минаваха между тръстиката, те се спряха край натрупаните накуп съчки. Отмахнаха съчките и намериха под земята свод, дупка, малко по-голяма от отвора на фурна. Татарката се наведе и влезе първа, след нея Андрий, който се наведе колкото може по-ниско, за да се промъкне с чувалите, и скоро двамата се намериха в свършена тъмнина.

VI

Андрей едва се движеше в тъмния и тесен подземен коридор, като вървеше подир татарката и мъкнеше на гърба си чувалите с хляб.

— Скоро ще излезем на светло — каза водачката, — приближаваме мястото, където оставих свещник.

И наистина тъмните пръстени стени почнаха да се озаряват слабо. Те стигнаха една малка площадка, дето, изглежда, е имало параклис; до стената бе поставена тясна масичка във вид на олтарен престол, а над нея се виждаше почти съвсем изтрита и побеляла икона на католическата Богородица. Малко сребърно кандило едва-едва мъждукаше пред нея. Татарката се наведе и взе от земята оставения от нея меден свещник, тънък и висок, с висящи на верижки щипци, игла за оправяне на пламъка и гасилник. Тя го взе и го запали от кандилото. Светлината се засили и като вървяха заедно, ту силно осветявани от пламъка, ту затъмнявани от тъмна като въглен сянка, те напомняха картините на Жерардо Della notte^[1]. Свежото и хубаво лъхащо здраве и младост лице на рицаря беше в противоположност с измъченото и бледо лице на спътницата му. Проходът стана малко по-широк, така че Андрей можеше да се поизправи. Той разглеждаше любопитно пръстените стени, които му напомняха за Киевските пещери. Тук, както и в Киевските пещери, се виждаха в стените вдлъбнатини и туктаме имаше ковчези; на места дори се срещаха човешки кости, които от влагата бяха омекнали и станали на брашно. И тук, види се, е имало свети люде, които са се скривали от мирските страсти, мъки и изкушения. На места беше много влажно: под краката им понякога жвакаше вода. Андрей често трябваше да се спира, за да може да си почине спътницата му, която много бързо се уморяваше. Малкото късче хляб, който тя глътна, предизвика само болки в отвикналия ѝ от храна стомах и тя често оставаше за няколко минути на едно място, без да мръдне.

Най-сетне пред тях се показва малка желязна вратичка.

— Дойдохме, слава богу — каза със слаб глас татарката, вдигна ръка да потропа, но нямаше сила. Андрий вместо нея удари силно вратата: зачу се ехтеж, който показва, че зад вратата имаше широк простор. Този ехтеж се изменяше, види се, под някакви високи сводове. След минута-две зазвънтяха ключове и някой като че ли заслиза по стълбата. Най-сетне вратата се отвори; посрещна ги един калугер, застанал на тясна стълба с ключове и свещ в ръцете. Андрий неволно се спря, като видя католически калугер, възбуждащ такова ненавистно презрение в казаците, които се отнасяха с тях побезчовечно, отколкото с евреите. И калугерът малко отстъпи, като видя запорожкия казак; но някаква дума, неясно произнесена от татарката, го успокои. Той им посвети, заключи след тях вратата, поведе ги по стълбата нагоре и те се озоваха под високите тъмни кубета на манастирската църква. Пред един от олтарите, ограден с високи свещници и свещи, бе коленичил свещеник и тихо се молеше. До него, от двете му страни, също бяха коленичили двама млади псалти с лилави мантии и бели дантелени нагръдници отгоре и с кадилници в ръце. Той се молеше да прати бог чудо: да спаси града, да подкрепи падналите духом, да им изпрати търпение, да отклони изкушителя, който възбуждаше ропот и малодушен плач от земните теглила. Няколко жени, прилични на привидения, бяха коленичили, подпрели немощните си глави върху гърбовете на столовете пред тях и на тъмните дървени пейки; няколко мъже, подпрени до колоните и подпорите, на които лежаха странични кубета, също бяха коленичили тъжно. Прозорецът с шарени стъкла над олтара се озари от розовата руменина на утрото и от него паднаха на пода синкави, жълти и други разноцветни колелца светлина, които отведнъж оцветиха тъмната черква. Целият олтар, дълбоко навътре, изведнъж се провидя в сиянието, димът от кадилниците застина във въздуха като ярко и многоцветно осветен облак. Андрий замаян гледаше от своя тъмен кът това чудо, извършено от светлината. В това време величественият гръм на органа изпълни изведнъж цялата църква; той звучеше все повисоко, нарастваше, преминаваше в тежките тътнежи на гръмотевици и после изведнъж, като се обръщаше на небесна музика, политваше високо под кубетата със своите пеещи звуци, които напомняха тънки момински гласове, и после отново се обръщаше в силен рев и гръм и затихваше. И още дълго гръмотевични тътнежи се носеха треперещи

под кубетата и Андрий с полуотворена уста се чудеше на тази величествена музика.

В това време той усети, че някой го дръпна за полата на кафтана.
— Време е! — каза татарката.

Те пресякоха църквата, без да ги забележи някой, и после излязоха на един площад, който бе пред нея. На небето отдавна бе се зазорило: всичко предричаше изгрева на слънцето. Площадът бе четвъртит и съвсем празен; посред него още стояха дървени масички, които говореха, че тук може би само преди седмица е имало пазар за храни. Улицата, както всичките през онова време, беше без настилка и просто приличаше на засъхнала купчина кал. Площадът бе заобиколен от малки едноетажни каменни и кирпичени къщи, в стените им се виждаха дървени греди и стълбове по цялата им височина, които бяха полегато кръстосани пак от дървени свързки — както изобщо градяха къщите си тогавашните жители, което и сега може да се види още в някои места по Литва и Полша. Те всички бяха покрити с несъразмерно високи покриви, с множество прозорчета и процепи. На една страна, почти край църквата, се възнасяше сграда, която съвсем не приличаше на другите, сигурно градското управление или някое друго правителствено учреждение. То беше двуетажно и над него отгоре беше построена кула с две арки, където стоеше часовой; голям часовников циферблат беше вграден в стряхата.

Площадът изглеждаше мъртъв, но на Андрий се счу някакво слабо стенание. Като се поогледа, той видя насреща двама-трима души, които лежах на земята почти неподвижно. Той впери очи повнимателно, за да разгледа спят ли, или са умрели, и в това време се спъна о нещо, което лежеше до краката му. Беше труп на жена, еврейка, както изглеждаше. Личеше, че тя е още млада, макар изкривените и изнемощели черти да не издаваха това. На главата ѝ имаше червена копринена забрадка; бисери или мъниста на две редици украсяваха краищата ѝ; изпод тях падаха на изсъхналата ѝ шия с опънати жили две-три дълги къдрици на колелца. До нея лежеше детенце, стиснало с ръка мършавата ѝ гръд и забило в нея пръстите си от неволна злоба, след като не е намерило в нея мляко. То нито плачеше вече, нито викаше и само по корема му, който излеко се повдигаше и спадаше, можеше да се мисли, че още не е умряло или поне се готвеше да изпусне последен дъх. Те свърнаха към улиците и

изведнъж бяха спрени от някакъв побеснял човек, който видя у Андрий скъпоценния товар, спусна се върху му като тигър, вкопчи се в него и извика: „Хляб!“ Но нямаше сили, равни на неговата лудост; Андрий го отблъсна: той полетя на земята. Подтикнат от състрадание, Андрий му метна един хляб, върху който той се нахвърли като бясно куче, изгриза го, изхапа го и на мястото, на улицата още, умря в страшни гърчения, защото отдавна се бе отучил да яде. Почти на всяка крачка ги поразяваха страшните жертви на глада. Изглежда, мнозина, като не можеха да понесат мъките у дома си, изскачаха на улицата, за да видят: не би ли се намерило във въздуха нещо за ядене. Пред вратата на една къща седеше бабичка и не можеше да се познае заспала ли е, или просто се е унесла; тя вече нищо не чуваше и нищо не виждаше и склонила глава на гърди, седеше неподвижно на едно място. Под стряхата на друга къща висеше на въже изтегнато мъртво тяло: сиромашът не е можал да претегли мъките и поискал по-добре да ускори смъртта със самоубийство.

Като видя такива поразителни свидетелства на глада, Андрий не можа да не попита татарката:

— Нима те не намериха нищо, с което да си продължат живота? Когато човек стигне до последна крайност, тогава няма какво да прави, трябва да се храни с онова, от което дотогава се е гнусил, той може да се храни и с ония животни, които са забранени от закона, тогава всичко може да се употреби за храна.

— Всичко изпоядохме — каза татарката, — всичкия добитък. В града не може да се намери нито кон, нито куче, нито дори мишка. В нашия град никога никакви храни не е имало, всичко се докарваше от селата.

— Но как мислите, като умираете от такава страшна смърт, да запазите града?

— Да, може би воеводата щеше да го предаде; но вчера заран полковникът от Буджани изпрати в града ястреб с писмо да не се предава градът; идем на помощ с полка си и само чакал друг полковник, та заедно да тръгнат. И сега ги чакат всяка минута... Но ето че дойдохме у дома.

Още отдалеч Андрий видя къща, която не приличаше на другите и както изглеждаше, бе построена от някой италиански архитект; тя беше изградена на два етажа от красиви, тънки тухли. Прозорците бяха

обкръжени с високо издадени гранитни корнизи; горният етаж цял се състоеше от малки арки, които образуваха галерия; между тях се виждаха решетки с гербове; по ъглите на къщата също имаше гербове. Външната широка стълба от боядисани тухли излизаше чак на площада. Долу при стълбата седяха двама часовои, които картинно и симетрично се държаха с по една ръка за алебардите си, а с другата подпираха наведените си глави и по такъв начин повече приличаха на статуи, отколкото на живи същества. Те не спяха, нито дремеха, но, изглежда, бяха нечувствителни към всичко наоколо; дори не обърнаха внимание кой се качва по стълбите. Горе на стълбата те намериха богато пременен, от глава до пети въоръжен воин, който държеше в ръка молитвеник. Той вдигна към тях уморените си очи, но татарката му каза една дума и той пак се наведе над разтворените страници на молитвеника си. Влязоха в първата стая, доста широка, която служеше за чакалня или просто за пруст; тя бе пълна с войници, слуги, писари, виночерпци и други от домашната прислуга, необходими за показване сана на полския големец и като военен, и като владетел на собствените си имения. Усещаше се чад от угаснала свещ; други две още горяха в два огромни, почти човешки бой свещника, които стояха на средата, макар че вече отдавна през широк прозорец с решетка надникваше утрото. Андрий вече мислеше да влезе право през широката дъбова врата, украсена с герб и множество изрязани фигури, но татарката го дръпна за ръкава и му посочи малка вратичка в страничната стена. През нея те влязоха в коридор, а после в една стая, която той взе да разглежда внимателно. Светлината, която влизаше през процепа на кепенците, докосваше някои неща; тъмночервена завеса, позлатен перваз и стенна живопис. Татарката му кимна да почака тук, отвори вратата на друга стая, из която блесна огън. Той дочу шепот и нисък глас, от който всичко се разтрепера у него. Видя през разтворената врата как се мярна бързо стройна женска фигура с дълга разкошна плитка, паднала върху вдигнатата нагоре ръка. Татарката се върна и го покани да влезе. Той не помнеше как влезе и как вратата зад него се затвори. В стаята горяха две свещи; пред иконата мъждукаше кандило; под нея имаше висока масичка със стъпалца за коленичене през време на молитва според католическия обичай. Но не това търсеха очите му. Той се обърна на другата страна и видя жена, сякаш застинала и окаменяла в някакво бързо движение. Изглеждаше като че ли цялата ѝ

фигура е искала да се спусне към него и отведнъж е спряла. И той също спря учуден пред нея. Не такава мислеше да я види: това беше не тя, не оная, която познаваше на времето; в нея нямаше нищо, което да прилича на оная, но двойно по-прекрасна и чудесна беше тя сега, отколкото по-преди; Тогава имаше в нея нещо недовършено, недотъкмено, сега това бе произведение, по което художникът е минал с последен замах на четката си. Онази беше прелестно, лекомислено момиче; тази бе хубавица, жена с напълно разцъфнала красота. Във вдигнатите ѝ очи се изразяваше цялостно чувство, не откъслеци, не намеци на чувство, а цяло чувство. Сълзите още не бяха засъхнали в тях и бяха ги окъпали с блестяща влага, която пронизваше душата; гърдите, шията и раменете ѝ се бяха заключили в ония прекрасни граници, които са определени за граници при пълното развитие на красотата; косата ѝ, която по-рано се развяваше на меки къдрици по нейното лице, сега беше станала гъста, разкошна плитка, една част от която бе прибрана, а другата бе разпиляна по цялата дължина на ръката ѝ и на тънки, дълги, хубаво извити къдрици падаше на нейните гърди. Като че ли чертите ѝ до една се бяха изменили. Напразно се мъчеше той да намери в тях поне една от ония, които беше запомнил — нито една. Колкото и да бе голяма нейната бледност, тя не помрачаваше чудната ѝ красота, напротив, като че ли ѝ придаваше нещо устремено, необоримо-победоносно. И усети Андрий в душата си благоговеен страх, и застана пред нея неподвижен. Тя, види се, също бе поразена от изгледа на казака, който се появи пред нея с всичката красота и сила на младежкото мъжество, който сякаш в самата неподвижност на тялото си криеше пъргавата свобода на движенията; с ясна твърдост сияеха очите му, на смела дъга се извиваха кадифените му вежди, загорелите му бузи цъфтяха с цялата яркост на девствен пламък и като коприна се лъщяха младите му черни мустаци.

— Не, безсилна съм да ти се отблагодаря, великодушни рицарю — каза тя и цял потрепера сребърният звук на гласа ѝ. Само бог може да те награди; не аз, слабата жена...

Тя наведе очи; клепките ѝ се надвесиха над тях като прекрасни снежни полудъги, премрежени с дълги като стрели ресници. Наклони се цялото ѝ чудно лице и тънка руменина го отсени отдолу. Андрий нищо не можеше да отговори на това. Искаше му се да каже всичко,

що му е на сърцето, да го изкаже пламенно, тъй както му лежеше на сърцето — и не можеше. Той усети, че нещо го стисна за гърлото; думите останаха без звук; усети, че той, възпитан в бурсата и в скитнически боен живот, не можеше да отговори на такива думи и се ядоса на своята казашка натура.

В това време в стаята влезе татарката. Тя беше успяла да нареже на филии хляба, донесен от рицаря, и понесла го на златно блюдо, сложи го пред своята пани. Хубавицата погледна нея, хляба и вдигна очи към Андрий — и много нещо имаше в тия очи. Този умилен поглед, в който се виждаше немощ и безсилие да изкаже чувствата, които я обхванаха, беше по-достъпен за Андрий, отколкото всички думи. На душата му олекна изведнъж; сякаш всичко в него се отприщи. Душевните вълнения и чувства, които дотогава сякаш някой задържаше с тежка юзда, сега се усетиха свободни и вече бяха готови да се излеят в буйни порои от думи, но хубавицата изведнъж се обърна към татарката и я попита безпокойно:

— Ами майка ми? Занесе ли и на нея?

— Тя спи.

— А на баща ми?

— Занесох. Той каза, че сам ще дойде да благодари на рицаря.

Тя взе хляба и го поднесе към устата си. С неизразима наслада гледаше Андрий как го чупеше с белите си пръсти и ядеше; и изведнъж си спомни за побеснелия от глад, който издъхна пред очите му, като глътна залък хляб. Той побледня, хвана я за ръка и извика:

— Стига! Недей повече! Ти толкова време не си яла, за теб хлябът сега е отрова.

И тя тутакси отпусна ръка; сложи хляба на блюдото и покорно като дете го гледаше в очите. И нека някой го изрази с думи... но не могат ни длетото, ни четката, Ни всемогъщото слово да изкажат онова, което понякога се вижда в очите на една девойка, нито онова умилно чувство, обхванало онзи, който гледа в такива очи.

— Царице! — извика Андрий с целия изблик на сърдечни, душевни и всякакви други чувства. — Какво ти трябва? Какво искаш? Заповядай ми! Възложи ми най-трудното изпълнение, каквото има на света, аз ще полетя да го извърша! Кажи ми да направя това, което няма сили да направи нито един човек — аз ще го изпълня, ще загина. Ще загина, ще загина! И заклевам се в светия кръст, сладко ми е да

загина зарад тебе... но нямам сили да изкажа това! Имам три чифлика, половината от бащините ми хергелета са мои, всичко, което е донесла майка ми на баща ми, дори което тя крие от него — всичко е мое. Никой от нашите казаци няма сега такова оръжие, каквото имам аз: само за дръжката на сабята ми дават най-доброто хергеле и три хиляди овце. И от всичко това ще се откажа, ще го захвърля, ще го зарежа, ще го изгоря, ще го потопя, ако продумаш само една дума или поне ако мръднеш само с тънката си черна вежда. Но знам, глупави са може би думите ми и не са уместни, и не е подходящо всичко това за тук, че не мога аз, прекарал живота си в бурсата и на Запорожие, да говоря така, както е обичай да се говори там, където се събират крале, князе и всичко, което е най-достойно от цялото велможно рицарство. Виждам, по друго божие създание си ти от всички ни и далече са от тебе всичките други болярски жени и дъщери моми. Не сме достойни и роби да ти бъдем; на тебе само небесните ангели могат да ти слугуват.

С все по-голямо учудване слушаше девойката, обърната цяла на слух, без да пророни нито една дума, тази открита сърдечна реч, в която като в огледало се отразяваше младата, пълна със сили душа. И всяка проста дума от тази реч, изговорена с глас, който излизаше от самото дъно на сърцето, беше препълнена със сила. И цялото ѝ прекрасно лице се подаде напред, тя отхвърли далече назад немирната коса, отвори уста и дълго гледа с отворени уста. После поиска да каже нещо и изведнъж спря и си спомни, че друга съдба води рицаря, че баща, братя и цялата татковина стоят отзаде му като сурови отмъстители, че страшни са запорожците, които са обкръжили града, че на грозна смърт са обречени всички те заедно с града им... И очите ѝ изведнъж се напълниха със сълзи; бързо сграбчи кърпа, везана с коприна, затули с нея лицето си и След една минута кърпата цялата се измокри; и дълго седя, отметнала назад хубавата си глава, стиснала със снежнобели зъби хубавата си долна устна — като че ли неочаквано се почувствува ухапана от някоя отровна гадина и не свали кърпата от лицето си, за да не види той съкрушителната ѝ мъка.

— Продумай ми поне една дума! — каза Андрий и я хвана за атлазената ръка. Светкавичен огън пробягна по жилите му от това докосване и той стискаше ръката ѝ, която безчувствено лежеше в неговата ръка.

Но тя мълчеше, не отделяше кърпата от лицето си и стоеше неподвижна.

— Защо си толкова тъжна? Кажи ми, защо си толкова тъжна?

Хвърли тя кърпата далече от себе си, отдръпна дългата си коса, която падаше над очите, и цяла се изля в жаловити думи, които изговаряше с тих, тих глас; така вятър, като духне през някоя хубава вечер, изведнъж прелетява през гъстата крайречна тръстика: затрептят, зашумят и се разнесат изведнъж жаловито тънки звуци и с непонятна тъга ги слуша спрелият пътник и не усеща нито гаснещата вечер, нито проточилите се весели песни на народа, който се тътри от полската работа и жътва, нито далечното дрънкане на талига, която минава някъде.

— Не съм ли аз за вечни съжаления? Не е ли нещастна майката, която ме роди на света? Не ми ли се е паднал горчив дял от този живот? Не си ли за мене страшен палач ти, моя жестока съдба? Всички си довела пред моите крака: най-добрите дворяни от цялата шляхта, най-богатите панове, графове и чуждестранни барони и всички, които са цветът на нашето рицарство. Всички те искаха да ме обичат и за велико благо би сметнал всеки от тях любовта ми. Стигаше аз да махна с ръка и всеки от тях, дори най-прекрасният по вид и произход, би станал мой съпруг. И ти, жестока съдба, нито към един от тях не привърза сърцето ми, а привърза сърцето ми, при най-добри юнаци на нашата земя, към чужденец, наш враг. Защо ли ти, пречиста майко божия, за какви грехове, за какви тежки престъпления тъй неумолимо и безмилостно ме преследваш? В изобилие и разкош минаваха дните ми: хранех се с най-хубави, скъпи ястия и сладки вина. И за какво е било всичко това? Защо е било всичко то? Затова ли, да умра най-после от страшна смърт, от каквата не умира и най-долният просяк на кралството. И малко бе това, че съм осъдена на такава Страшна участ; малко бе това, че преди да умра, трябва да видя как ще умрат в непоносими страдания баща ми и майка ми, за спасението на които съм готова да дам живота си двадесет пъти: малко бе всичко това: трябвало пред смъртта си да видя и чуя думи и любов, каквито не съм виждала. Трябвало той на късове да разреде сърцето ми със своите думи, за да стане още по-горчив моят горчив дял, за да ми стане още по-свиден моят млад живот, по-страшна да ми се види смъртта, та като

умирам, още повече да те упреквам, свирепа съдба моя, и тебе — прости ми прегрешението, света божия майко.

И когато тя млъкна, безнадеждно, безнадеждно чувство се отрази на лицето ѝ, с жаловита тъга заговори всяка негова черта; и всичко, от тъжно наведеното ѝ чело и очи до сълзите, които бяха застинали и засъхнали по тихо пламтящите ѝ бузи, всичко сякаш говореше: „Няма щастие в това лице!“

— Не се е чуло по света, не може, няма да бъде това — говореше Андрий, — най-хубавата и най-добрата от жените да търпи такава горчива съдба, когато тя е родена, за да се прекланя пред нея като пред светиня всичко, което е най-добро на света. Не, ти няма да умреш! Ти не ще умреш! Не, кълна се в рождението си и във всичко, което ми е мило на света — ти няма да умреш! Ако ли ще стане така и с нищо — ни със сила, ни с молитва, ни с мъжество — не ще може да се отклони тая горчива съдба, то ще умрем заедно; и по-напред ще умра аз, ще умра пред тебе, до твоите хубави колене, и може би само мъртъв ще могат да ме отделят от тебе.

— Не се мами, рицарю, и мене не мами — говореше тя и тихо кимаше с хубавата си глава, — знам и за голяма моя мъка, знам го много добре, че ти не можеш да ме обичаш, и знам какъв е дългът и заветът ти: тебе те викат баща, другари, отечество, а ние сме ти врагове.

— Че какво са за мене баща, другари и отечество? — каза Андрий, като тръсна глава и изправи цялата си снага като крайречна топола. — Е, щом е така, щети кажа тогава: никого нямам аз! Никого, никого! — повтори той със същия глас, като го придружи с онова движение на ръката, с което пъргав, непобедим казак изразява решителността си за работа, нечувана и невъзможна за никой друг. — Кой е казал, че моето отечество е Украйна? Кой ми я е дал за отечество? Отечество е това, което търси душата ни, което е за нея най-мило от всичко. Моето отечество — си ти! Ето моето отечество! И ще нося това отечество в сърцето си, ще го нося, докато съм жив, па ще видя: нека го изтръгне оттам някой от казаците! И всичко, каквото има на света, ще го продам, ще го дам, ще го погубя за такова отечество!

Вцепенена, като прекрасна статуя, тя го гледа един миг в очите и изведнъж, с чуден женски порив, на който е способна само

безкористна великодушна жена, създадена за прекрасно сърдечно въздействие, се хвърли на шията му, обвини го с чудните си снежнобели ръце и заплака. В това време на улицата се зачуха неясни викове, придружени със звук от тръби и литаври. Но той не ги чуваше. Той чуваше само как чудните уста го обляхваха с благовонната топлина на своето дихание, как сълзите ѝ на пороци течаха по лицето му и ароматните къдрици, които се спущаха от главата ѝ, цял го оплетоха със своята тъмна и лъскава коприна.

В това време се втурна при тях татарката с радостен вик.

— Спасени сме, спасени! — викаше тя в самозабрава. — Нашите влязоха в града, докараха хляб, просо, брашно и вързани запорожци!

Но никой от тях не чуваше кои „наши“ са влезли в града, какво са докарали и какви запорожци са вързали.

Пълнен с неземни чувства, Андрий целуна благовонните уста, които бяха се прилепили до бузата му, и не останаха безответни благовонните уста. Те отговориха със същото и в тази взаимно сляна целувка се усети това, което е отредено на човека да почувствува само веднъж през живота си.

И загина казакът! Загуби се за цялото казашко рицарство! Няма да види вече ни Запорожие, ни бащините си чифлици, ни божия храм. И Украйна няма да види най-храбрия от синовете си, които бяха се вдигнали да я бранят. Ще изскубне старият Тарас побелял кичур косми от перчема си и ще прокълне и деня, и часа, в който е родил за срам на себе си такъв син.

[1] Della notte (итал.) — нощен, прякор, даден от италианците на холандския художник Херит (ван Херард) Хонтхорст (1590—1656), своеобразието на картините на когото е основано на контраста между светлината и сянката. ↑

VII

В запорожкия лагер се чуваше шум и движение. Изпърво никой не можеше да си даде сметка как е могла да мине войска в града. Чак после се разбра, че цялата Переяславска дружина, която бе разположена пред страничните градски врати, била мъртвопияна; та не бе чудно, че едната половина бе избита, а другата изповързана още преди да узнаят каква е работата. Докато съседните дружини, събудени от шума, успяха да грабнат оръжие, войската вече влизаше през вратата и задните редици се бранеха от запорожците, които се хвърляха върху тях безредно, сънени и полуизтрезнели.

Кошевойт заповяда да се съберат всички и когато всички застанаха в кръг със свалени калпаци и утихнаха, каза:

— Ето, значи, какво се случи тая нощ, панове братя; ето докъде ни докара пианството! Ето как се погаври над нас неприятелят! Вие, както изглежда, имате такъв обичай: ако ви се позволи да се удвои порцията, вие сте готови да се насърбате така, че врагът на Христовото войнство не само шалварите ви може да смъкне, но и лицето ви да оплюе, и пак няма да усетите.

Като си знаеха вината, всички казаци стояха с наведени глави: само незамайковският дружинен атаман Кукубенко се обади.

— Чакай, татко — каза той, — макар че го няма това в закона да се възразява, когато кошевойт говори пред лицето на цялата войска, но работата не била баш такава, та трябва да се каже. Ти не си напълно справедлив, като упрекваш цялата християнска войска. Казаците щяха да бъдат виновни и достойни за смърт, ако бяха се, напили в поход, на война, през време на трудна, тежка работа, но ние стояхме без работа, напусто се маехме пред града. Нямаше нито постене, нито друго християнско въздържание: как може да не се напие човек без работа? Тук няма грях. А пък ние по-добре да им покажем какво значи да се нападат невинни хора. По-рано добре ги бихме, а пък сега така ще ги набием, че да не могат да се дотърят до домовете си.

Речта на дружинния атаман се хареса на казаците. Вдигнаха наведените си глави и мнозина кимнаха одобрително с глава, като рекоха:

— Добре каза Кукубенко!

А Тарас Булба, който стоеше близо до кошевой, рече:

— Какво, кошевой? Види се, Кукубенко право каза? Какво ще отвърнеш ти на това?

— А какво ще кажа? Ще кажа: честит е оня баща, който е родил такъв син! Не е голяма мъдрост да се каже укорна дума, но трябва голяма мъдрост да се каже такава дума, която да не се подиграе с нещастieto на човека, а да го одобри и насърчи, както шпорите насърчават коня, освежен след водопой. Аз сам исках да ви кажа някоя утешителна дума, но Кукубенко се досети по-напред.

— Добре каза и кошевойт! — зачу се в редиците на запорожците.

— Добра дума! — повториха други.

И най-беловласите, които стояха като сиви гълъби, и те кимнаха с глави и като мръднаха със сивите си мустаци, тихо рекоха:

— Добре казана дума!

— Слушайте сега, панове! — продължи кошевойт. — Да превземаме крепост, да се катерим и да я подкопаваме, както го правят чуждестранните немски майстори — дявол да я вземе! — нито е прилично, нито е казашка работа. А като съдим по това, което видяхме, неприятелят е влязъл в града с малко храна; малко коли е имало май с тях. Народът в града е гладен, та всичко ще изяде на един дъх, пък и на конете сено... не знам, само ако техен светец не им хвърли с вили от небето... само че за това бог знае; а пък техните католишки попове само на думи са добри. Тъй или инак, те ще излязат от града. Та се разделете на три части й застанете на трите пътя пред трите врати. Пред главните врати пет дружини, пред другите — по три. Дядкивска и Корсунска дружина в засада. Полковник Тарас с полка си в засада. Титаревска и Тимошевска дружина в поддръжка от дясна страна на обоза. Шчербиновска и Горностебликовска — от лявата. От редиците да излязат юнаци, които са по-заядливи, за да дразнят неприятеля. На поляците главите им са празни: псувни не ще изтърпят; и може би още днес всички ще излязат от вратите. Атаманите да прегледат дружините си и в която хората не стигат, да ги попълнят с остатъците от Переяславската. Прегледайте всички отново! Да се даде за отрезвяване

на всеки казак по една чаша водка и по един хляб. Само че сигурно всички още са сити от снощното, защото, да си кажем правичката, всичките така се натъпкаха, че чудя се как някой не е пукнал нос. А ето ви още една заповед: ако някой кръчмар чифутин продаде на казак поне едно шише пърцуца, ще му прикова, кучето недно, на самото чело свинско ухо и ще го обеса с главата надолу. Е, на работа сега, братя. На работа.

Така се разпореждаше кошевойт и всички му се поклониха до пояс и без да си турят калпаците, тръгнаха към колите и лагерите си и когато вече отминаха надалече, чак тогава си туриха калпаците. Всички взеха да се стягат: опитваха сабите си, сипеха от чувалите барут в барутниците, оттегляха и нареждаха колите и си избираха коне.

Като отиваше към своя полк, Тарас мислеше и все не можеше да реши къде се е дянал Андрий: дали не са го пленили заедно с другите, да са го вързали сънен? Но не, Андрий не е такъв, да се даде жив в плен. Между убитите казаци също го нямаше. Дълбоко се замисли Тарас и вървеше пред полка, без да чуе, че някой отдавна го вика по име.

— Кой ли ме търси? — рече най-сетне той, като се сепна.

Пред него стоеше евреинът Янкел.

— Пане полковник, пане полковник! — говореше евреинът бързо и с прекъслечен глас, като че ли искаше да разправи не съвсем празна работа. — Аз ходих в града, пане полковник.

Тарас изгледа евреина и се почуди как той вече е успял да ходи в града.

— Кой дявол те занесе в града?

— Ей сега ще разправя — каза Янкел. — Щом на разсъмване чу шум и казаците почнаха да стрелят, аз си грабнах кафтана и без да го обличам, хукнах нататък. Облякох го вече из пътя, защото исках да науча по-скоро защо е този шум, защо казаците почнаха да стрелят на съмване. Ето че дотичах чак до градските врата, когато последната войска влизаше в града. Гледам — пред отряда пан хорунжий Галяндович. Той ми е познат: още преди три години взе назаем сто жълтици. Аз подир него, уж да си взема парите, и влязох заедно с тях в града.

— Че как си влязъл в града, па отгоре на това и парите си искал да получиш? — каза Булба. — И той ме заповяда ли да те обесят на

място, като куче?

— А, бога ми, искаше да ме обеси — отговори еврейният. — Слугите му ме хванаха и вече метнаха въжето на шията ми, но аз се помолих на пана, казах му, че ще почакам за дълга, колкото панът иска, и му обещах да му дам още назаем, щом ми помогне да си събера дълговете от другите рицари; защото пан хорунжий — правичката ви казвам, пане — няма нито една жълтица в джоба си. Макар че има и чифлици, и имения, и четири замъка, и земя чак до Шклов, но, както казах, пари няма никак. И сега, ако не бяха го въоръжили бреславските евреи, нямаше с какво да отиде на война. Той и в сейма не е отишъл по тази причина...

— А какво прави в града? Видя ли нашите?

— Как не! Много наши има там: Ицка, Рахум, Самуйло, Хайвалох, еврейин арендатор.

— Да пукнат до един, кучетата недни! — извика сърдито Тарас. — Що ми тикаш твоето чифутско племе? Аз те питам за нашите запорожци.

— Нашите запорожци не видях, а видях само пан Андрий.

— Андрий ли видя? — извика Булба. — Какво приказваш, къде го видя? В някой зимник? В някоя яма? Обезчестен? Вързан?

— Че кой ще посмее да върже пан Андрий? Той сега е такъв важен рицар... Далибуг^[1], не го познах! И нарамниците му са златни, и наръкавниците му златни, и ризницата му на гърдите златна, и шапката златна, и на пояса злато, и навсякъде злато и само злато. Както слънцето грее пролетно време, когато в градината всяка птичка чурулика и пее и всяка тревичка мирише, така и той цял блести в злато. И най-добър кон му е дал войводата за яздене; двеста жълтици струва само конят.

Булба се вкамени.

— Че защо той е облякъл чужди дрехи?

— Защото са по-хубави, затова ги е облякъл... И сам той язди кон, и другите яздят; и той учи, и него учат. Като най-богат полски пан!

— А кой го принудил?

— Аз не казвам, че някой го е принудил. Нима панът не знае, че той по своя воля е минал на тяхна страна?

— Кой е минал?

— Ами пан Андрий.

— Къде е минал?

— Минал е на тяхна страна. Той сега е съвсем техен.

— Лъжеш, свинско ухо!

— Как може аз да лъжа? Нима съм глупак, та да лъжа? На своя отговорност ли да лъжа? Нима аз не зная, че евреина го обесват като куче, ако излъже пана?

— Значи, излиза, че той според тебе е продал и отечеството, и вярата си?

— Аз не казвам това, че той е продал нещо: аз казах само, че е преминал към тях.

— Лъжеш, дяволски чифутино! Такова нещо не е имало в християнската земя. Ти нещо бъркаш, куче!

— Трева да порасне на прага на къщата ми, ако бъркам. Нека всеки плюне на гроба на баща ми, на майка ми, на тъста и на бащата на баща ми, ако нещо бъркам. Ако панът иска, дори ще му кажа защо е минал при тях.

— Защо?

— Войводата има дъщеря хубавица. Свети боже, каква хубавица е!

Тук евреинът се помъчи, доколкото можеше, да представи с лицето си красотата ѝ, като разпери ръце, зажумя и изкриви настрана уста, сякаш вкуси нещо.

— И какво от това?

— Заради нея е направил всичко и преминал. Когато човек се влюби, той е като подметка: намокри я във водата, вземи я и превивай — тя ще се превие.

Дълбоко се замисли Булба. Дойде му на ум, че е голяма властта на слабата жена, че е погубила много силни мъже, че е податлива натурата на Андрий откъм тая страна; и дълго стоя той като вкопан на едно място.

— Слушай, пане, аз всичко ще ти разкажа — говореше евреинът.

— Щом чух шум и видях, че минават през градските порти, грабнах за всеки случай наниз бисери, защото в града има хубавици и дворянки; а щом има хубавици и дворянки, казах си аз, то и да нямам какво да ядат, но бисери все пак ще си купят.

И щом слугите на хорунжия ме пуснаха, аз хукнах към двора на войводата да продавам бисери и разпитах за всичко прислужничката

татарка: „Ще има сватба веднага след като пропъдят запорожците. Пан Андрий е дал дума да пропъди запорожците.“

— И ти не го уби там на мястото, дяволския му син? — извика Булба.

— Защо да го убивам? Той е минал по своя воля. В какво е виновен човекът? Там му е по-добре, там е и минал.

— И ти го видя в очи?

— Бога ми, в самите очи! Такъв славен воин! Най-хубав от всичките. Господ да му даде живот и здраве, изведнъж ме позна; и когато пристъпих до него, тутакси ми каза...

— Какво ти каза?

— Той каза... първо ми махна с пръст, а после вече ми каза: „Янкел!“ А пък аз: „Пане Андрий!“ — казвам. „Янкел! Кажи на баща ми, кажи на брат ми, кажи на казаците, кажи на запорожците, на всичките кажи, че баща ми сега не ми е баща, брат ми не ми е брат, другарят не ми е другар и аз с тях ще се бия, с всичките ще се бия!“

— Лъжеш, дяволски Юдо! — извика вън от себе си Тарас. — Лъжеш, куче! Ти и Христа разпна, проклет от бога човек! Ще те убия, дявол е! Махни се оттук или тук ти е смъртта! — Като каза това, Тарас извади сабята.

Изплашеният евреин хукна да бяга през глава, колкото държаха тънките му сухи прасци. Дълго още тичаше той, без да се обърне, сред казашкия лагер и после далече из равното поле, макар че Тарас съвсем не го преследваше, като размисли, че не е разумно да изкарва гнева си на първия човек, който му е попаднал.

Сега той си спомни, че през нощта видя Андрий, който минаваше през лагера с някаква жена, и наведе бялата си глава, а все още не искаше да повярва, че можеше да се случи такова позорно нещо, че собственият му син е продал вярата и душата си.

Най-сетне той поведе полка си в засада и се скри заедно с него зад гората, която още не бе изгорена от казаците. А запорожците, и пешаци, и конници, излизаха от трите пътя към трите врати. Една след друга се трупаха дружини: Уманска, Поповичевска, Каневска, Стебликивска, Незамайковска, Гургузивска, Титаревска, Тимошевска. Само Переяславската я нямаше. Здравата пийнаха казаците и пропаднаха. Един се събуди вързан във вражески ръце, друг, без да се

събуди, сънен мина в студената земя и сам атаманът Хлиб без шалвари и горни дрехи се намери в полския лагер.

В града усетиха движението на казаците. Всички се стълпиха на вала и пред казаците се появи жива картина: полски рицари, един от друг по-хубави, стояха на вала. Медните им шлемове грееха като слънца, закичени с пера, бели като лебеди. Другите носеха леки калпачета, розови и сини, с прекършени настрана върхове; кафтани с отметнати ръкави, везани със злато и просто обшити с гайтани; сабите и оръжието на някои бяха със скъпи обковки, за които скъпо плащаха пановете — и много, и различни други труфила. Отпреде стоеше горделиво, с червена шапка, украсена със злато, буджаковският полковник. Едър беше полковникът, най-висок и най-дебел от всички, и широкият му скъп кафтан едва го побираше. От другата страна, почти до страничната врата, стоеше другият полковник, нисичък човек, съвсем изсъхнал; но малките му зорки очи живо гледаха изпод гъстите вежди и той пъргаво се обръщаше на всички страни и бойко сочеше с тънката си суха ръка, като даваше заповеди; виждаше се, че макар и дребен на ръст, добре познава военната наука. Недалече от него стоеше хорунжий, дълъг, дълъг, с гъсти мустаци и както личеше, добро беше на цвят лицето му: обичаше панът силна медовина и добър гуляй. И много, и различни други шляхтичи се виждаха зад тях, въоръжени кой със свои средства, кой с кралска помощ, кой с еврейски пари, заложил всичко, каквото се е намерило в замъците на родителите му. Имаше и много сенаторски сътрапезници, що сенаторите вземаха със себе си на обеди за по-голяма важност, които крадяха от трапези и скринове сребърни чаши и след днешните почести на следния ден сядаха на каприте да карат конете на някой пан. Всякакви имаше там. Понякога и за водка пари нямаха, а за война всеки се беше натруфил.

Казашките редове стояха мирно пред стените. По никого от тях не се виждаше злато: само тук-таме то се люлееше по дръжките на сабите и по обковките на пушките. Казаците не обичаха да се тъкмят богато в битките; прости железни ризници и свитки имаше по тях и надалече се чернееха и червенееха черните им калпаци с червени дъна.

Двама казаци излязоха напред от запорожките редове: единият беше още съвсем млад, другият по-стар, и двамата заядливи както на думи, така и в боя не лоши казаци: Охрим Наш и Микита Голокопитенко. След тях излезе и Демид Попович, набит казак, който

отдавна се мяркаше в Сечта, който е бил при Одрин и много е изпатил през живота си: в огън горял и се дотътрил до Сечта с опърлена, почерняла глава и изгорели мустаци. Но отново напълня Попович, пусна перчем зад ухото, остави си и мустаци, гъсти и черни като катран. И твърде заядлив беше Попович.

— Аха, добри са войнишките ви кафтани, искам да видя само дали и в боя са добри войниците.

— Ще ви дам аз на вас! — викаше отгоре дебелият полковник. — Всички ви ще изповържа! Предавайте, момчета, пушките и конете. Видяхте ли как навързах вашите? Я им изведете на вала запорожците!

И изведоха на вала свързаните с въже запорожци. Отпреде им бе дружинният атаман Хлиб без шалвари и горни дрехи — тъй както го бяха хванали пиян. Наведе към земята главата си атаманът, засрамен пред своите казаци за голотата си и заради това, че попадна в плен, сънен като куче. За една нощ бе побеляла здравата му глава.

— Не тъжи, Хлиб! Ще те спасим! — викаха му отдолу казаците.

— Не тъжи, приятелю! — обади се дружинният атаман Бородатий. — Не си виновен, че са те хванали гол: нещастие може да се случи с всеки човек; но срамота е за тях, дето са те извели за позор, без да прикрият голотата ти.

— Види се, вие сте храбри само срещу сънени хора? — говореше Голокопитенко, като гледаше към вала.

— Почакайте, ще ви острижем перчемите! — викаха им отгоре.

— Искан ми се да видя как ще ни острижат перчемите! — говореше Попович, обърнал се пред тях на коня си, и после, като изгледа своите, каза:

— Та какво! Може би ляхите говорят истината: ако ги изведе ей оня шкембелията, той на всички ще им бъде добро прикритие.

— Защо пък мислиш, че ще им бъде добро прикритие? — казаха казаците, като знаеха, че Попович сигурно се готви да пусне някоя.

— А затова, че ако зад него се укрие цялата им войска, я се опитай иззад това шкембе да закичиш някого с копието!

Всички казаци се засмяха. И още дълго мнозина от тях клатеха глави, като говореха:

— Пустият му Попович! Като завърти някому някоя думица, та... Но не успяха да довършат казаците какво е това „та“.

— Отстъпвайте, отстъпвайте по-скоро от стените! — извика кошевойт, защото ляхите, изглежда, не изтърпяха заядливата дума и полковникът махна с ръка.

Едвам казаците се отстраниха, от вала гръмнаха с картеч. Хората на вала се раздвижиха, появи се самият белокок войвода, яхнал кон. Вратата се отвори и войската излезе. Напред излязоха в равен конен строй нагиздени хусари, след тях конници с железни ризници, после с копия, после други с медни шлемове, после идеха поотделно най-видните шляхтичи, всеки облечен по своему. Горделивите шляхтичи не искаха да се наредят заедно с другите и който от тях нямаше команда, вървеше сам със слугите си. После пак редици и след тях излезе хорунжият; след него пак редици и излезе снажният полковник, а след цялата войска последен излезе вече нисичкият полковник.

— Не им давайте, не им давайте да се построят и да застанат в редици! — викаше кошевойт. — Всички дружини да ударят наведнъж! Оставете всички други Ерати! Нека Титаревската дружина нападне от една страна! Дядкивска дружина, нападай от друга! Ударете в тил, Кукубенко и Паливода! Разбърквайте ги, разбърквайте ги и ги разпръсвайте!

И от всички страни нападнаха казаците, сметоха и разбъркаха ляхите и сами се разбъркаха. Не им дадоха дори да стрелят; работата дойде до саби и копия. Всички се струпяха накуп и на всеки случаят даде възможност да се прояви.

Демид Попович закла трима прости и двама по-знатни шляхтичи, свали ги от конете им, като казваше:

— Харни коне! Отдавна ми се искаше да пипна такива коне.

И откара конете далеч в полето, като извика на намиращите се там казаци да ги поемат. После отново се промъкна сред тълпата, пак нападна свалените от конете шляхтичи; едното уби, а другиму метна на шията примка, върза го за седлото и го повлече по цялото поле, като му взе сабята със скъп ефес и отвърза от пояса му цяла кесия с жълтици.

Кобита, добър и още млад казак, също се сби с един от най-храбрите в полската войска и те дълго време се биха. Сблъскаха се в ръкопашен бой. Казакът вече надделяваше и като го сломи, удари го в гърдите с остър турски нож, но и сам не се опази: в същия момент го жегна в сляпото око горещ куршум. Събори го най-знатният от всички

панове, най-красивият рицар от стар княжески род. Като стройна топола летеше той на жълтия си черногривест кон. И много болярска, юнашка храброст показа: двама запорожци разсече на две; Фьодор Корж, добър казак, събори заедно с коня му, гръмна срещу коня, настигна казака иззад коня с копие; на мнозина отсече главите и ръцете и събори казака Кобита, като му пусна един куршум в сляпото око.

— Ето с кого бих искал да си опитам силите! — извика незамайковският дружинен атаман Кукубенко. Той препусна коня си, налетя право отзаде му и така викна, че трепнаха от този нечовешки вик всички, които стояха наблизо. Ляхът искаше изведнъж да обърне коня си и да застане пред лицето му, но конят не го послуша: изплашен от страшния вик, той се метна настрана и улучи го Кукубенко с куршум от пушката. Влезе му в плешките горещият куршум и той падна от коня. Но пак не се предаваше ляхът, все още се мъчеше да нанесе на врага удар, ала отслабна и падна ръката му заедно със сабята. А Кукубенко, стиснал с две ръце тежката си сабя, я намуши в самите побледнели уста. Два бели като захар зъба изби сабята, разсече на две езика, раздроби шийния прешлен и влезе дълбоко в земята. Тъй го прикова той завинаги към черната земя. Като извор бликна нагоре алена, подобно крайречна калина, благородната шляхтическа кръв и обагри целия му жълт, обшит със злато кафтан. А Кукубенко вече го остави и се приближи със своите незамайковци към друга група.

— Ех, остави неприбрана такава скъпа премяна! — каза уманският дружинен атаман Бородатий, като се отдели от своите към мястото, където лежеше убитият от Кукубенко шляхтич. — Аз седмина шляхтичи убих с ръката си, а такава премяна у никого още не видях. — И се полакоми Бородатий за плячката; наведе се, за да вземе скъпото оръжие, вече извади турския нож, украсен със скъпоценни камъни, отвърза от пояса му кесия с жълтици, свали от гърдите му торбичка с тънки ризи, скъпо сребро и моминска къдрица, която той пазеше за спомен. И не усети Бородатий как налетя върху него отзад червеноносият хорунжий, когото той вече веднъж свали от седлото и му остави добра рязка за спомен. Замахна той с всичка сила и го удари със сабята по наведената шия. Не видя добро казакът от користолубието: отхвъркна силната му глава и падна обезглавеният труп, като опръска далече наоколо земята. Полетя във висинето суровата казашка душа, навъсена и възнегодувала и заедно с това

учудена, че тъй рано бе напуснала такова здраво тяло. Не успя хорунжият да сграбчи за перчема атаманската глава, за да я привърже за седлото, а ето че се яви вече суров отмъстител.

Както ястребът, литнал в небето, направил вече много кръгове със силните си криле, изведнъж спира на едно място и се спуща оттам подобно стрела върху някой пъдпъдък, запъдпъдъкал край самия път, тъй Тарасовият син Остап налетя неочаквано върху хорунжия и му метна изведнъж на шията въже. Още по-силно почервения червеното лице на хорунжия, когато му стегна гърлото жестоката примка; той сграбчи пищова си, но сгърчената му ръка не можа да насочи изстрела и куршумът полетя нахалост в полето. Остап веднага отвърза от седлото му коприненото въже, което хорунжият носеше със себе си, за да връзва пленниците, и с неговото въже му върза ръцете и краката, закачи края на въжето за седлото и го повлече през полето, като свикваше високо всичките казаци от Уманската дружина да идат и отдадат последна почит на атамана си.

Щом уманци чуха, че дружинният им атаман не е вече между живите, оставиха бойното поле и дотичаха да приберат тялото му и веднага почнаха да се съветват кого да и;-берат за атаман. Най-сетне казаха:

— Защо да се съветваме? Не може Да се избере по-добър атаман от Булбенко Остап; той наистина е по-млад от всички ни, но е разумен като стар човек.

Свали шапка Остап и благодари на всички казаци другари за честта, не взе да се отказва ни заради младостта си, ни за младия си разум, като знаеше, че е на война и сега не му бе времето до това, ами веднага ги поведе право към групата и показа на всички, че не току-тъй го избраха за атаман. Ляхите почувствуваха, че става твърде горещо, отстъпиха и прекосиха полето, за да се съберат на другия му край. А нисичкият полковник махна с ръка към четири непокътнати стотни, които стояха отделно до самите врати, и гръмнаха оттам с картеч в казашките групи; но само малцина улучиха: куршумите жегнаха казашките волове, които диво гледаха битката. Изплашените волове регнаха, връхлетяха на казашкия обоз, изпотрошиха коли и изпогазиха мнозина. Но в това време Тарас, който изскочи със своя полк от засадата, с вик се хвърли да ги излови. Цялото побесняло стадо

свърна назад, изплашено от виковете, и се спусна върху полските полкове, блъсна конницата им, премаза и разпръсна всички.

— Сполай ви, волове! — викаха запорожците. — Вършихте ни походна служба, а сега и в боя ни помогнахте! — и се нахвърлиха върху неприятеля с нови сили. Много врагове бяха избити тогава. Мнозина се отличиха: Метелица, Шило, двамата Писаренко, Вовтузенко, а и много други имаше. Видяха ляхите, че работата отива зле, вдигнаха знаме и викаха да им отворят градската врата. Вратата, обкована с желязо, се отвори със скриптене и прие стълпилите се, изморени и опрашени конници като овци в кошара. Мнозина от запорожците се втурнаха подир тях, но Остап спря своите уманци, като каза:

— По-далечко, по-далечко от стените, братя! Не трябва да пристъпите близо до тях! — И право каза, защото от стените гръмнаха и ги посипаха с всичко, каквото им падна, и мнозина си изпатиха. В това време наближи кошевойт и похвали Остап, като каза:

— Ето го, нов атаман е, а води войската като стар! Обърна се старият Булба да види кой е тоя нов атаман и видя, че начело на всички уманци седи на кон Остап и калпакът му е накривен, и в ръцете му атаманският боздуган.

— Я го виж ти него! — каза той, като го наблюдаваше; и се зарадва старият, и почна да благодари на всички уманци за честта, която оказаха на сина му.

Казаците отново отстъпиха, като се готвеха да идат към лагера си, а на градския вал отново се появиа ляхи, вече с изпокъсани наметки. Кръв бе се запекла на много скъпи кафтани и хубавите им медни шлемове бяха се напращили.

— Е, какво, изповързахте ли ни? — викаха им отдолу запорожците.

— Аз ще ви науча! — все така им викаше отгоре дебелият полковник и им показваше въже; и все още не преставаха да се заканват опрашени, изнемощели войни и всички, които бяха по-заядливи, разменяха от двете страни остри думи.

Най-сетне всички се разотидоха. Един се разположи да си почива, уморен от боя; друг посипваше раните си с пръст и късаше за превръзка кърпи и скъпи дрехи, снети от убития неприятел. Трети пък, които бяха по-бодри, се заеха да прибират телата и да им отдават

последна почест; със саби и копия копаеха гробове; с калпаци и поли изнасяха пръст; сложиха честно казашките тела и ги засипаха с прясна пръст, за да не могат врани и хищни орли да им кълват очите. А ляхките тела свързаха как да е с десетки за опашките на дивите коне, пуснаха ги по цялото поде и после дълго време ги гонеха и шибиха по хълбоците. Летяха лудите коне през бразди, чукари, през вади и потоци и се биеха о земята окървавените и потънали в прах ляхки трупове.

После всички дружини седнаха да вечерят и дълго разправяха за подвизите, които беше извършил всеки, та на вечни времена да разказват на чужденци и потомство. Дълго време не си лягаха те; а най-дълго от всички не легна старият Тарас, като мислеше непрестанно защо ли го нямаше Андрий между неприятелските войни. Досрамяло ли го е Юда да излезе срещу своите, или чифутът излъга и той просто е паднал в плен. Но веднага си припомни Тарас, че прекомерно податливо е сърцето на Андрий към женски думи, почувствува скръб и се закле в душата си да отмъсти на полякията, дете омагьоса сина му. И би изпълнил той клетвата си: не би погледнал хубостта ѝ, би я повлякъл за гъстата, къдрава коса след себе си по цялото поле между всички казаци. Биха се разкъсали о земята, окървавени и опрашени, чудните ѝ гърди и рамене, равни по блясък на вечните снегове, които покриват планинските върхове. На части би разкъсал той нейното разкошно, хубаво тяло. Но не знаеше Булба какво готви бог на човека за утре и почна да се унася в сън и най-сетне задряма. А казаците все още се разговаряха и през цялата нощ стоеше край огньовете трезва, немигаща стража и гледаше внимателно на всички страни.

[1] Далибуг — бога ми (от полски *dalibóg*). ↑

VIII

Слънцето още не бе стигнало до половината небе, когато всичките запорожци се събраха на групи. От Сечта дойде известие, че през отсъствието на казаците татарите ограбили в нея всичко, изкопали съкровището, което казаците пазеха скрито в земята, избили и взели в плен всички, които бяха останали там, и с всичките задигнати стада и хергелета потеглили направо към Перекоп. Само един казак, Максим Голодуха, се измъкнал по пътя от татарските ръце, заклал мирзата, задигнал кесията с парите и на татарски кон, в татарски дрехи, ден и половина и две нощи наред бягал от потерята, изморил до смърт коня, качил се на друг и него изморил и вече с третия стигнал в запорожкия лагер, като научил из пътя, че запорожците са под Дубно. Едва успя да каже, че е станало такова зло; но защо е станало, дали запорожците са се напили според казашкия обичай и в пияно състояние са били пленени, и как татарите са научили мястото, където беше заровено войсковото съкровище — за това нищо не каза. Много беше уморен казакът, цял бе подпухнал, лицето му бе обгорено и опалено от вятъра; той падна и заспа дълбок сън.

В такива случаи запорожците имаха обичай да гонят грабителите начаса, като се мъчеха да ги настигнат по пътя, защото пленниците наскоро можеха да се озоват из пазарите в Мала Азия, в Смирна, в Крит и бог знае по кои ли места ще се мярнат перчемлиите запорожки глави. Ето защо се събраха запорожците. Всички до един стояха с калпаци, защото не бяха дошли да слушат атаманска заповед, а да се съветват като равни помежду си.

— Давайте съвет по-напред вие, старите! — завикаха от тълпата.

— Давай съвет ти, кошевой! — казваха други.

И кошевойт свали калпак вече не като началник, а като другар, благодари на всички казаци за честта и каза:

— Между нас има мнозина по-стари и по-умни, но щом почетохте мене, ето ви моя съвет: да не губим, другари, време, а да гоним татарите. Защото вие сами знаете какъв човек е татаринът: не

ще седне той със заграбените неща да чака пристигането ни, а за един миг ще ги пръсне навсякъде, тъй че и дирите им няма да намерим. Та съветът ми е: да вървим. Ние вече се поразходихме тук. Ляхите знаят какво нещо са казаците; отмъстихме за вярата според силите си; пък голяма плячка от гладен град няма да вземем. И тъй — моят съвет е да вървим!

— Да вървим! — високо се разчу из запорожките дружини. Но Тарас Булба не хареса тези думи и навъси още по-ниско над очи намръщените си посивели вежди, които приличаха на храсти, израсли по високо планинско било, с върхове, затрупани от иглест северен скреж.

— Не, кошевой, съветът ти не е прав! — каза той. — Ти не трябва да приказваш така; ти, види се, забрави, че в плен остават нашите, хванати от ляхите? Ти искаш, види се, да не почитаме най-главния свещен закон на другарството, да оставим братята си, за да им одерат кожата приживе или като разсекат на късове казашките им тела, да ги разкарват из градове и села, както направиха с хетмана и с най-добрите руски рицари на Украйна. Та малко ли и без това те се гавреха с нашата светиня? Че какви сме ние? Питам ви всички вас. Какъв казак е онзи, който оставя в беда другаря си, оставя го да загине на чужбина като куче? Щом е тръгнало така, че никой за нищо не тачи казашката чест, като позволява да му плюят в сивите мустаци и да го хулят с обидни думи, то никой не може да похули мене. Аз сам оставам!

Заколебаха се всичките запорожци.

— А нима си забравил, храбри полковнико — каза тогава кошевойт, — че в ръцете на татарите също има наши другари, че ако не ги спасим сега, те ще бъдат продадени във вечна робия на езичниците, което е по-лошо от най-страшна смърт? Нима си забравил, че у тях е цялото ни богатство, спечелено с християнска кръв?

Всичките казаци се замислиха и не знаеха какво да кажат. Никой от тях не искаше да заслужи обидна слава. Тогава излезе напред най-старият между цялата запорожка войска, Касян Бовдюг. Всички казаци го почитаха; два пъти бяха го избирали за кошевой и на война също бе твърде добър казак, но отдавна вече бе остарял и не бе ходил в никакви походи; не обичаше и съвети да дава никому, а обичаше старият воин да лежи на една страна край казашките кръгове и да слуша разкази за всякакви случки и казашки походи. Никога не се месеше в техните

разговори, а само слушаше и притискаше с пръст пепелта в късата си луличка, която никога не вадеше от уста, и дълго време седеше после, излеко прижумял, и казаците не знаеха спи ли той, или все още слуша. През всичките походи той си оставаше в къщи, но този път нещо го прихвана стария. Махна с ръка по казашки и рече:

— Е, каквото ще да става! Ще ида и аз: може би за нещо ще дотрябвам на казачеството!

Всички казаци млъкнаха, когато той излезе пред събранието, защото отдавна не бяха чували от него нито една дума. Всеки искаше да знае какво ще каже Бовдюг.

— Дойде ред и аз да кажа дума, панове братя! — тъй започна той. — Изслушайте, деца, стария човек. Мъдро каза кошевойт; и като глава на казашката войска, който е длъжен да я пази и да се грижи за войсковото богатство, нищо по-мъдро не можеше да каже. Така е! Нека това бъде първата ми дума! А сега слушайте какво ще кажа с втората си дума. А ето какво ще кажа с втората си дума: право каза и Тарас, полковникът. Господ повече дни да му даде и да има повече такива полковници в Украйна! Пръв дълг и първа чест за казака е да пази другарството. Колкото живея аз на света, не съм чул, панове братя, казак някъде да остави или да продаде някак другаря си. И едните, и другите са наши другари — по-малко ли са или по-много, все едно е, всички са ни другари, всички са ни мили. Та ето за какво ми е думата: комуто са мили ония, които са хванати от татарите, нека иде след татарите, а комуто са мили пленените от ляхите и който не иска да оставя правото дело, нека остане. Кошевойт по длъжност ще поведе едната половина след татарите, а другата половина ще си избере атаман. А пък атаман, ако искате да послушате бяла глава, не бива да бъде никой друг освен Тарас Булба. Между вас няма никой, който да му е равен по доблест.

Така каза Бовдюг и млъкна: и всичките му казаци се зарадваха, че но такъв начин ги научи на ум. Всички хвърлиха калпаците нагоре и извикаха:

— Благодарим ти, татко! Мълча, мълча, много време мълча, та ето, най-сетне и проговори. Не току-тъй си казал, когато се готвеше за похода, че ще потрябваш на казачеството. Тъй и стана.

— Съгласни ли сте с това? — запита кошевойт.

— Всички сме съгласни!

— Значи, съвещанието свърши?

— Свърши! — викаха казаците.

— Е, деца, слушайте тогава войсковата заповед — каза кошевойт, излезе напред и си наложи калпака, а всички запорожци, колкото бяха там, свалиха калпаци и останаха гологлави, навели очи към земята, както винаги ставаше между казаците, когато искаше да каже нещо някой по-стар. — Сега се разделяйте, братя! Който иска да замине, нека отиде на дясната страна: който остава, да иде на лявата; на която страна мине повечето от дружината, с нея ще бъде и атаманът; ако мине по-малката част, нека се присъединим към другите дружини.

И всички взеха да минават, кой на дясна страна, кой на лява. На която дружина минеше по-голямата част, с нея минаваше и дружинният атаман; на която минаваше по-малката част, тя се присъединяваше към другите дружини; и се преполовиха с малка разлика. Пожелаха да останат: почти цялата Незамайковска дружина, повече от половината на Поповическата дружина, цялата Уманска дружина, цялата Каневска дружина, повече от половината на Стебликивската дружина, повече от половината на Тимошевската дружина. Всичките други се наеха да гонят татарите. И на двете страни имаше много славни и храбри казаци. Между онези, които решиха да отидат след татарите, бяха Череватий, храбър стар казак, Покотиполе, Лемиш, Прокопович, Хома; Демид Попович също мина към тях, защото беше много припрян, не можеше да стои дълго време на едно място; с ляхите опита вече, искаше му се да опита и с татарите. Дружинните бяха: Ностюган, Покришка, Невиличкий; и още много други славни и храбри казаци пожелаха да опитат сабята и силата си в бой с татарина. Не бяха малко също така и силните, и много добрите казаци между ония, които пожелаха да останат: дружинните Демитрович, Кукубенко, Вертихвист, Балабан, Булбенко Остап. После имаше и много други знаменити и силни казаци: Вовтузенко, Черевиченко, Степан Гуска, Охрим Гуска, Микола Густий, Задорожний, Метелиця, Иван Закрутигуба, Мосий Шило, Дьогтяренко, Сидоренко, Писаренко, после другият Писаренко, после още един Писаренко и още много други добри казаци имаше. Всички бяха теглили и патили; ходили по анадолските брегове, по кримските солени поля и степи, по всички реки, големи и малки, които се вливат в Днепър, по всички заливи и днепърски острови; ходили бяха по

молдавска, по влашка и по турска земя; кръстосвали бяха цялото Черно море с двукормилни казашки лодки; нападали бяха с петдесет лодки, строени в една редица, най-богати и високи кораби; потопили бяха много турски гемии и много-много барут бяха изгърмели през живота си. Неведнъж бяха драли за навуца скъпи коприни и кадифета; неведнъж са тъпкали кесиите по учкура на гащите с чисти жълтици. А колко имане е пропилил всеки от тях, имане, което би стигнало другиму за през цял живот, не може да се изброи. Всичко пропиляха по казашки, като черпеха целия свят и наемаха музика, за да се весели всичко живо на света. И сега още малцина нямаха заровено имане: чаши, сребърни кани и гривни, между тръстиките на днепровските острови, за да не може татаринът да го намери, ако в случай на беда му се удаде неочаквано да нападне сечта; но трудно беше на татарина да го намери, защото и самият стопанин бе почнал да забравя вече на кое място го е заровил. Такива бяха казаците, които пожелаха да останат и да отмъстят на ляхите за верните си другари и Христовата вяра! Старият казак Бовдюг също поиска да остане с тях, като каза:

— Сега годините ми не са такива, та да гоня татарите, а тук има място, където мога да умра от харна казашка смърт. Отдавна моля бога, ако ми се падне да свърша живота си, да го свърша на война заради светото и християнско дело. Така се и случи. По-славна смърт за стария казак не ще се наиде на друго място.

Когато всички се разделиха и дружините застанаха на две страни в две редици, кошевойт мина между редиците и каза:

— Е, панове братя, доволни ли са една от друга двете страни?

— Всички сме доволни, татко! — отговориха казаците.

— Хайде тогава целунете се и се простете един друг, защото бог знае ще се видите ли вече през живота си. Слушайте вашия атаман и изпълнявайте това, което сами знаете; вие сами знаете какво изисква казашката чест.

И всичките казаци, колкото бяха там, се целунаха помежду си. Първо почнаха атаманите и като оправиха с ръка сивите си мустаци, целунаха се на кръст и после се хванаха за ръце и здраво ги стиснаха. Искаше им се да се запитат един друг: „Е, пане брате, ще се видим ли, или не ще се видим?“ — но не се запитаха, млъкнаха и се замислиха двете бели глави. А казаците се прощаваха всички до един, понеже знаеха, че много работа предстои и на едните, и на другите; но не се

решиха да се разделят тутакси, а решиха да почакаат тъмната нощ, за да не забележи неприятелят, че казашката войска е намалела. После всички се разотидоха по дружините да обядват.

Следобед всички, на които им предстоеше път, легнаха да си починат и спаха дълбоко и дълго време, като че ли чувствуваха, че може би за последен път спят на такава свобода. Спаха чак до залез слънце; а когато слънцето залезе и почна да се мръква, заловиха се да колите, после се сбогуваха още веднъж с другарите си и тръгнаха полека подир колите. Конницата стегнато, без подвиквания и подсвирквания на конете, излеко затрополи след пешаците и след малко те вече не се виждаха в тъмнината. Само конският тропот или скриптенето на някои колела, които още не бяха се раздвижили или пък не бяха смазани добре, глухо отекваха в нощната тъмнина.

Още дълго останалите другари им махаха отдалече с ръце, макар че нищо не се виждаше. А когато се раздвижиха и се върнаха на местата си, когато видяха при ясногрейните звезди, че половината от колите ги нямаше вече на местата им, че мнозина и мнозина ги нямаше, тъжни станаха сърцата на всички, и всички се замислиха неволно, навели към земята немирните си глави.

Тарас виждаше как се смутиха казашките редици и как скръбта, неприлична за храбрите, почна излеко да обгръща казашките глави, но мълчеше; той искаше на всичко да даде време, за да свикнат те със скръбта, предизвикана от сбогуването с другарите им. А между туй се готвеше всички отведнъж и неочаквано да ги събуди в тъмнината, като викне по казашки, за да се върне отново и с по-голяма сила бодростта в душата на всекиго, на което е способна само славянската порода, широката, могъща порода, която пред другите е като море пред плитките реки. Ако времето е бурно, цяло се превръща в рев и гръм, като подхвърля и повдига талази тъй, както не могат да ги повдигат безсилните реки; ако ли времето е безветрено и тихо, разстила необгледната си стъклена повърхност, вечна наслада за очите, по-ясно от всичките реки.

И заповяда Тарас на слугите си да развържат една от колите, що стоеше отделно. Тя беше най-голямата и най-здрава от всички други в казашкия обоз; с двойни, здрави наплати бяха обковани дебелият й колелета; тежко беше натоварена, покрита с конски покривки, здрави волски кожи и добре накатранени въжета. Колата бе натоварена все с

бъклици и бурета със старо хубаво вино, дълго време лежало в Тарасовите изби. Той го бе взел за запас, за някой тържествен случай, та ако дойде велика минута и на всичките ще предстои подвиг, достоен да бъде предаден на потомствата, на всички казаци до един да се падне да изпият от това запазено вино, та през тази велика минута велико чувство да завладее човека. Като чуха заповедта на полковника, слугите изтичаха към колите, със саби разрязаха здравите въжета, свалиха дебелите волски кожи и покривки и смъкнаха бъклици и бурета.

— Вземайте всички — каза Булба, — всички, колкото и да сте, вземайте кой с каквото има: с чаша или с канче, с което пои коня, или с ръкавица, или с калпак, а няма ли нищо, просто да подлага шепите си.

И всички казаци, колкото бяха там, вземаха кой чаша, кой канче, с което пое коня си, кой ръкавица, кой калпак, а някои подлагаха и двете си шепи. На всички Тарасовите слуги, като ходеха между редиците, наливаха от бъклиците и буретата. Но Тарас заповяда да не пият, докато не им даде знак, за да пият всички наведнъж. Личеше, че искаше да каже нещо. Тарас знаеше, че колкото да е силно само по себе си старото хубаво вино и колкото да е способно да укрепи духа на човека, но като се придружи с някоя подходяща дума, двойно по-голяма ще стане силата и на виното, и на духа.

— Черпя ви, панове братя — тъй каза Булба, — не в чест на това, че ме направихте атаман, колкото и да е голяма такава чест, също и не по случай сбогуването с нашите другари: не, това подхожда за някое друго време; сега не е такава минута пред нас. Пред нас е голямо дело, което изисква много труд и много казашка доблест! И тъй, да прием, другари, изведнъж, да прием преди всичко за святата православна вяра: да дойде най-сетне такава време, та по целия свят да се разпространи и навсякъде да бъде една свята вяра и всички, колкото ги има, неверници да станат християни! Та заедно с това да прием и за Сечта, дълги години да пребъде за гибел на всички неверници, всяка година да излизат от нея юнаци, един от друг по-добри, един от друг по-хубави. А пък заедно с това да прием за собствената ни слава, за да кажат внуците и синовете на тия внуци, че е имало някога такива, които не са посрамили другарството и не са предали своите. Е, за вярата, панове братя, за вярата!

— За вярата! — зашумяха с дебели гласове всички, които стояха в близките редици.

— За вярата! — подхванаха по-отдалечените; и всички, които бяха там, и стари и млади, пиха за вярата.

— За Сечта! — каза Тарас и вдигна високо над главата си ръка.

— За Сечта! — екнаха дружно първите редици. — За Сечта! — тихо казаха старите, като мръднаха със сивите си мустаци; и разтреперани, като млади соколи, повториха младите:

— За Сечта!

И се чуваше далече по полето как казаците споменаваха своята Сеч.

— Сега последна глътка, другари, за славата и за всички християни, които живеят по света!

И всички казаци до един пиха за славата и за всички християни, колкото ги има по света. И още дълго се повтаряше по всички редици и всички дружини:

— За всички християни, колкото ги има по света! Празни бяха вече чашите, а казаците все още стояха с вдигнати ръце. Макар че очите им, просветлели от виното, гледаха весело, но дълбоко се замислиха те. Не за печалба и военна плячка, не за това, кой ще е честит да набере жълтици, скъпо оръжие, сърмени кафтани и черкезки коне; замислиха се като орли, кацнали по върховете на стръмни високи планини, от които надалече се вижда простряно безкрайно море, осеяно като с дребни птици с гемии, кораби и всякакви ладии — заградено от всички страни с едвам забележими тънки крайбрежия, с крайморски градове като мушици и с наведени гори, подобно ниска трева. Като орли оглеждаха те с очите си цялото поле наоколо и чернеещата се отдалече своя съдба. Ще се покрие, ще се покрие цялото поле по пътища и кръстопътища с техните стърчащи бели кости, изобилно ще се умие с казашката им кръв, като се покрие с потрошени коли, счупени саби и копия. Надалече ще се разхвърлят перчемлии глави със засукани и закоравели от кръв перчеми и увиснали надолу мустаци. Орлите ще налитат, за да късат и ръфат казашките очи. Но има и нещо друго хубаво в тая широка и свободно просната постеля! Не загива нито едно великодушно дело и няма да загине като малко барутно зърно от цевта на пушката казашката слава. Ще се намери, ще се намери някой бандурист с бяла до гърдите брада, а може би, още

изпълнен със зряло мъжество, но белоглав старец с пророчески дух, и ще каже той за тях своята тежка, могъща дума. И из целия свят ще гърми тяхната слава и всички, които ще се родят после, ще говорят за тях. Защото далече се разнася могъща дума, що е като звън на медна камбана, в която майсторът е турил много скъпо чисто сребро, за да се чуе далече по градове, колиби, палати и села хубавият звън, като свиква всички за света молитва.

IX

Никой в града не узна, че половината от запорожците заминаха да гонят татарите. Само часовите от градската кула забелязаха, че част от обоза се проточи зад гората; но помислиха, че казаците се готвят да направят засада; същото мислеше и френският инженер. А между това думите на кошевоя не бяха казани напразно и в града се оказа недостатък от съестни припаси. Както беше обичай в миналите векове, войските не бяха пресметнали колко ще им трябва. Опитаха се да направят пробив, но половината от смелчаците беше незабавно избита от казаците, а половината беше пропъдена в града с празни ръце. Евреите обаче се възползуваха от пробива и всичко надушиха; къде и защо са заминали запорожците, с кои военачалници и кои именно дружини, колко са били на брой и колко са останали, и какви мислят да правят те — с една дума, след няколко минути в града вече всичко научиха. Полковниците се насърчиха и се приготвиха да излязат на бой. Тарас разбра това по движението и шума в града, разтича се чевръсто, подреждаше, даваше заповеди и задачи, нареди дружините в три лагера и ги обгради с колите във вид на крепост — един начин на воюване, в който запорожците бяха непобедими; на две дружини заповяда да идат в засада: набучи част от полето с остри колове, изпочупени оръжия, парчета от копия, та при случай да могат да притиснат там неприятелската конница. И когато всичко беше изпълнено както трябва, държа реч пред казаците не за да ги насърчава и ободрява — знаеше той, че те и без това са силни духом, — а просто на него самия му се искаше да каже всичко, което беше на сърцето му.

— Искан ми се да ви кажа, панове, какво е нашето другарство. Слушали сте от бащи и деди на каква почит е била нашата земя у всички: и на гърците е дала да разберат, и от Цариград е вземала жълтици, и градове е имала богати, и църкви, и князе от руски род, свои князе, а не католически лековерни. Всичко взеха неверниците, всичко отиде, останахме само ние, сираците, и нашата също като нас сирота земя, остана като вдовица след силен мъж! Ето, другари, през

какво време си подадохме ръце за братство! Ето на какво почива нашето другарство! Няма връзки по-свети от другарството! Бащата обича детето си, майката обича детето си, детето обича бащата и майката. Но не е в това работата, братя: и зверът обича рожбите си. Но да се сроди по душа, а не по кръв, на това само човекът е способен. И в други земи е имало другарство, но като това в Руската земя не е имало. Не на един от вас се е случвало да прекара дълго време в чужбина; гледаш — и там хора! Също така божи човек и приказваш с него като със свой; но щом стигне до това, да подхванеш сърдечна дума — гледаш: не, умни хора, но инакви; също така хора, но инакви! Не, братя, така да обича, както може да обича руската душа — да обича не някак си, с ума или с нещо друго, а с всичко, което ти е дал бог, каквото има в тебе, а... — каза Тарас и махна с ръка, и тръсна бялата си глава, и мръдна с мустак, и рече: — Не, никой не може да обича така! Зная, подли неща стават сега по нашата земя; мислят само как повече жито да си запазят, и купни, и конски хергелета, и да оцелеят в избите им техните запечатани медовини; присвояват дявол знай какви невернически обичаи; гнусят се от езика си; свой със своя не иска да приказва; свой своя продава, както се продава бездушна твар на пазара. Милостта на чуждия крал, та не и на крал, а мръсната милост на полския магнат, който ги ритва по муцуните с жълтия си ботуш, им е по-скъпа от всякакво братство. Но и последният подлец, какъвто и да е той, макар и целият овъргалян в сажди и блюдолизничество, и у него, братя, има частица руско чувство. И ще се събуди то кога да е, и ще се удари той, клетникът, с длани, и ще се хване за главата, за да прокълне високо своя подъл живот, готов с мъка да изкупи своето позорно дело. Нека всички те да знаят какво значи другарство в Руската земя! И ако е дошло време да се мре, то никой от тях не ще може така да умре!... Никой, никой!... Не е тази работа за техните миши натури!

Така каза атаманът и когато завърши речта си, все още потръскаше глава, посребряла в казашки подвизи. Всички, които го слушаха, бяха с развълнувани сърца от тази реч. Най-старите в редиците застанаха неподвижни, навели побелели глави, към земята; сълзи бликаха бавно в старческите им очи; бавно ги изтриваха те с ръкави. И после всички, сякаш наговорени, магнаха едновременно с ръка и заклатиха глави, които много бяха преживели. Види се, напомни им старият Тарас за много знайни и хубави неща, що лежат в сърцето

на човека, омъдрил от скръб, труд, смелост и всякакви несгоди в живота, или макар и да не ги е изпитал, но силно да ги е преживял с младата си, бисерна душа за вечна радост на старите си родители.

А от града излизаше вече неприятелската войска под гърма на литаври и тръби и с ръце, сложени на хълбоците, излизаха пановете, обградени с безброй слуги. Дебелият полковник даваше заповеди. И започнаха да настъпват тясно към казашките лагери със закани, като се целеха с кремъклийките си, и очите им святкаха, а медните им доспехи блестяха. Чак когато казаците видяха, че ги приближиха на един куршум разстояние, гръмнаха изведнъж с кремъклийките си и без да прекъсват, продължаваха да гърмят с кремъклийките. Далече по околните полета и ниви се понесе гърмът, сливащ се в непрекъснат тътнеж; в дим потъна цялото поле, а запорожците все гърмяха, без да спират: задните само пълнеха и подаваха на предните, като хвърляха в почуда неприятеля, който не можеше да разбере как стреляха казаците, без да пълнят пушките си. Не се виждаше вече от гъстия дим, който беше обгърнал и едната, и другата войска, не се виждаше вече как ту един, ту друг излизаха от редиците; но чувствуваха ляхите, че гъсто летяха куршумите и боят се разгорещяваше; и когато се отдръпнаха назад, за да се махнат от дима и да се огледат, мнозина липсваха от редиците им. А казаците може би бяха дали по двама-трима убити на стоте. И все продължаваха да гърмят казаците с кремъклийките, без да прекъсват ни за минутка. Сам чуждестранният инженер се почуди на тази никога невиджана от него тактика и каза пред всички:

— Ама че юнаци са тези запорожци! Ето как трябва да се бият и другите от другите земи!

И посъветва веднага да обърнат топовете към лагерите. Тежко ревнаха с огромните си гърла железните топове; потръпна, екнала надалече, земята и в двойно по-гъст дим потъна цялото поле. Усетиха дъх на барут по площадите и улиците на далечни и близки градове. Но мерачите се прицелиха много високо: нажежените гюллета направиха твърде висока дъга. Страшно пропищели във въздуха, прелетяха над главите на всички лагери и потънаха далече в земята, като изровиха и изхвърлиха високо във въздуха черната земя. Хвана се за косата френският инженер, като видя такова неумение, и сам се зае да нагласи топовете, без да гледа, че казаците непрестанно сипеха куршуми.

Тарас отнапред разбра, че беда ще сполети цялата Незамайковска и Стебликиевска дружина, и викна високо:

— Излизайте по-скоро иззад обозите и се мятайте на конете!

Но не биха успели да направят нито едното, нито другото казаците, ако Остап не беше ударил в самата среда; той изтръгна фитилите от шестима топчии, само на четирима не можа да ги вземе: отблъснаха го ляхите. А в това време чуждестранният капитан сам грабна фитила, за да гръмне с най-големия топ, какъвто никой от казаците не беше виждал дотогава. Страшно гледаше той с широкото си гърло и Хиляди смърти гледаха от него. И като гръмна той, а след него и други три, четирикратно разтърсиха глухо отекващата земя — много поразии направиха те! Не за един казак ще изплаче старата му майка, като се бъхти с костеливите си ръце по сухите гърди. Не една вдовица ще остане в Глухово, Немирово, Чернигов и по другите градове. Ще тича горката, всеки ден ще тича на пазара, като се вглежда във всеки минувач, като се вглежда всекиму в очите, няма ли между тях един, най-мил от всички. Но много войски ще минат през града и никога сред тях няма да има един, най-мил от всички.

Сякаш половината от Незамайковската дружина не е и съществувала! Както градушката изведнъж очуква цялата нива, дето като жълтици се червеняят пълните класове, така и те бяха избити и покосени.

Как се хвърлиха казаците! Как се хвърлиха всички! Как кипна дружинният атаман Кукубенко, като видя, че най-добрата половина от дружината му липсва! Вряза се той с останалите свои незамайковци в самата среда. В гнева си насече като зелка първия, който му попадна, много конници свали от конете, като пробождаше с копие и конника, и коня, промъкна се до топчиите и вече превзе един топ; а ето, гледа, мъчи се уманският дружинен атаман и Степан Гуска превзема вече най-големия топ. Остави той онези казаци и се обърна със своите към друга неприятелска група. И дето минеха незамайковци, път ставаше, дето свърнеха — пътека! Виждаше се как редееха редовете и като сиопи падаха ляхите. А в самите обози се биеше Вовтузенко, а понапред Черевиченко, а в по-далечните обози Дьогтяренко, а след него дружинният атаман Вертихвист. Вече двамина шляхтичи вдигна на копието си Дьогтяренко, та най-сетне случи и трети един упорит. Пъргав и силен беше ляхът, накичен с богато оръжие, и цели петдесет

слуги беше повел със себе си. Натисна той здравата Дъогтяренко, повали го на земята и вече, замахнал над него със сабя, викаше:

— Няма от вас, кучета казашки, нито един, който може да ми излезе насреща!

— А ето че има! — каза и излезе напред Мосий Шило. Силен казак беше той, неведнъж беше атаманствувал по море и всякакви беди беше прекарал. Плениха ги турците в самия Трапезунд и всички клетници ги изпратиха на гемии в плен, оковаха ги с вериги за ръце и крака, по цели седмици не им даваха троха хляб и ги пояха с отвратителна морска вода. Всичко понесоха и изтърпяха клетите пленници, само и само да не променят православната вяра. Не изтърпя атаманът Мосий Шило, стъпка под краката си светия закон, с мръсна чалма обвини грешната си глава, спечели доверието на пашата, стана ключар в кораба и старши на всички пленници. Много се наскърбиха от това клетите пленници, защото знаеха, че ако свой продаде вярата си и мине на страната на притеснителите, то ще бъде по-тежко и по-страшно, отколкото под всеки друг нехристиянин. Така и стана. Всички окова с нови вериги Мосий Шило, всичките удряше по вратовете и ги гощаваше с юмруци. И когато турците, зарадвани, че са си намерили такъв слуга, започнаха да тържествуват и като забравиха своя закон, се напиха до един, той взе всичките шестдесет и четири ключа и ги раздаде на пленниците, за да се отключат, да хвърлят веригите и оковите в морето и вместо тях да грабнат в ръце сабите и да накълцат турците. Много плячка задигнаха тогава казаците и се върнаха със слава в отечеството си, и дълго бандуристите прославяха Мосий Шило. И за кошевой биха го избрали, но чуден казак беше той. По някой път такава работа ще ти свърши, каквато и най-мъдрият не може да измисли, понякога просто оглупяваше казакът му неден. Пропи и прогуля всичко, на всички в Сечта задлъжня и на всичко отгоре започна да краде като последен уличен крадец: измъкнал една нощ от чужда дружина всички хамути и ги заложил на кръчмаря. За такава позорна работа го вързаха на кол сред пазара и оставиха до него сопа, за да го удря всеки според силите си. Но не се намери тогава между всички запорожци нито един, който да вдигне на него сопа, като знаеше предишните му заслуги. Такъв беше казакът Мосий Шило.

— Та ето че има такива, които ви убиват, кучета! — каза той и се хвърли към него.

И как се закълцаха те! На двамата и броните, и украшенията се свиха от ударите. Разкъса му ляхът желязната риза и го нарани с копие: почервения казашката риза. Не трепна от това Шило, а като замахна с жилестата си ръка (тежка беше набитата му ръка), Храсна го внезапно по главата. Отхвъркна медният шлем, заклати се и грохна ляхът, а Шило започна да сече и кълца зашеметения. Не доубивай, казако, врага, а по-добре обърни се назад! Не се обърна казакът назад и тутакси един от слугите на убития го промуши с ножа си във врата. Обърна се Шило и вече щеше да си го върне на смелчага, но изгуби се той в барутния дим. Отвсякъде запукаха кремъклийките. Залитна Шило и усети, че раната беше смъртоносна. Падна той, сложи ръка на раната си и рече, като се обърна към другарите си:

— Прощавайте, панове братя, другари! Нека на вечни времена да пребъде православната Руска земя и вечна да бъде нейната почит!

И притвори отмалелите си очи, и отлетя казашката душа от суровото тяло. А там вече препускаше Задорожний със своите, косеше редовете дружинният Вертихвист и напредваше Балабан.

— Как е, панове? — каза Тарас, като се провикна към дружинните. — Има ли още барут в барутниците? Не е ли намалял от казашката сила? Не се ли огъват казаците?

— Има още, татко, барут в барутниците. Не е намаляла още казашката сила; не се огъват още казаците!

И напярна силно казаците: съвсем изпоразбъркаха редовете им. Тантурестият полковник свири за сбор и заповядва да вдигнат осем цветни знамена, за да съберат своите, разпръснати далече по цялото поле. Втурнаха се всички ляхи към знамената; но не бяха успели още да се подредят, когато дружинният атаман Кукубенко отново удари със своите незамайковци по средата и се нахвърли право върху дебелия полковник. Не устоя полковникът и като обърна коня, удари на бяг; а Кукубенко го погна далече по цялото поле и не му позволи да се съедини с полка. Като видя това от страничната дружина, Степан Гуска се спусна на притек с примка в ръка, притиснал глава до конската шия, и като издебна момент, изведнъж метна примката на врата му. Почервениял цял, полковникът хвана връвта с две ръце и се помъчи да я скъса, но силен размах заби в корема му смъртоносна пика. Там си и остана той, прикован към земята. Но не видя добро и Гуска! Не

смогнаха да се огледат казаците, когато вече видяха Степан Гуска вдигнат на четири копия. Само успя да каже клетникът:

— Нека загинат всички врагове и да ликува на вечни времена Руската, земя! — И тутакси предаде дух.

Огледаха се казаците, а вече там настрани казакът Метелица угощаваше ляхите, като ги налагаше един след друг; а от другата — намира със своите атаман Невеличкий; а при колите поваля врага и се бие Закругуба; а при крайните коли третият Писаренко пропъди цяла тълпа; а там вече при другите коли се бяха счепкали и сбили на самите коли.

— Какво, панове — провикна се атаман Тарас, като мина пред всички: — Има ли още барут в барутниците? Как е казашката сила? Не се ли огъват вече казаците?

— Има още, татко, барут в барутниците; още е здрава казашката сила; още не се огъват казаците!

А падна вече от колата Бовдюг. Тъкмо под сърцето го удари куршумът; но събра старецът всичките си сили и рече:

— Не ми е мъчно, че се разделям със света. Всекиму бог да дава такъв край! Нека навеки да се слави Руската земя!

И отлетя във висинето Бовдюговата душа, за да разказва на отдавна починалите старци как умеят да се бият на Руската земя и това, което е още по-добро, как умеят да мрат на нея за светата вяра.

Балабан, дружинният атаман, скоро след това също се строполи на земята. Три смъртоносни рани му нанесоха: с копие, с куршум и тежка сабя. А беше един от най-доблестните казаци; много морски походи бяха извършени под неговото атаманство, но най-славният от всички беше походът към анатолските брегове. Награбиха тогава много жълтици, скъпи турски аби, наниз и всякакви украшения, но си изпатиха на връщане: попаднаха горките под турските гюлета. Като гръмнаха по тях от кораба — половината от ладиите се завъртяха и преобърнаха, като издавиха не един и двама, но привързаната настрани тръстика спаси ладиите от потопяване. Балабан удари с всички сили веслата, отплава срещу слънцето и стана невидим за турския кораб. Цяла нощ след това с канчета и калпаци изхвърляха водата, като закърпваха пробитите места; от казашките гащи нарязаха платна, понесоха се и избягаха от най-бързия турски кораб. И не само че благополучно стигнаха до Сечта, но и златошита риза донесоха на

архимандрита на Межигорския киевски манастир, а на Покровската църква, която беше в Запорожие — икона от чисто сребро. И дълго след това бандуристите славиха сполуката на казаците. Сега наведе глава той, като почувства предсмъртни мъки, и рече тихо:

— Струва ми се, панове братя, умирам от хубава смърт: седмина накълцах, деветима с копие то промуших, много с коня стъпках, а не знам вече колко с куршум съм съборил. Нека вечно да цъфти Руската земя!...

И отлетя душата му.

Казаці, казаці! Не давайте цвета на вашата войска! Обградиха вече Кукубенко, вече само седем души останаха от цялата Незамайковска дружина; вече и те се бранят с последни сили; окървавиха се вече дрехите му. Сам Тарас, като видя, че е в опасност, избърза на помощ. Но късно се завтекоха казаците: неприятелското копие беше успяло да се заби под сърцето му, преди да бъдат пропъдени заобиколилите го врагове. Падна той върху ръцете на подхваналите го казаці и бликна като ручей младата кръв подобно на скъпо вино, носено в стъклен съд от невнимателни слуги, подхлъзнали се тъкмо при входа и разбили скъпия съд: всичкото вино се разля на земята и се хвана за главата изтичалият стопанин, пазил го за най-добър случай през живота си, та ако даде господ на стари години, да се срещне с другарите от младините, да спомнят заедно предишните, другите времена, когато другояче и по-добре се веселеше човек... Огледа се наоколо Кукубенко и рече:

— Благодаря, богу, че се случи да умра под вашите погледи, другари! Нека след нас да живеят по-добре от нас и нека навеки да цъфти любимата от Христа Руска земя!

И отлетя младата му душа. Прихванаха я ангелите и я отнесоха към небето. Добре ще му бъде там. „Седни, Кукубенко, отдясно на мене! — ще му каже Христос. — Ти не измени на другарството, безчестна работа не извърши, не остави в нещастие човек, пазеше и се грижеше за моите църкви.“ Всички се натъжиха от смъртта на Кукубенко. Силно оредяваха вече казашките редици; много храбреци липсваха вече; но стояха и се държаха още казаците.

— Е, какво, панове — провикваше се Тарас към останалите дружини, — има ли барут в барутниците? Не се ли притъпиха сабите? Не се ли умори казашката сила? Не се ли огънаха казаците?

— Има още барут, татко! Още ги бива сабите; не се е уморила казашката сила; не са се огънали още казаците!

И се втурнаха пак казаците, сякаш никакви загуби не бяха претърпели. Само трима дружинни атамани бяха още живи. Навсякъде вече се чернееха кървави вади; трупаха се камари от казашки и вражески тела. Погледна Тарас към небето, а по небето се точеше вече върволица лешояди. Е, ще падне леш! А там вдигнаха на копие Метелица. Завъртя се вече главата на другия Писаренко и замига с очи. Преви се вече и бухна на земята накълцаният на четири Охрим Гуска.

— Хайде! — каза Тарас и махна с кърпата.

Разбра знака Остап и се хвърли стремително от засадата върху конницата. Не издържаха силния натиск ляхите, а той ги преследваше и ги натика право в онова място, където в земята бяха набити колове и парчета от копия. Започнаха да се спъват и да падат конете и летяха през главите им ляхите. А в това време корсунци, които последни бяха останали зад колите, като видяха, че ги приближиха на един куршум разстояние, гръмнаха в залп с кремъклийките. Объркаха се и се смутиха всички ляхи и насърчиха се казаците.

— Ето, наша е победата! — раздадоха се от всички страни запорожките гласове, гръмнаха тръбите и развяха победните знамена. Навсякъде бягаха и се криеха разбитите ляхи.

— Не, не е пълна победата още! — каза Тарас, като гледаше градските порти, и наистина беше така.

Отвори се вратата и полетя оттам хусарски полк, цветът на всички конни полкове. Конете на всички конници бяха кафяви и до един си приличаха. Пред всички летеше юнак над юнаците, от всички най-красив. Черната му коса се вееше изпод медния шлем; виеше се на ръката му скъп шарф, везан от ръката на първата красавица. Цял изтръпна Тарас, когато видя, че това е Андрий. А през това време той опиянен от гърма и огъня на битката, жадуващ да заслужи вързания на ръката му подарък, спусна се като млада хрътка, най-красива, най-бърза и най-млада сред цялата глутница. Насъсква я опитният ловец — и хукна тя направо, навела цялото си тяло на една страна, разравя снега и в горещината на своя бяг десеторно изпреварва самия заек. Спря се старият Тарас и се загледа как си разчистваше отрядът път, как гонеше, сечеше и сипеше удари надясно и наляво. Не изтърпя Тарас и завика:

— Как?... Своите ли?... Своите, дяволски сине, своите да биеш?...

Но Андрий не гледаше кой е пред него, свои ли, или други някои; нищо не виждаше. Къдри, къдри виждаше той, дълги, дълги къдри и гръд като речен лебед, и белоснежна шия, и рамене, и всичко, което е създадено за безумни целувки.

— Ей, момчета! Примамете ми го към гората, само ми го примамете! — викаше Тарас.

И излязоха тридесет от най-бързите казаци, за да го примамят. И като нагласиха високите си калпаци, тутакси препуснаха конете право пред хусарите. Удариха предните отстрани, огънаха ги, отделиха ги от задните, понагостиха този-онзи, а Голокопитенко удари с плоското на сабята си Андрий по гърба и веднага хукна да бяга от него колкото му държаха казашките сили. Как пламна Андрий! Как закипя по всички жили младата му кръв! Като удари с остриите шпори коня, с всички сили полетя той след казаците, без да погледне назад, без да види, че го следваха само двадесет души. А казаците летяха с всички сили и право към гората свърнаха. Налетя с коня си Андрий и тъкмо да настигне Голокопитенко, изведнъж една силна ръка хвана поводите на коня му. Обърна се Андрий: пред него — Тарас! Затрепера с цялото си тяло и изведнъж пребледня...

Така ученик, закачил непредпазливо другаря си и получил за това от него удар с линия по главата, пламва като огън, скача бясно от чина и хуква да гони изплашения си другар, готов да го разкъса на парчета, и изведнъж се натъква на влизащия в клас учител: стихва в миг бесния порив и изчезва безсилната ярост. Така в един миг изчезна гневът на Андрий, сякаш и не е бил. И виждаше той пред себе си само своя страшен баща.

— Е, какво ще правим сега? — каза Тарас, като го гледаше право в очите. Но нищо не можеше да от-върне на това Андрий и стоеше, забил очи в земята.

— Какво, синко, помогнаха ли ти твоите ляхи? Андрий мълчеше.

— Та да я продадеш? Да продадеш вярата си? Да продадеш своите? Я слизай, слизай от коня!

Послушно, като дете, слезе Андрий от коня си и застана пред Тарас ни жив, ни мъртъв.

— Стой и не мърдай! Аз съм те родил, аз ще те убия! — каза Тарас и като отстъпи крачка назад, свали от рамото пушката си.

Бледен като платно беше Андрий; личеше как тихо мърдаха устните му и как той казваше нечие име; но не беше то името на родината или на майката, или на братята — беше името на прекрасната полякия. Тарас гръмна.

Като житен клас, подкосен от сърп, като крехко агне, усетило под сърцето си смъртоносното желязо, отпусна глава той и се повали на тревата, без да продума.

Спря се синеубиецът и дълго гледа бездушния труп. И мъртъв той беше прекрасен: мъжественото му лице, до неотдавна кипящо от сили, с непобедимо за жените очарование, все още беше чудно красиво; черните вежди като траурно кадифе подчертаваха неговите побледнели черти.

— Какво казашко му липсваше? — каза Тарас. — И снага висока, и вежди черни, и лице като на дворянин, и ръката му беше силна в боя! Пропадна, пропадна безславно, като подло куче!

— Татко, какво си направил? Ти ли го уби? — каза дошлият в това време Остап.

Тарас кимна с глава.

Погледна Остап втренчено в очите на мъртвия. Дожаля му за брата и рече той:

— Да го предадем, татко, честно на земята, за да не се гаврят с него враговете и да не ръфат тялото му хищните птици.

— Ще го погребат и без нас! — каза Тарас. — Ще има кой да го оплаква и жали!

И мисли две минути той, да го остави ли на гладните вълци, или да уважи неговата рицарска доблест, която храбрецът трябва да уважава във всички случаи — когато видя, че препуска към него Голокопитенко:

— Лошо, атамане, засилиха се ляхите, прясна сила им дойде на помощ!...

Неуспял да каже Голокопитенко, препусна Вовтузенко.

— Лошо, атамане, с нови сили налитат!...

Неуспял да каже Вовтузенко, тича Писаренко и вече без кон.

— Къде си, татко? Казаците те търсят. Убит е вече дружинният атаман Невилчкий, убит е Задорожний, убит е Черевиченко; но не

мърдат казаците, не им се мре, без да те видят в очите; искат ти да ги погледнеш в предсмъртните им минути!

— На коня, Остап! — каза Тарас и избърза, за да свари казаците, за да ги погледа още и за да погледат и те преди смъртта своя атаман. Но още не бяха излезли из гората и неприятелят обгради от всички страни гората и навсякъде между дърветата се появиха конници със саби и копия.

— Остап!... Остап, дръж се!... — викаше Тарас и сам измъкнал сабя, започна да чисти първите, които му паднаха от страни. А срещу Остап изведнъж изскочиха шест души; но, види се, не в добър час се бяха нахвърлили: на един отхвъркна главата, друг се обърна и отстъпи; трети бе улучен в ребрата с копие; четвъртият беше по-смел, отклони главата си от куршума и заби се в конската гръд нажеженият куршум — изправи се бесният кон, грохна на земята и затисна под себе си конника.

— Добре, синко!... Добре, Остап!... — викаше Тарас. — Ето аз ида след тебе!...

И сам се биеше с налитащите. Сече и се бие Тарас, сипе удари наляво и надясно и все напред към Остап гледа и вижда, че с Остап отново се счепкаха не по-малко от осем души наведнъж.

— Остап!... Остап, дръж се!...

Но надвиват вече Остап; един вече мята на врата му примка, връзват го вече, пленяват Остап.

— Ех, Остап, Остап!... — викаше Тарас, като се промъкваше към него и сечеше като зелки всички, които му попадаха отпред и настрани.

— Ех, Остап, Остап!...

Но като че ли тежък камък го улучи в този миг. Всичко пред очите му се завъртя и преобърна. За миг се мярнаха разбъркано пред него глави, копия, дим, огнени блясъци, вейките с листата, които светнаха пред самите му очи. И като отсечен дъб грохна той на земята и мъгла обви очите му.

Х

— Дълго спях! — каза Тарас, свестил се като след тежък пиянски сън и мъчейки се да разпознае заобикалящите го предмети. Страшна слабост се разливаше по тялото му. Стените и ъглите на непознатата стая играеха пред очите му. Най-сетне забеляза, че до него седеше Товкач и сякаш се вслушваше във всяко негово дихание.

„Да — рече си Товкач, — може би и навеки щеше да заспиш!“ — Но нищо не каза, заплаши го с пръст и даде знак да мълчи.

— Но кажи ми, къде съм сега? — попита пак Тарас, като напрягаше ума си и се мъчеше да си припомни онова, което беше се случило.

— Мълчи! — извика строго другарят му. — Какво още искаш да знаеш? Та не виждаш ли, че целият си накълцан? Две седмици вече, откак ние с тебе препускаме, без да си поемем дъх, откак ти в треска и огън дрънкаш врели-некипели. За пръв път заспа спокойно. Мълчи, ако не искаш сам да си навлечеш беля.

Но Тарас все се мъчеше да събере силите си и да си припомни миналото.

— Та нали ляхите ме бяха обкръжили и, току-речи, хванали? Та нали нямах никаква възможност да се изскубна от тълпата?

— Мълчи, на тебе приказват, дяволски сине! — извика сърдито Товкач, както бавачката, изкарана от търпение, вика на немирното дете. — Каква полза да знаеш как си се отървал? Стига ти това, че се отърва. Найдоха се хора, които не те издадоха — това е всичко! Много ноци има още да препускаме заедно.

Ти мислиш, че минаваш за обикновен казак? Не, твоята глава е оценена за две хиляди жълтици.

— А Остап? — извика изведнъж Тарас, понапъна се да стане и изведнъж си припомни как хванаха и вързаха пред очите му Остап и че сега той е в ръцете на ляхите. И пламна в скръб старата глава. Смъкна и разкъса всички превръзки от раните си, захвърли ги надалече, искаше да извика нещо — и вместо това започна да приказва врели-

некипели; отново пламна и забълнува той и се проточиха безсмислени и несвързани безумни думи.

А верният му другар стоеше до него, като ругаеше и сипеше безброй жестоки укори и упреци. Най-сетне го хвана за ръцете и краката, пови го като дете, поправи му всичките превръзки, зави го във волска кожа, пристегна го с кори и като го обвърза с върви за седлото, отново се впусна с него на път.

— И мъртъв макар, но ще те закарам! Не ще оставя ляхите да се погаврят с твоя казашки род, да ти разкъсат тялото и да го захвърлят във водата. Ако е писано орел да ти изкълве очите, нека е наш степен орел, а не ляшки, не такъв, който лети над полската земя. И мъртъв макар, но ще те закарам до Украйна!

Така казваше верният другар. Препускаше ден и нощ без отдих и го откара в безсъзнание в самата Запорожка Сеч. Там се зае да го лекува неуморно с тревни и мазане; намери някаква веща еврейка, която цял месец го пои с разни билки, и най-сетне Тарас се пооправи. Лекарствата ли помогнаха или неговата желязна сила, но след месец и половина той стъпи на крака; раните заздравяваха и само белезите от саблените удари подсказваха колко дълбоко беше ранен някога старият казак. Но стана видимо намръщен и печален. Три дълбоки бръчки се врязаха в челото му и никога вече не се изгубиха. Погледна сега той около себе си: всичко беше ново в Сечта, всичките му стари другари бяха измрели. Ни одного от онези, които се бореха за правдата, за вяра и братство. И онези, които тръгнаха с кошевой да преследват татарите, и тях отдавна ги нямаше: всички сложиха глави, всички загинаха — кой в бой с чест сложи глава, кой от жажда и глад загина сред солените кримски полета, кой умря в плен, непонесъл позора; и самият предишен кошевой отдавна вече не беше на този свят, и никой от старите другари не беше останал; и отдавна вече беше пораснала трева върху кипящата някога казашка сила. Разбираше той само че беше станал голям и шумен пир: всички съдове бяха разбити на парчета; никъде не беше останало нито капчица вино, гостите и слугите бяха похитили всички чаши и съдове — и гледа смутеният стопанин къщата си, като си мисли: „По-добре да не беше този пир.“ Напразно се мъчеха да развлекат и развеселят Тарас; напразно брадати побелели бандуристи, като минаваха по двама, по трима, възпяваха неговите казашки подвизи. Сурово и равнодушно гледаше той на всичко и на

неподвижното му лице се четеше неугасима скръб, и тихо навел глава, казваше той:

— Сине мой! Остапе мой!

Запорожците се готвеха за морски поход. Двесте лодки бяха спуснати в Днепър и Мала Азия ги видя с бръснати глави и дълги перчеми, като подлагаха на огън и меч нейните цветущи брегове; видя тя чалмите на своите мохамедански жители разпръснати като безброй много цветя по напоените с кръв полета и плуващи край бреговете. Видя тя множество запорожки шалвари, изцапани с катран, мускулести ръце с черни камшици. Запорожците обраха и изпочупиха всички лозя; в джамиите оставиха цели купове тор; скъпи персийски шалове употребяваха наместо учкури и задасваха с тях изцапаните си свитки. Дълго време след това по тези места още намираха къси запорожки лулички. Те плуваха весело назад; гонеше ги турски кораб с десет топа и със залп от всичките си оръдия като птици разпръсна техните леки ладии. Една трета от тях потъна в морските дълбочини, но останалите пак се събираха заедно и пристигнаха до устието на Днепър с дванадесет качета, натъпкани със жълтици. Но всичко това не интересуваше вече Тарас. Той излизаше из ливадите и по степта уж на лов, но зарядът му оставаше неизстрелян. И сложил пушка, изпълнен с тъга, той седеше на морския бряг. Дълго седеше той там, като отпускате глава и повтаряше постоянно:

— Остапе мой! Остапе мой!

Пред него блестеше и се простираше Черно море; в далечните тръстики крякаше чайка; белите му мустаци сребрееха и сълзите капеха една след друга.

И не издържа най-сетне Тарас. „Каквото ще да става, ще ида да разуча как е той: жив ли е? В гроба ли е? Или вече и в гроба го няма? Ще разуча, па каквото ще да става!“ И след седмица се намери в град Уман, въоръжен, на кон, с копие и сабя, манерка на седлото, походно гърне със саламата, патрони, конски букаи и други принадлежности. Той се запъти направо към нечиста, замърсена къщурка, мъничките прозорчета на която едва се виждаха, опушени кой знае с що; коминът беше запушен с парцал и пробитият покрив цял беше обсипан с врабци. Пред самата врата имаше купчина всякакъв боклук. От прозореца поглеждаше глава на еврейка с шапчица с потъмнели бисери.

— Мъжът ти в къщи ли е? — каза Тарас, като слезе от коня и започна да го връзва за желязната халка, която беше на самата врата.

— В къщи е — каза еврейката и тутакси избърза с торба жито за коня и с чаша бира за рицаря.

— Къде е твоят чифутин?

— Той е в другата стая, моли се — каза еврейката, като се покланяше и пожелаваше наздравица, когато Булба поднесе чашата към устата си.

— Ти стой тук, нахрани и напои коня ми, пък аз ще ида да си поприказвам с него насаме. Имам работа при него.

Този евреин беше известният Янкел. Тук вече той беше станал арендатор и кръчмар; полека-лека беше взел в ръцете си околните панове и шляхтичи, беше им изсмукал почти всичките пари и дълбоко беше ударил печата на своето еврейско присъствие в тази страна. Три мили наоколо не беше останала нито една къща незасегната: всичко западаше и старееше, всичко беше се пропило и останали бяха само бедност и парцали; като след пожар или чума беше опустошен целият край. И ако десет години още би поживял Янкел в този край, вероятно щеше да опустоши и цялото воеводство. Тарас влезе в стаята. Евреинът се молеше, накачулен със своята доста измърсена дреха, и по обичая на своята вяра се обърна, за да плюне за последен път, когато изведнъж очите му срещнаха застаналия отзад Булба. И най-напред пред очите на евреина се мярнаха двете хиляди жълтици, които бяха обещани за главата му; но той се засрами от своето сребролюбие и се помъчи да задуши в себе си вечната мисъл за злато, която като червей прояжда душата на евреина.

— Слушай, Янкел! — каза Тарас на евреина, който започна да се кланя пред него, и затвори внимателно вратата, за да не ги видят. — Аз ти спасих живота — като куче щяха да те разкъсат запорожците; твой ред е сега, направи ми ти една услуга!

Евреинът понамръщи лицето си.

— Каква услуга? Ако е услуга, която мога да направя, защо да не я направя?

— Повече няма какво да приказваш. Води ме във Варшава.

— Във Варшава ли? Как тъй във Варшава? — каза Янкел. — Веждите и раменете му се повдигнаха от учудване.

— Повече не ща да ми приказваш. Води ме във Варшава. Каквото и да става, искам още веднъж да го видя, барем една дума да му продумам.

— Кому да продумаш дума?

— На него, на Остап, на моя син.

— Нима господарят не е чул, че вече...

— Зная, всичко зная: за главата ми дават две хиляди жълтици. Знаят те, глупците, цената й! Аз на теб пет хиляди ще ти дам. На ти още сега две хиляди — Булба изсипа из кожения кемер две хиляди жълтици, — а другите — като се върна.

Евреинът грабна тутакси една кърпа и покри жълтиците.

— Ай, че славна монета! Ай, че добра монета! — говореше той, като въртеше в ръцете си една жълтица и я опитваше със зъби. — Аз мисля, че човекът, от когото господарят е взел тези хубави парички, и един час не е преживял на този свят, отишъл е на реката и моментално се е удавил заради такива славни жълтички.

— Аз не бих те молил. Сам може би бих взел пътя за Варшава; но могат някак да ме познаят и да ме уловят проклетите ляхи, защото аз не съм майстор на преструвките. А вие, чифутите, за това сте родени. Вие и дявола можеше да измамите; вие знаете всички хитрости; ето защо дойдох при тебе! Пък и във Варшава сам нищо не бих свършил. Впрягай веднага колата и ме карай!

— А какво си мисли панът, че мога ей така направо да впрегна кобилата и: „Дий, Сивке!“ Нима панът мисли, че мога да го водя, без да го скрия?

— Е, скрий ме, скрий ме, както знаеш; в празна бъчва ли, в що ли?

— Ой, ой! Та панът мисли, че мога да го скрия в бъчва? Нима панът не знае, че всеки, като види бъчвата, ще си помисли за водка?

— Пък нека си мисли, че е водка.

— Как? Нека си мисли, че е водка ли? — каза евреинът, хвана се с двете ръце за къдриците и после вдигна и двете си ръце нагоре.

— Но от какво се изплаши?

— А нима панът не знае, че бог е създал водката, за да я опитва всеки! Там всички са лакоми цокачи: цели пет версти ще търчи шляхтичът след бъчвата, ще пробие дупчица, веднага ще види, че не тече, и ще каже: „Чифутинът няма да помъкне празна бъчва; сигурно

тук има нещо. Дръжете чифутина, вържете чифутина, вземете всичките пари на чифутина, хвърлете в затвора чифутина!“ Защото всичко лошо се струпва върху главата на евреина; защото евреина всеки го смята за куче; защото си мислят, че щом е евреин, той не е човек.

— Тогава ме сложи в кола с риба!

— Не може, пане; бога ми, не може. В цяла Полша хората сега са гладни като кучета; и рибата ще изкрадат, и пана ще спипат.

— И дявола впрегни, ако щеш, само ме води!

— Чувай, чувай, пане! — каза евреинът, като поопъна ръкави и го приближи с разперени ръце. — Ето какво ще направим ние. Сега навсякъде строят крепости и замъци; от Немция са пристигнали френски инженери и поради това по пътищата карат много тухли и камъни. Панът ще легне в колата, пък аз ще наредя отгоре тухли. Панът е здрав и як, та нищо няма да му стане, ако и да е малко тежичко; а отдолу на колата ще направя дупчица, за да храня пана.

— Прави каквото щеш, само ме води!

И след един час колата с тухлите излезе от Уман, запретната с две кранти. На една от тях седеше високият Янкел и дългите му къдрици се развяваха изпод еврейската шапчица, според както се друсаше на коня, дълъг като крайпътен стълб.

XI

В онова време, когато ставаше описваното събитие, в крайграничните местности още нямаше никакви митнически чиновници и граничари, това страшилище за предприемчивите хора, и затуй всеки можеше да кара каквото си иска. Ако ли някой правеше обиск и ревизия, правеше го повече за свое удоволствие, особено ако на колата се намираха примамливи за погледа предмети и ако неговата собствена ръка имаше достатъчна тежест. Но тухлите не намираха любители и влизането през главната градска врата стана без пречки. От тясната си клетка Булба можеше да чуе само глъчка, викове на кочияши и повече нищо. Янкел, като се друсаше на късия си, запрашен кон, свърна, след като бе направил няколко кръга, в тъмна, тесничка улица, която се казваше Кална или Еврейска, защото тук наистина се намираха евреите почти от цяла Варшава. Тази улица извънредно много приличаше на обърнатата вътрешност на заден двор. Слънцето, изглежда, никак не надникваше тук. Съвсем почернели, дървени къщи с множество протегнати от прозорците върлини още повече усилваха тъмнината. Нарядко между тях се червенееше тухлена стена, но и тя вече на много места съвсем бе почерняла. Само понякога отгоре белосано парче от стена, огряно от слънце, блестеше с нетърпима за очите белота. Тук всички неща се различаваха рязко: комини, парцали, люспи, изхвърлени счупени кофи. Всеки хвърляше на улицата всичко, което не му трябваше, като доставяше на минувачите възможните удобства да хранят чувствата си с тази смет. Конникът от гърба на коня без малко не засягаше с ръка върлините, протегнати през улицата от една къща до друга, на които висяха еврейски чорапи, къси панталончета и пушени гъски. Понякога се мяркаше в някой вехт прозорец доста хубавичко лице на еврейка, украсено с потъмнели мъниста. Куп еврейчета, изпоцапани, окъсани, с къдрави коси, викаха и се търкаляха из калта. Риж евреин, с лунички по цялото лице, които го правеха да прилича на врабчово яйце, надникна из един прозорец, тутакси заприказва с Янкел на своя неразбираем език и Янкел начаса

свърна в един двор. По улицата вървеше друг един евреин, спря, също се намеси в разговора и когато Булба най-сетне се измъкна изпод тухлите, видя трима евреи, които разговаряха твърде разпалено.

Янкел се обърна към него и му каза, че всичко ще се нареди, че неговият Остап лежи в градския затвор и макар че е мъчно да се склонят пазачите, той обаче има надежда да му уреди свиждане.

Булба влезе с тримата евреи в стаята.

Евреите пак почнаха да си приказват на своя неразбираем език. Тарас оглеждаше всеки от тях. Сякаш нещо силно го потресе: на грубото му и равнодушно лице бликна някакъв съкрушителен пламък на надежда — на онази надежда, която понякога спохожда човека, когато е съвсем отчаян; старото му сърце почна да тупти силно, като на юноша.

— Слушайте, евреи! — каза той и в думите му имаше нещо възторжено. — Вие всичко можете да направите, ако ще и от морското дъно да го изровите: и пословицата отдавна вече е казала, че евреинът сам себе си ще открадне само ако поиска да открадне. Освободете моя Остап! Дайте му възможност да избяга от дяволските ръце. Ето, на тоя човек обещах дванадесет хиляди жълтици — ще добавя още дванадесет. Всички скъпи чаши, които имам, и заровеното в земята злато, къщата и последните си дрехи ще продам и ще подпиша с вас договор за през целия живот, че ще дяля с вас всичко, което ще добия на война.

— О, не може, любезни пане, не може! — каза Янкел с въздишка.

— Не, не може! — каза другият евреин.

Тримата евреи се спогледаха.

— Да се опитаме — каза третият, като поглеждаше плахо другите двама. — Може би бог ще помогне.

И тримата евреи заприказваха на немски. Колкото Булба и да остреше слух, нищо не можеше да разбере; чуваше само често произнасяната дума „Мардохай“ и друго нищо.

— Слушай, пане! — каза Янкел — Трябва да се посъветваме с такъв човек, какъвто още никога не е имало на света. У, у! Той е мъдър като Соломон и ако той нищо не направи, вече никой на света не ще може да направи. Стой си тук; ето ти ключа и не пускай никого!

Евреите излязоха.

Тарас заключи вратата и загледа през малкото прозорче този кален еврейски булевард.

Тримата евреи спряха на средата на улицата и започнаха да говорят доста разпалено; скоро към тях се присъедини четвърти, най-сетне и пети. Той чуваше да повтарят пак думата „Мардохай, Мардохай“. Евреите непрекъснато поглеждаха към едната страна на улицата; най-сетне в края ѝ, иззад една мръсна къща, се появи крак в еврейска обувка и се замяркаха полите на полукафтан.

— А, Мардохай, Мардохай! — извикаха всички евреи в един глас. Мършав евреин, малко по-късичък от Янкел, но много по-набръчкан, с преголяма горна устна, се приближи до нетърпеливата тълпа и всички евреи се надпреварваха да му разправят, при което Мардохай няколко пъти поглеждаше към малкото прозорче и Тарас се сещаше, че говореха за него. Мардохай размахваше ръце, слушаше, прекъсваше думите, често плюваше настрана и като прибираше полите на полукафтана, пъхаше ръка в джоба си и изваждаше някакви дрънкулки, при което показваше извънредно мръсните си панталони. Най-сетне евреите вдигнаха такава глъчка, че евреинът, който ги пазеше, трябваше да им направи знак да мълчат и Тарас вече почна да се опасява за безопасността си, но като си спомни, че евреите иначе не могат да си приказват освен на улицата и че езикът им няма да разбере и самият дявол, се успокои.

След две-три минути евреите вкупом влязоха в неговата стая. Мардохай наближи Тарас, потупа го по рамото и каза:

— Когато ние и господ поискаме да направим нещо, то ще стане тъй, както трябва.

Тарас погледна този Соломон, какъвто още не е имало на света, и получи малка надежда. Наистина изгледът му можеше да внуши известно доверие: горната му устна беше просто чудовищна; дебелината ѝ без съмнение се е уголемила поради външни причини.

В брадата на този Соломон имаше само петнайсет косъмчета, и то на лявата страна. На лицето на Соломон имаше толкова белези от побои, получени за храброст, че той без съмнение им е загубил броя и е свикнал да ги смята за белези от рождение.

Мардохай излезе заедно с другарите си, препълнени с учудване пред мъдростта му. Булба остана сам. Той беше в чудновато, небивало положение: за пръв път през живота си чувствуваше безпокойство.

Душата му беше в трескаво състояние. Той не беше онзи, предишният, непреклонен, непоклатим, як като дъб; той стана малодушен; стана сега слаб! Той потреперваше при всяко шумолене, при всяка нова еврейска фигура, която се показваше в края на улицата. В такова състояние най-сетне прекара целия ден; не ядеше, не пиеше и очите му не се откъсваха нито за минутка от малкото прозорче към улицата. Най-сетне, вече късно вечерта, се появиха Мардохай и Янкел. Сърцето на Тарас замря.

— Как? Сполучливо ли? — запита той с нетърпението на див кон.

Но преди още евреите да си поемат дъх, за да отговорят, Тарас забеляза, че Мардохай вече нямаше последната къдрица, която, макар и доста замърсена, но все пак се виеше на колелце изпод шапката му. Виждаше се, че той искаше да каже нещо, но измърмори такава глупост, че Тарас нищо не разбра. Пък и самият Янкел твърде често поднасяше ръка към устата си, като че ли страдаше от простуда.

— О, любезни пане! — каза Янкел. — Сега никак не може! Бога ми, не може! Такъв лош народ, че трябва право върху главата му да плюеш. Ето и Мардохай ще каже. Мардохай е правил такива работи, каквито никой на света не е вършил; но господ не пожела да бъде така. Три хилядна войска стои и утре ще ги убият всичките.

Тарас погледна евреите в очите, но вече без нетърпение и гняв.

— Ако панът иска да се видят, то трябва това да се направи утре рано, докато и слънцето още не е изгряло. Часовите са съгласни и един началник обеща. Само дано и на оня свят не видят добро! Ой, да му се не види! Ама че сребролюбив народ! И между нас няма такива: по петдесет жълтици дадох на всеки от тях, а на началника...

— Добре, води ме при него; — каза Тарас решително и всичката твърдост се върна в неговата душа. Той се съгласи с предложението на Янкел да се преоблече като чуждестранен граф, дошъл от немската земя, за което предвидливият евреин вече бе успял да приготви дрехите. Беше вече нощ. Домакинът, познатият ни червенокос евреин с лунички, извади сплескан дюшек, покрит с някаква рогозка, и го постла върху пейката за Булба. Янкел легна на пода върху също такъв дюшек. Червенокосият евреин изпи с малка чашка някакво питие, съблече полукафтана си, като заприлича с чорапите и обувките си до известна степен на пиле, и влезе заедно със своята еврейка в нещо,

прилично на шкаф. Две еврейчета като две домашни кученца легнаха на пода до шкафа. Но Тарас не спеше; той седеше неподвижно и тропаше излеко с пръсти по масата; захапал луличката си, пускаше дим, от който еврейният кихаше през съня и завираше носа си в одеялото. Едва бледото предвестие на зората докосна небето и той вече блъсна с крак Янкел.

— Ставай, чифутино, и давай твоите графски дрехи. Той се облече за една минута; начерни мустаците, веждите си, тури си на главата малка тъмна шапчица — и никой от най-близките му казаци не би го познал. Изглеждаше като тридесет и пет годишен човек, не по-стар. Здрава руменина играеше по бузите му и самите следи от раните му придаваха нещо властно. Дрехите, украсени със злато, много му отиваха.

Улиците още спяха. Нито едно меркантилно същество още не се показваше в града с кутийка в ръце. Булба и Янкел приближиха една сграда, която приличаше на клекнал рибар. Тя беше ниска, широка, огромна, почерняла и от едната ѝ страна се проточваше като шия на щъркел дълга, тясна кула с част от покрив, която стърчеше отгоре ѝ. В тази сграда имаше различни учреждения: там имаше и казарма, и затвор, и дори углавен съд. Нашите пътници влязоха през вратата и се озоваха сред обширна зала или покрит двор. Близо хиляда души спяха заедно. Пред тях се виждаше нисичка врата, до която двама седнали пазачи играеха някаква игра, състояща се в това, че единият биеше другия с два пръста по дланта. Те почти не обърнаха внимание на дошлите и вдигнаха главите си едва когато Янкел каза:

— Ние сме; чувате ли, панове? Ние сме.

— Влизайте! — каза единият от тях, като отваряше с една ръка вратата, а другата подлагаше под ударите на приятеля си.

Те влязоха в тъмен и тесен коридор, който извеждаше пак в такава зала с малки прозорци отгоре.

— Кой иде? — извикаха няколко гласа и Тарас видя доста голямо количество воители в пълно въоръжение. — Имаме заповед да не пускаме никого.

— Ние сме! — викаше Янкел. — Бога ми, ние сме, светли панове!

Но никой не искаше да го слуша. За щастие в това време към тях се приближи някакъв дебелак, сигурно беше началник, защото

псуваше най-много от всички.

— Пане, ние сме, вие вече ни познавате и пан графът още ще ви се отблагодари.

— Пуснете ги, дяволите да ви вземат макар! И никого вече да не пущате! И сабите никой да не сваля и да не се търкаля по пода...

Нашите пътници вече не чуваха продължението на красноречивата заповед.

— Ние сме... аз съм... свои сме! — казваше Янкел, като срещнеше някого.

— Е, какво, сега може ли? — попита той едного от пазачите, когато най-сетне стигнаха до онова място, дето коридорът се свършваше вече.

— Може, само че не зная дали ще ви пропуснат в самия затвор. Сега вече Ян го няма: вместо него стои друг — отговори пазачът.

— Ой, ой! — каза евреинът тихо. — Това е лошо, любезни пане.

— Води! — упорито каза Тарас. Евреинът го послуша. До вратата в подземие, което отгоре се свършваше с острие, стоеше пандурин с мустаци на три ката. Горният кат беше извит назад, вторият право напред, третият отдолу, поради което много приличаше на котарак.

Евреинът се сви на три и почти странишком го приближи.

— Ваша ясновелможност! Ясновелможни пане!

— На мене ли го казваш, чифутино?

— На вас, ясновелможни пане!

— Хм... а пък аз съм просто пандурин! — каза мустакатият с развеселени очи.

— Пък аз, бога ми, мислех, че това е самият войвода. Ой, ой, ой!... — При това евреинът поклати глава и разпери пръсти. Ай, каква важна външност! Само с един пръст да сте по-висок и ето ви полковник! Панът трябва да яхне жребец, бръз като муха, и да обучава полкове!

Пандуринът оправи горния кат на мустаците си и очите му съвсем повеселяха.

— Какъв народ са военните! — продължаваше евреинът. — Ох, да му се не види, какъв харен народ! Ширитчета, плочици... греят като слънце; а госпожиците, щом зърнат някъде военни... ай, ай!... — Евреинът пак заклати глава.

Пандуринът пак засука горните катове на мустаците и изпусна през зъбите звук, който до известна степен приличаше на конско цвилене.

— Моля панът да ми направи една услуга! — каза евреинът: — Ето князът е дошъл от чужда земя, иска да види казаците. Той, откак се е родил, не е виждал що за народ са казаците.

Появата на чуждестранни графове и барони беше в Полша доста обикновено явление: те често биваха привлечани само от любопитство да видят тази почти полуазиатска част на Европа: Московия и Украйна те ги смятаха за намиращи се в Азия. И затова пандуринът, като се поклонил доста нисичко, сметна за прилично да добави няколко думи от себе си:

— Не знам, ваша ясновелможност — каза той, — защо искате да ги видите. Това са кучета, а не хора. И вярата им е такава, че никой не я тачи.

— Лъжещ, дяволски сине! — каза Булба. — Ти сам си куче! Как смееш да говориш, че не тачат нашата вяра! Вашата еретическа вяра не тачат!

— Ехе, хе! — каза пандуринът — Знам те, приятелю, кой си: и ти си от ония, които вече лежат тук. Я чакай да повикам нашите.

Тарас разбра своята непредпазливост, но упоритостта и ядът му попречиха да помисли как да я поправи. За щастие Янкел успя да се намеси още същата минута.

— Ясновелможни пане! Може ли графът да бъде казак? Да беше той казак, отде можеше да намери такива дрехи и такава графска външност!

— Какво ми дрънкаш ти!... — И пандуринът вече отвори широката си уста, за да извика.

— Ваше кралско величество! Мълчете! Мълчете, за бога! — извика Янкел. — Мълчете! Ние за това ще ви платим толкова, колкото никога не сте виждали: ние ще ви дадем две златни жълтици.

— Хе! Две жълтици! Две жълтици за мене са нищо: аз давам две жълтици на бръснаря, за да ми обръсне половината брада. Сто жълтици давай, чифутино! При тия думи пандуринът засука горните катове на мустаците си. — Ако ли не дадеш сто жълтици, веднага ще извикам!

— И защо толкова много? — жаловито каза побледнелият евреин, като развързваше кожената си кесия; но той беше честит, че в кесията му нямаше повече и че пандуринът не умееше да брой повече от сто.

— Пане, пане! Да бягаме по-скоро! Виждате ли какъв лош е народът тук! — каза Янкел, забелязал, че пандуринът брой в ръката парите, като че ли му е жал, че не поиска повече.

— Защо, дяволски пандурино — каза Булба, — парите взе, а и не мислиш да ги покажеш? Щом получи парите, нямаш право да отказваш.

— Махайте се, махайте се по дяволите! Инак тутакси ще обадя и вас ще ви... Плювайте си на петите по-скоро, казвам ви!

— Пане! Пане! Да вървим, бога ми, да вървим! Да им се не види! Да им се присъни такова нещо, че да плюнеш — викаше клетият Янкел.

Навел глава, Булба бавно се обърна и тръгна назад, последван от укорите на Янкел, който се наскърби при мисълта за напразно изгубените жълтици.

— И защо ли го закачихте! Нека си псува кучето! Това са такива хора, че не могат да не псуват! Ох, да му се не види какво щастие праща господ на хората! Сто жълтици, само за да ни изпъди! А на такива като мене: и къдриците ти оскубят, и муцуната ти направят такава, че да не може да се познае, и пак никой няма да даде сто жълтици. О, боже мой! Боже милостиви!

Но тази несполука много по-силно повлия на Булба; тя се изрази в унищожителен пламък в очите му.

— Да вървим! — изведнъж каза той, като че ли се сепна. — Да вървим на площада. Искам да видя как ще го измъчват.

— Ох, пане! Защо да ходим? Нали с това няма да му помогнем.

— Да вървим! — упорито каза Булба и евреинът като бавачка се потътри с въздишка след него.

Не беше трудно да се намери площадът, където щеше да се изпълни смъртното наказание: народът се стичаше там от всички страни. В тогавашния груб век това беше едно от най-занимателните развлечения не само за простия народ, но и за висшите класи. Множество най-набожни стари жени, множество най-страхливи млади девойки и госпожи, на които след това по цяла нощ се присънваха

окървавените трупове и викаха в съня си тъй високо, както може да викне само пиян хусар, не изпущаха случая да задоволят своето любопитство. „Ах, какво мъчение!“ — викаха много от тях в истерична треска, като си затваряха очите и се обръщаха назад; обаче престояваха понякога доста дълго време. Друг, и зинал, и ръце прострял напред, би желал да се качи на главите на другите, само по-добре да види. От множеството тесни, малки и обикновени глави, провираше месестото си лице някой касапин, който наблюдаваше целия процес с изглед на познавач и приказваше едносложно с оръжейния майстор, когото наричаше кум, защото по празнични дни се напиваха заедно в кръчмата. Едни разсъждаваха разгорещено, други дори се обзалагаха; но по-голямата част бяха от ония, които на целия свят и на всичко, що става по него, гледат, като си чоплят носа. На първо място, до самите мустакати хора, които образуваха градската гвардия, стоеше млад дворянин или приличен на дворянин, във военна униформа, облякъл решително всичко, каквото е имал, тъй че в квартирата му са останали само скъсаната риза и старите ботуши. Две верижки, една върху друга, висяха на врата му с някаква жълтица. Той стоеше с любимата си, Юзися, и непрекъснато се оглеждаше да не би някой да изцапа копринената ѝ рокля. Вече ѝ бе разяснил решително всичко, тъй че нямаше какво друго да прибави.

— Ето, душичке Юзися — казваше той, — всичкият този народ, който виждате, е дошъл, за да види как ще убият престъпниците. А ето, душичке, тоя, когото виждате, че държи в ръцете си секира и други инструменти, той е палачът, той ще убива. И като почне да разчеква и да причинява и други мъки, престъпникът още ще бъде жив; а щом му отрежат главата, душичке, той веднага ще умре. Отначало ще вика и ще се движи, но щом му отрежат главата, тогава той не ще може нито да вика, нито да яде, нито да пие, защото, душичке, той не ще има вече глава.

И Юзися слушаше всичко това със страх и любопитство. Покривите бяха осеяни с народ. През горните прозорци надничаха чудновати муцуни с мустаци и с нещо, което приличаше на женски шапчици. По балконите, под балдахините, седеше аристокрацията. Хубавичката ръчичка на засмяна, бляскава като захар пани се държеше за перваза. Ясновелможни панове, доста набити, гледаха важно. Слуга в лъскава премяна с отметнати назад ръкави разнасяше различни пития

и ястия. Често някоя немирница с черни очи вземаше със светлата си ръчичка сладкиш и плодове и ги хвърляше на народа. Тълпа гладни рицари подлагаха едни през други шапките си и някой висок шляхтич, промъкнал над другите главата си, в избелял червен кафтан с почернели златни ширити, грабваше пръв с дългите си ръце, целуваше получената плячка, притискаше я до сърцето и после я туряше в уста. Соколът, който висеше в златен кафез под балкона, също беше зрител: изкривил настрана човката си и вдигнал крак, той от своя страна разглеждаше народа също така внимателно. Но тълпата изведнъж зашумя и от всички страни се счуха гласове:

— Водят ги... Водят ги!... Казаците!...

Те вървяха гологлави, с дълги перчемии, брадясали. Вървяха не плахо, не навъсено, но с някаква тиха гордост; дрехите им от скъпо сукно бяха се износили и се развяваха на вехти дрипи; не поглеждаха и не се кланяха на народа. Отпред вървеше Остап.

Какво ли почувствува старият Тарас, като видя своя Остап? Какво ли ставаше тогава в сърцето му? Той го гледаше от тълпата и не изпусна нито едно негово движение. Наближиха вече лобното място. Остап спря. Той пръв трябваше да изпие тази горчива чаша. Погледна своите, вдигна ръка нагоре и високо каза:

— Дай боже да не чуят неверниците как се измъчва християнин! И нито един от нас дума да не проговори! — След това се доближи до ешафода.

— Харно, синко, харно! — тихо проговори Булба и наведе към земята бялата си глава.

Палачът смъкна вехтите му дрипи; ръцете и краката му стегнаха в белезници, нарочно приготвени за това, и... Няма да смущаваме читателя с картината на адските мъки, от които ще настръхне косата му. Те бяха плод на тогавашното грубо, свирепо време, когато човек още водеше живот на кървави воински подвизи и каляваше в него душата си, без да усеща човещина. Напразно малцината, които бяха изключение на времето си, бяха против тези ужасни мерки. Напразно кралят и мнозина рицари, просветени с ум и душа, доказваха, че такава жестокост на наказанията може само да разпали отъмщението на казашката нация. Но властта на краля и на умните мнения беше нищо пред безредието и дръзката воля на държавните големци, които със своето недомислие, непонятно отсъствие на всякаква прозорливост,

детско самолюбие и нищожна гордост бяха обърнали сейма в жалко подобие на управление. Остап търпеливо понасяше изтезания и мъки като исполин. Ни вик, ни охкане не се чува дори когато почнаха да му чупят костите на ръцете и краката, когато ужасното им хряскане счува сред замрялата тълпа дори най-отдалечените зрители, когато паните отвърнаха очите си — нищо, което да прилича на стенание, не излезе от устата му, не трепна по лицето му. Тарас стоеше сред тълпата, навел глава и в същото време гордо вдигнал очи и само говореше одобрително:

— Харно, синко, харно!

Но когато го подложиха на последни смъртни мъки: сякаш почна да се огъва силата му. И погледна наоколо, Боже, всички лица непознати, всички чужди! Поне един от близките да присъствува на смъртта му! Той не би желал да чуе риданията и жалбите на слабата си майка или безумните викове на съпругата, която скубе косата си и се бие в белите гърди; той би желал да види сега един твърд мъж, който да го ободри и да го утеши преди смъртта с разумната си дума. Отпадна му силата и извика той в душевната си немощ:

— Татко! Къде си? Чуваш ли?

— Чувам! — разнесе се сред всеобщата тишина и милионният народ трепна едновременно. Една част от военните конници се спуснаха да претърсят грижливо тълпите. Янкел побледня като смърт и когато конниците се отдалечиха малко от него, той със страх се обърна да види Тарас; но Тарас го нямаше вече до него; и дирята му беше се изгубила.

XII

Откриха се Тарасовите следи. Сто и двадесет хилядна казашка войска се показа на украинската граница. Това вече не беше някоя малка част или отряд, излязъл да плячкосва или да преследва татарите. Не, вдигна се цялата нация, защото препълни се чашата на търпението у народа — повдигна се да отмъсти за гаврата над своите права, за позорното унижение на своите нрави, за оскърбление вярата на дедите и светия обичай, за посрамването на църквите, за безобразията на чуждестранните панове, за потискането, за унията, за позорното еврейско господаруване на християнска земя, за всичко, което отдавна беше трупало и удвоявало суровата омраза на казаците. Младият, но силен духом хетман Острианица предвождаше неизчислимата казашка сила. До него личеше престарелият му опитен другар Гуня. Осем полковници предвождаха двадесетхилядни полкове. Двама генерални есаули и генералният бунчужни яздеха след хетмана. Генералният хорунжий предвождаше главното знаме; много други хоругви и знамена се развяваха в далечината; бунчуковите другари носеха бунчуците. Имаше също така и много други полкови чиновци: обозни, войскови другари, полкови писари, и с тях пеши и конни отряди; колкото бяха редовните казаци, почти толкова се намериха и доброволци. Отвсякъде се вдигнаха казаци: от Чигирин, от Переяслав, от Батурич, от Глухов, от долната Днепровска страна и от всички части на горното му течение и островите му. Безброй коне и безкрайни товари талиги се точеха по полетата. И между тези казаци, между тези осем полка най-отбран беше един полк; и този полк предвождаше Тарас Булба. Всичко му даваше преднина пред другите: и напредналите години, и опитността, и умението да придвижва войските си, и по-силната от всички омраза към врага. Дори на самите казаци изглеждаше прекомерна неговата безпощадна свирепост и жестокост. Само огън и бесилка отсъждаше бялата му глава и мнението му във войсковия съвет беше: да се изтребва.

Няма защо да се описват всички битки, дето се проявиха казаците, нито постепенното развитие на цялата кампания: всичко това е записано в летописните страници. Знайно е каква е в Руската земя войната, подхваната за вяра: няма сила, по-силна от вярата. Непобедима и страшна е тя, като неръкотворна скала сред бурното, вечно променливо море. Из самите дълбочини на морското дъно възвишава към небето тя своите неразбиваеми стени, цялата направена от една-единствена канара. Отвсякъде се вижда тя и право в очите гледа пробягващите край нея вълни. И горко на кораба, който се натъкне на нея. На трески хвърчат неговите слаби части, на прах и пух става и потъва всичко, което е на тях, и сърцераздирателният писък на загиващите оглася разбития въздух.

В летописните страници подробно е описано как бяха полските гарнизони от освобождаваните градове; как бяха избесени безсъвестните арендатори евреи; колко безпомощен бе коронованият хетман Николай Потоцки с многобройната си армия срещу тази непобедима сила; как, разбит и преследван, той извади в една малка река най-добрата част от своята войска; как го заприщиха в малката паланка Полоно страшните казашки полкове и как, притиснат безнадеждно, полският хетман под клетва обеща пълно удовлетворение за всичко от страна на краля и държавните чиновници и възвръщане на всички предишни права и преимущества. Но не бяха казаците от тези, дето можеха да се подмамят; знаеха те вече какво значи полска клетва. И Потоцки не би се перчил вече на своя шестхиляден вран кон, привличайки погледите на знатните пани и завистта на дворянството, не би шумял по сеймовете, давайки богати угощения на сенаторите, ако не беше го спасило руското духовенство, което се намираше в паланката. Когато насреща излязоха всички попове с блестящи златни одежди, понесли икони и златни кръстове, начело със самия архиерей, с кръст в ръка и с пастирска митра, всички казаци наведоха глави и свалиха калпаци. Никого не биха уважили те по това време, дори и самия крал, но против своята християнска църква не посмяха и уважиха своето духовенство. Съгласи се хетманът заедно с полковниците да пуснат Потоцки, като вземат от него клетва да остави на свобода всички християнски църкви, да забрави старата вражда и да не нанася никакви обиди на казашкото войнство. Само

един полковник не се съгласи с такъв мир. И той беше Тарас. Отскубна той кичур коса от главата си и извика:

— Ей, хетмане и полковници! Не правете такава женска работа! Не вярвайте на ляхите: ще ни продадат, кучетата им недни!

Когато полковият писар поднесе условието и хетманът сложи своята властна ръка, той свали сабята си от чиста стомана, скъпа турска сабя, строши я на две като пръчка и захвърли далече двете парчета на две различни страни, като каза:

— Сбогом тогава! Както двете парчета на тази сабя няма да се съберат в едно, така и ние, другари, Няма да се видим вече на този свят! Запомнете прощалната ми дума!... (При тези думи гласът му стана по-силен, изви се и прие нечувана мощ — и смутиха се всички от пророческите му думи). — В предсмъртния си час ще си спомните за мене! Мислите, че сте си осигурили спокойствие и мир ли? Мислите, че ще господарувате ли? Ще господарувате с по-инакво господарство: кожата от главата ти ще одерат, хетмане, ще я натъпчат със слама и дълго ще я гледат по всички панаири! И вие, панове, няма да опазите главите си! Ще изгниете във влажни подземия, зазидани с каменни стени, ако всички ви не сварят живи в котли като овни!

— А вие, момци! — продължи той, като се обърна към своите. — Кой от вас иска да умре от своя смърт — не край печките и върху печките, не пиян до оградата на кръчмата, като някаква мърша, а от честна казашка смърт, всички на една постеля, като жених с невеста? Или искате да се върнете в домовете си, да се обърнете в друговерци, та да носите на гърбовете си полските католишки попове?

— С тебе, пане полковник, с тебе! — извикаха всички от Тарасовия полк, а към тях минаха и не малко други.

— Щом като с мене, хайде с мене! — каза Тарас, нахлузи пониско калпака си, погледна страшно към всички, които останаха, нагласи се на коня си и викна към своите:

— Никой няма да ни упрекне с лоши думи! Хайде, момчета, на гости при католиците!

И шибна след това коня си, и потегли след него обоз от столиги и много казашки конници и пехота имаше с него, и обърна се, та заплаши с поглед всички, които останаха, и гневен беше погледът му. Никой не посмя да ги спре. Пред очите на цялото войнство се

отдалечаваше полкът и дълго след това се обръщаше Тарас и все заплашваше.

Хетманът и полковниците стояха смутени, замислиха се всички и мълчаха дълго, сякаш притиснати от някакво тежко предчувствие. Не бяха на вятъра предсказанията на Тарас: тъй стана всичко, както той го предрече. Малко след вероломната постъпка при Канев главата на хетмана беше набита на кол заедно с главите на много от най-големите сановници.

А Тарас? Тарас бродеше с полка си по цяла Полша, изгори осемнадесет паланки, близо четиридесет църкви и вече приближаваше Краков. Много и различни шляхтичи изби, ограби най-богатите и най-хубавите замъци: разбиваха и разливаха по земята казаците вековни медовини и ракии, запазени в ланските изби; насякоха и изгориха скъпи сукна, дрехи и покъщнини, намерени в складовете.

— Нищо не жалете! — повтаряше само Тарас. — Не пожалиха казаците черновежди пани, белогърди, светлолики девиси; и в самите олтари не можеха да се спасят те; гореше ги Тарас заедно с олтарите. Не едни белоснежни ръце се вдигаха към небето през буйните пламъци, придружавани с жалостни викове, от които би трепнала и самата черна земя, и степната трева от жалост би повехнала. Но не трепкаха от нищо жестоките казаци и като вдигаха с копия децата им на улицата, и тях хвърляха в пламъците.

— На ви, проклети ляхи, помен за Остап! — казваше само Тарас. И такива помени за Остап той извършваше във всяко селище, докато полското правителство не видя, че постъпките на Тарас са нещо повече от обикновено разбойничество, и на същия този Потоцки беше поръчано с пет полка непременно да го залови.

Шест дни казаците отбягваха по междуселски пътища всякакви преследвания, едва издържаха конете това необикновено бягство и спасяваха казаците. Но този път Потоцки изпълни възложеното му поръчение; неуморно ги преследваше и ги настигна на брега на Днестър, където Булба зае за отдых една напусната полусъборена крепост.

Над една стръмнина при Днестър-река се виждаше разсипаният и вал и останките от съборените и стени. С камънак и разтрошени тухли беше осеян върхът на скалата, готова всяка минута да се събори и да полети надолу. Тук именно, от две страни откъм полето, ги

обкръжи коронният атаман Потоцки. Четири дни се бориха и биха казаците, отблъсквайки ги с тухли и камъни. Но привършиха се запаси и сили, и реши Тарас да си пробие път през редиците им. И бяха си отворили вече път казаците, и още веднъж биха им послужили вярно бързоногите коне, когато изведнъж, както препускаше, Тарас спря и извика:

— Стой! Падна ми лулата с тютюна; не искам и лулата ми да остане у проклетите ляхи! — И наведе се старият атаман, и започна да търси из тревата лулата си с тютюна, неразделна спътница и по морета, и по суша, и в походи, и у дома. А в това време се спусна цяла тълпа и го хвана за силните му рамене. Разтърси той цялото си тяло, но не изпопадаха на земята както по-напред, когато го залавяха пандурите.

— Ех, старост, старост! — рече той и заплака едрият стар казак. Но не старостта беше виновна: сила надделя силата. Трийсетина души увиснаха по ръцете и краката му.

— Падна ни враната! — викаха ляхите. — Сега трябва да се помисли каква по-голяма чест да отдадем на това куче. — И отсъдиха с хетманско разрешение да го изгорят жив пред всички. Тук имаше сухо дърво, върхът на което беше ударен от мълния. Пристегнаха го с железни вериги към стъблото на дървото. Забиха му ръцете с гвоздеи и като го вдигнаха по-нависоко, та отвсякъде да се вижда казакът, веднага се заеха да разпалят кладата под дървото. Но не кладата гледаше Тарас, не за огъня мислеше, с който се тъкмяха да го изгорят: гледаше той, клетият, натам, където казаците се защитаваха: всичко от високото виждаше той като на длан.

— Заемайте, момчета, заемайте по-скоро — викаше той — могилката, дето е зад гората; там те не могат да пристъпят! — Но вятърът не отнесе думите му. — Ех, ще пропаднат, ще пропаднат за нищо! — казваше той отчаяно и гледаше надолу, дето се мержелееше Днестър. Радост блесна в очите му. Зърна той четири лодки зад храсталака, събра всичките сили на гласа си и завика:

— Към брега! Към брега, момчета! Слизайте по долната пътечка, която е наляво. До брега има лодки, заемете ги всичките, за да не могат да ви преследват!

Този път вятърът подухна от другата страна и всички негови думи бяха чути от казаците. Но за този съвет той получи такъв удар с

топор по глава, че всичко му се завъртя пред очите.

С всички сили препуснаха казаците по долната пътечка; а потерята вече беше по петите им. Гледат: губи се и се извива пътечката и много завои прави встрани.

— Ей, другари! Каквото ще да става! — казаха всички, спряха се за миг, вдигнаха камшици, подсвирнаха — и татарските им коне, като се вдигнаха от земята, разпериха се във въздуха като змейове, прелетяха над пропастта и цамбурнаха право в Днестър. Само двама не стигнаха до реката, катурнаха се отгоре по камъните, пропаднаха навеки с конете си, дори не успяха да извикат. А казаците плуваха вече с конете си по реката и отвързваха лодките. Спряха се ляхите над пропастта, чудеха се на нечуваната казашка смелост и мислеха: да скочат ли, или не? Един млад полковник, буйна, гореща кръв, роден брат на прекрасната полякиня, която омагьоса бедния Андрий, не мисли много и се хвърли с коня си след казаците: праметна се във въздуха три пъти с коня си и хрянна право върху острите скали. На късове го направиха острите камъни него, паднал в пропастта, и мозъкът му, смесен с кръв, опръска растящите храсти по неравните стени на сипея.

Когато Тарас Булба се свести от удара и погледна към Днестър, казаците вече бяха на лодките и гребяха с веслата; куршумите пищяха над тях, но не ги засягаха. И блеснаха радостно очите на стария атаман.

— Прощавайте, другари! — викаше той отгоре. — Спомняйте си за мене и идната пролет отново елате тук и хубавичко се поразходете! Какво, успяхте ли, дяволски ляхи? Мислите ли, че има нещо на света, от което казакът би се уплашил? Почакайте, ще дойде време, ще настане време, ще научите вие какво значи православна руска вяра. И сега вече далечните и близки народи усещат; ще си създаде Руската земя свой цар и няма да има в света сила, която да не му се покори!...

А огънят се вдигаше вече над кладата, обхващаше краката му и лазеше пламъкът по дървото... А няма има в света такива огньове, мъчение и такава сила, които биха надделели руската сила!

Голяма е реката Днестър и много заливи има по нея, гъсти речни тръстики, плитки и дълбоки места; блести речното огледало, огласено от звучното крякане на лебедите, и горната северна патица лети бързо по него, и много бекаси, червеногушести рибари и всякакви други

птици има из тръстиките и крайбрежията. Казаците плуваха чевръсто на тесните двукормилни лодки, гребяха дружно с веслата, минаваха предпазливо плитките места, като плашеха отлитащите птици, и приказваха за своя атаман.

1834–1842

Книгата е непълна.

Издание:

Николай Васи́лиевич Гого́л. Повести

Руска. Първо издание

Издателство „Народна култура“, София, 1973

Редактор: Стефка Цветкова

Художник: Иван Кьосев

Художник-редактор: Васил Йончев

Техн. редактор: Олга Стоянова

Коректори: Мария Ждракова, Величка Герова

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.